

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

Kapitalizmde Eşitsiz Gelişmenin ve Rekabetin Tarihi-1

İbrahim OKÇUOĞLU

Ceylan

Rekabetin Tarih-i-1

İbrahim Okçuoğlu

Ceylan

İbrahim OKÇUOĞLU

**Kapitalizmde Eşitsiz Gelişmenin
Ve
REKABETİN TARİHİ**

Birinci Kitap

**Sanayi Devriminden Emperyalizmin Doğuşuna
Kadar Eşitsiz Siyasi ve Ekonomik
Gelişme ve Rekabet**

İbrahim Okçuoğlu
*Kapitalizmde Eşitsiz Gelişmenin ve/
Rekabetin Tarihi*
Birinci kitap

Araştırma İnceleme: 11
Ceylan Yayınları: 49
Baskı: Şubat 2000
ISBN 975-8426-09-5 (TK No)
ISBN 975-8426-10-9 (1 Cilt)

Editör:
Mukaddes E. Çelik

Kapak düzeni: *Tayf Ajans*

Teknik hazırlık/ baskı /cilt: Ceren Basım
Tel: (0212) 284 37 21-22

© Ceren Basım- Yayın
Osmanağa Mah. Serasker Cad. No: 67/2 Kadıköy-İstanbul
Tel/Fax: (0216) 330 19 77

Editörden

Yayınevimiz okurlarımızı, araştırmacı yazar Dr. İbrahim Okçuoğlu'nun ekonomi dosyalarından biriyle daha buluşturuyor. Dosya, eşitsiz gelişme yasasına tabi kapitalist ekonomide rekabet ve rekabetin tarihi hakkındadır. Kitap, adını, doğrudan konudan alınarak yazar tarafından kondu. Altı kitaplık çalışmanın birincisiyle buluştururken, okuru, uzun bir yolculuğa da davet etmiş oluyoruz. Bu yolculuğun, sorunları derinliğine inceleme ve öğrenme eğilimine sahip okurları mutlu edeceğini sanıyoruz. Okçuoğlu'nun kitap disizi, kapitalist emperyalist ekonomi sistemi üzerine yeni teorik çalışmalar anlamına geldiği için ve bugünün teorik aydınlatma görevlerine katkı sunması nedeniyle okurlar tarafından olumlu ve yararlı karşılanacağını umuyoruz.

Yeni kitaplarda buluşmak üzere.

İbrahim OKÇUOĞLU

**Kapitalizmde Eşitsiz Gelişmenin
Ve
REKABETİN TARİHİ**

Birinci Kitap

**Sanayi Devriminden Emperyalizmin Doğuşuna
Kadar Eşitsiz Siyasi ve Ekonomik
Gelişme ve Rekabet**

Ceylan

İçindekiler

Önsöz	9
-------	---

BÖLÜM I

SANAYİ DEVRİMİ VE DÜNYA PAZARI

I- Sanayi Devriminin Anlamı	11
II- Dünya Pazarının Doğuşu ve Gelişmesi	20
1- Dünya Pazarının Doğuşu	20
2- (Kapitalist) Dünya Pazarının Tarihi Misyonu ve Temel Çelişkileri	24
2.1- Dünya pazarının gelişmesinin bir sonucu olarak enternasyonal işbölümü ve gelişmesi	26
3- Dünya Pazarı-Dünya Ekonomisi Sorunu ve Emperyalizm	29

BÖLÜM II

SANAYİ DEVRİMİNDEN EMPERYALİZME DÜNYA PAZARI

I- Sanayi Devriminden Emperyalizme İngiliz Kapitalizminin Gelişmesi	33
1- İngiliz Burjuva Devrimi (1640-1660)	33
2- Sanayi Devrimi Döneminde İngiliz Ekonomisi (1760-1825)	37
3- Serbest Rekabetçi Kapitalizmden Emperyalizme İngiliz Ekonomisi (1832-1870)	46
4- Sanayi Devriminden Emperyalizme İngiliz Burjuvazisinin Dış Politikası ve Dış Ticaretin Gelişme Yönü	54
4.1- Dünyanın işgali	57
4.2- Dış ticaretin gelişme yönü ve nedenleri	61
4.3- Sermaye ihracı	67
II- Sanayi Devriminden Emperyalizme Fransız Kapitalizminin Gelişmesi	71
1- Fransız Burjuva Devrimi (1789-1795)	71
2- Sanayi Devrimi Döneminde Fransız Ekonomisi (1789-1847/1850)	77
2.1- Sanayi devriminin ilk aşamasında Fransız ekonomisi (1789/95-Temmuz 1830)...	77
2.2- Sanayi devriminin ikinci (son) aşamasında Fransız ekonomisi (Temmuz 1830-1848/1851)	83
3- Sanayi Devriminin Sonundan (1848-51 Devriminden) Emperyalizme Fransız Ekonomisi	87
III- Sanayi Devriminden Emperyalizme ABD Kapitalizminin Gelişmesi	99
1- Amerikan Bağımsızlık Savaşı (1775-1783)	99

2- Sanayi Devrimi Döneminde Amerikan Ekonomisi (1775/83-1836)	102
3- ABD'de Kapitalist Gelişmenin "Altın Çağı" (1840'lı Yıllardan Emperyalizme ABD Ekonomisi)	108
IV- Reformlardan Emperyalizme Alman Kapitalizminin Gelişmesi	114
1- 1848/1849 Devrimine Kadar Ekonomide ve Politikada "Prusya Yolu"	114
2- 1807-1813 Prusya Reformlarından 1848/49 Devrimine Kadar Alman Ekonomisi	119
3- 1848/49 Devriminden Emperyalizme Alman Ekonomisi	121

BÖLÜM III

SANAYİ DEVRİMİNDEN EMPERYALİZME DÜNYA EKONOMİSİ VE REKABET

I- Sanayi Devriminden Emperyalizme Dünya Üretimi (Sanayi) ve İngiltere, Fransa, ABD ve Almanya'nın Konumu	139
1- Kömür Üretimi	139
2- Ham Demir Üretimi	141
3- Çelik Üretimi	143
4- Pamuk Üretimi	145
5- Buharlı Makine Gücü	146
6- Demiryolu Ağı	147
7- Sanayi Üretimi	149
8- Dünya Üretimine Toplu Bakış	151
9- Dünya Sanayi Üretiminin Ükelere ve Bölgelere Dağılımı	152
II- Sanayi Devriminden Emperyalizme Dünya Ticareti ve Almanya, Fransa, İngiltere ve ABD'nin Konumu	154
1- Dünya Ticareti	154
2- Sömürgecilik	160
3- Sermaye İhracı	162
III- Sanayi Devriminden Emperyalizme Uluslararası İşbölümünün Gelişmesi	165
1- Dünya Üretimi Açısından Uluslararası İşbölümü Derecesi	166
1.1- Dünya üretimi açısından uluslararası iş bölümü endeksi	167
2- Dünya Sanayi Üretimi Açısından Uluslararası İşbölümünün Derecesi	167
2.1- Dünya sanayi üretimi açısından uluslararası işbölümünün endeksi	168
3- Dünya Hammadde Değeri Açısından Uluslararası İşbölümünün Derecesi	169
3.1- Dünya hammadde değeri açısından uluslararası işbölümünün endeksi	169
IV- Dünya Ekonomisinin Oluşumu	172

ÖNSÖZ

İncelemek istediğim konu, günümüz koşullarında kapitalizmin genel kriziydi. Nereden başlamalı sorusu, kapitalizmde eşit olmayan siyasi ve ekonomik gelişmenin ve rekabetin tarihine götürdü. Kapitalizmde eşit olmayan siyasi ve ekonomik gelişme ve rekabet ele alınmaksızın günümüz koşullarında kapitalizmin genel krizinin eksik bir araştırma olacağı düşüncesinden hareketle sorunu, doğuş koşullarından başlayarak günümüze kadar incelemeyi doğru buldum. Böylece bir kitap olarak düşünülen çalışma, altı kitaba yayıldı. İyi de oldu. Böylelikle kapitalizmde eşitsiz gelişmenin ve rekabetin tarihini bütünüyle ele almış olduk.

Altı kitaplık bu çalışmada kapitalist ekonomi birçok açıdan ele alınmakta. Ama bir konuya ya hiç değinilmemekte ya da çok zorunlu olunca belirtmekle yetinilmekte. Bu, ekonomik kriz (fazla üretim krizi) sorunudur. Bu konu da, bu çalışmanın başka bir parçası olarak incelendi. Umarım ki kapitalizmin tarihinde –özellikle de sanayi kapitalizminden bu yana– görülen bütün ekonomik krizlerin ayrıntılı olarak ele alındığı inceleme de kısa zamanda okurlarla buluşur.

Tekrardan kaçınmak için kapitalizmde eşit olmayan gelişme ve rekabetin tarihi çalışması ekonomik krizleri dikkate almaksızın hazırlandı.

Bu çalışmanın *birinci kitabında* sanayi devriminden emperyalizmin doğuşuna kadar olan dönemde eşit olmayan gelişme ve rekabet ele alınıyor.

İkinci kitapta, emperyalizmin doğuşundan 1. Dünya Savaşı'na kadar eşit olmayan gelişme ve rekabet inceleniyor.

Üçüncü kitapta kapitalizmin genel krizinin birinci aşamasında eşit olmayan gelişme ve rekabet ele alınıyor. Yani iki dünya savaşı arasında kalan dönem (1914-1940).

Dördüncü kitapta kapitalizmin genel krizinin ikinci aşamasında (1940-1956) eşit olmayan gelişme ve rekabet incelenmektedir.

Beşinci kitapta, kapitalizmin genel krizinin üçüncü aşamasında eşit olmayan gelişme ve rekabet ele alınıyor. 1956 (SBKP XX. Kongresi)- 1989/90 dönemini kapsayan bu çalışmada revizyonist/sosyal emperyalist sistemin gelişmesi ve klasik emperyalist dünya ile rekabeti de inceleniyor.

Altıncı kitapta ise kapitalizmin genel krizinin dördüncü aşamasında (1989/90'dan sonrası) eşit olmayan gelişme ve emperyalistler arası rekabetin güncel seyri ele alınıyor.

Bu çalışmayı, sadece tarihsel gelişmeyi ele alan bir inceleme olarak görmüyorum. Bu araştırmada her bir dönemde kapitalist/emperyalist ekonomide pek fazla ele alınmamış olanı, *yeni* olan gelişmeleri ele göstermeye çalışıyorum. Günümüz koşullarında kapitalizmi ya da Stalin'in ölümünden sonra –SB'nde Kruşçev modern revizyonistlerinin siyasi iktidarı gasp etmelerinden sonra– kapitalist/emperyalist ekonomideki ve revizyonist sistemdeki (bürokratik kapitalizm-sosyal emperyalizm) gelişmeleri marksist leninist teori/politik ekonomi ışığında ele alıyorum.

Bu çalışmanın bütün kitaplarında ve “Türkiye’de Kapitalizmin Gelişmesi” çalışmasında da istatistik verileri/göstergeleri bolca kullandım. Coğrafyamızda okurun rakam okumaktan, sayıları ve tabloları incelemekten, değerlendirmekten kaçındığının ve istatistiğin oldukça küçümsendiğinin bilincindeyim. Bunun nereden kaynaklandığını bilmiyorum, ama devrimci basında istatistiğe duyulan derin antipati yıkılmalıdır.

İstatistik bir toplum bilimidir. Başlıbaşına bağımsız bir bilim. Sayılardan, rakamlar-

dan korkanlar veya küçümseyenler aslında bu bilimi küçümsüyorlar. İstatistik, tarihsel materyalizmi ve politik ekonomiyi teorik temel olarak alır. İstatistiği küçümsemek Marks, Engels, Lenin ve Stalin'in bir çok eserini de küçümsemek anlamına gelir. Çünkü onlar, bir çok eserlerinde istatistiği bolca/cömertçe kullanmışlar ve istatistiğin önemine de değinmişlerdir. Bir kaç örnek.

“Kavramak için, incelemeye ampirik olarak başlamayı ve ampirik olandan genellemeye geçmeyi kavramak gerekir. Yüzmeyi öğrenmek için suya girmek gerekir”. (*Lenin, Die Lehre vom Begriff, C. 38, sf 196*)

Modern devletlerin ekonomik yapısını ve gelişmesini ilgilendiren ekonomik yapısını ve gelişmesini ilgilendiren sorunlar, önceleri genel mülahazalar ve yaklaşık veriler temelinde çözülmüyordu. Ama bugün, sözkonusu ülkenin bütün alanı için belli bir bütünlüklü programa göre toparlanmış ve istatistiğin uzamanları tarafından bir araya getirilmiş çok sayıda veriye dayanılmaksızın bir ölçüde dahi olsun ciddi bir şekilde incelenemez” (*Lenin, c. 16, sf 435, “Modern Tarım Kapitalist Sistemi” yazısından. Alm.*)

“Tabloyu daha canlı kılmak dağınık, bölük pörçük, birbirinden ayrı büyük küçük bir sürü olay yerine gerçek bir tablo edinmek... için... **temel** tipleri bir çizelgede gösterme kararı aldım.

Büyük olasılıkla böyle bir yöntem, birçoklarına tuhaf gelecektir, ama sonuçları en doğru ve tam biçimde genelleştiren ve özetleyen bir başka yöntemin bulunabileceği konusunda kuşkuluyum” (*Lenin, c. 7. sf 336/337, “Bir Adım İleri İki Adım Geri” yazısından, Alm.*)

“Tam ve tartışmasız olgulardan bir temele ulaşmaya çalışmak gerekir. Bu temele dayanılmalı ve bu temelle ‘genel’ veya ‘örneklere dayanan’... her bir gözlemle yüzyüze gelinebilmeli. Bunun gerçek bir temel olması için esas olan, münferit olguları (bağından kopartarak) çekip almak değil, bilakis sözkonusu soruna ilişkin olguların **bütün kompleksini** göz önünde tutmaktır, istisnasız olarak. Çünkü aksi taktirde kaçınılmaz olarak olguların keyfi seçildiği veya bir araya getirildiği üzerine tamamen haklı bir şüphe doğar...

Bu düşüncelerden hareketle istatistik ile başlamak istiyoruz. Bunu yaparken istatistiğin bazı okurlarda uyandırdığı.. derin antipatinin ve bazı yazarların da... ‘genel’ mülahazaları tercih ettiklerinin ... bilincindeyiz” (*Lenin, c. 23. s. 285/286, “İstatistik ve Sosyoloji” adlı makalesinden*).

Lenin, istatistiğe böyle önem veriyor. Bu toplum bilimini ben de, Marks'ın, Engels'in, Lenin'in ve Stalin'in ciddiye aldığı derecede ciddiye alıyorum. Aynı zamanda istatistiğe karşı duyulan derin antipatiye karşı mücadele etmenin de zorunlu olduğunun bilincindeyim. Bunun ne denli zor bir mücadele olduğunu da biliyorum. İnsanlara rakam, sayı okutmak, bir tablo, diyagram değerlendirmek öğretilmemiş. İnsanlar bir kaç rakamın, bir iki tablonun, sayfalarca yazıdan daha çok ve önemli şeyler anlatabileceğinin bilincinde değiller. Bunun ötesinde ‘genel mülahazaları’, geneli ifade eden formülasyonları tercih eden ve nesnel gerçeklikle, “gözlemlerle yüz yüze gelmekten” korkan ve bu nedenden dolayı da “amiprik verilerle yola çıkmayı bilimsel” olarak görmeyen küçük burjuva/macı devrimcilerin de varlığı düşünülürse, bir toplum bilimi olarak istatistiğin önemini kavratma mücadelesinin ertelenemez bir mücadele olduğu anlaşılır.

Bu çalışmanın kitap haline getirilmesine katkıda bulunan arkadaşlara ayrıca teşekkür ederim.

Aralık 1996
İ. Okçuoğlu

BÖLÜM I

SANAYİ DEVRİMİ VE DÜNYA PAZARI

Ele alacağımız konular (sadece bu kitapta değil, bu çalışmanın diğer kitaplarında da) sermayenin, dünya pazarının oluşumundan bugüne kadar uluslararası plandaki ve önemli ülkeler bazındaki hareketini ve doğurduğu sonuçları kapsar.

Herhangi bir yerden başlamak gerekiyor. Soruna kapitalist ilişkilerin doğuşuyla başlayabilirdik veya kapitalizmin küçük üretim, manifaktür seviyesini çıkış noktası olarak alabilirdik. Amacımız, kapitalizmin gelişmesini tarihi olarak anlatmak olmadığı için, konuya bu noktalardan girmek doğru olmazdı.

Kapitalist gelişmenin son aşaması olan sanayi kapitalizmi ile dünya pazarı arasında, (ele alacağımız gibi) konumuzu doğrudan içeren bağlar vardır. Bu gerçekten hareketle konuya, sanayi devrimini ve dünya pazarının oluşmasını ele alarak gireceğiz.

I. Sanayi Devriminin Anlamı

Engels şöyle diyor;

"Fransa'da devrim kasırgası ülkeyi süpürürken, İngiltere'de sessiz, ama bundan dolayı daha az muazzam olmayan bir alt-üst oluş gerçekleşiyordu. Buhar ve yeni iş makinesi, manifaktürü modern büyük sanayiye dönüştürüyorlar ve böylelikle burjuva toplumun bütün tabanını devrimcileştiriyorlardı. Manifaktür döneminin donuk gelişme seyri, üretimin gerçek bir fırtına ve nüfuz etme evresine dönüşüyordu" ⁽¹⁾

Engels, sanayi devrimini tanımlıyor ve bu devrimde buhar ve iş makinesinin rolünü, manifaktürü, modern ve büyük sanayiye dönüştürmelerinden ve bu toplumu temelden alt-üst etmelerinden dolayı vurguluyor ve sanayi devriminin, en azından siyasi devrim kadar (Fransız Burjuva Devrimi) önemli, muazzam olduğunu belirtiyor. Çünkü Fransa'da burjuva

devrimiyle feodal düzene son verilirken, İngiltere'de sanayi devrimiyle makineli üretime geçiş ifade ediliyordu.

Marks'ın sanayi devrimi tanımlaması da şöyledir;

"John Wyatt 1735'de iplik makinesini (icat ettiğinde) ve onunla birlikte 18.yüzyılın sanayi devrimini ilan ettiğinde... 18. yüzyılda sanayi devriminin çıkış noktası...iş makinesidir" ⁽²⁾

F. Engels, sanayi devrimini siyasi devrimle eş değerde tutarken, Marks da sanayi devriminin başlangıcını 18. yy'da arıyor ve iş makinesini, manifaktür üretimden kopuşun, makineli/büyük üretimin, sanayi devriminin çıkış noktası olarak ele alıyor.

Olayın kapsamını bütün yönleriyle vermek için Engels'in birkaç anlayışını daha aktaralım;

"İngiltere'de çalışan sınıfın tarihi, geçen yüzyılın son yarısıyla, buhar makinesinin keşfiyle ve pamuğun işlenmesine yarayan makineler ile başlar. Bu buluşlar, bilindiği gibi, bir sanayi devrimine, aynı zamanda bütün burjuva toplumu alt-üst eden bir devrime ... iticilik vermişlerdir. İngiltere, bu alt-üst oluşun klasik zeminidir ve bundan dolayı da... bu alt-üst oluşun esas sonucunun, proletaryanın gelişmesinin... klasik ülkesidir." ⁽³⁾

"Sanayi devriminin ... en önemli meyvesi, İngiliz proletaryasıdır." ⁽⁴⁾

"Toplumun büyük kapitalistlere ve mülksüz proleterlere ayrışması devamlı artan bir hızla gerçekleşiyordu. Bunların arasında ... zanaatçıların, küçük tüccarların doyumsuz kütlesi yalpalayan bir varlık sürdürüyorlardı." ⁽⁵⁾

Tespit edilmesi gereken noktalar;

a. Sanayi devrimi, iş makinesinin ürünüdür, onu karakterize eden iş makinesidir. Makine ile birlikte; manifaktür üretim büyük makineli sanayi üretimine, kapitalizmin erken/ilk biçimleri da sanayi kapitalizmi biçimine dönüşür.

b. Manifaktür işçisi de, sanayi kapitalizminin işletme biçimi olan fabrika vasıtasıyla sanayi proletaryasına dönüşür veya sanayi devrimiyle birlikte sanayi proletaryası da doğmuş olur.

c. Sanayi devrimiyle birlikte toplum, modern kapitalist toplumun; burjuva toplumun sınıflarına ayrışır.

Yukarıda iş makinesi diye yaptığımız vurgulamadan da anlaşılacağı gibi, burada söz konusu olan, ne **herhangi bir** makine, ne de **genel olarak** makinedir. Makine, herhangi bir makine veya genel olarak makine, sanayi devriminden, iş makinesinden önce de vardı. Ama bundan dolayı sanayi devrimi ortaya çıkmıyordu. O halde "keramet", makinenin özelliğindedir.

Marks şöyle diyor;

"Manifaktür dönemi ... tekil olarak, ilk basit süreçler için makine kullanımını geliştirmiştir ... Bütün makinenin ilkel formunu Roma İmparatorluğunda, su değirmeninde görü-

yoruz. Zanaatçılık dönemi pusulayı, barutu, matbaayı ve otomatik saati ortaya çıkardı. Genel olarak makine tali bir rol ... oynuyordu" ⁽⁶⁾

Demek oluyor ki; ne her makine, ne de makinenin yaygın kullanımı, doğrudan sanayi devrimiyle ilişki içindedir. O halde burada sözkonusu olan, belirleyici, üretimde çığır açıcı bir makinedir. Marks şöyle diyor.

"Bütün gelişmiş makine, esas itibariyle üç farklı kısımdan; hareket makinesinden, transmisyon (iletim, çn.) mekanizmasından ve nihayet alet veya iş makinesinden ibarettir...Mekanizmanın bu iki kısmı (ilk iki kısım kastediliyor, çn) sadece, iş makinesine, iş maddesini nasıl tutacağını ve amaca uygun olarak değiştireceği hareketini iletir. Makinenin bu kısmı, iş makinesi, 18. yy'da sanayi devriminin çıkış noktasıdır" ⁽⁷⁾

Marks, sanayi devrimine çıkış noktası olan iş makineleri arasında da ayırım yapmaktadır. Yani herhangi bir iş makinesi, sanayi devriminin çıkış noktası olmuyor. Bu konuda, Marks şöyle diyor:

"17. yy'ın sonunda, manifaktür dönemi sürecinde keşfedilen ve 18. yy'ın 80'li yıllarının başına kadar varlığını sürdüren buhar makinesinin bizzat kendisi, sanayi devrimine neden olmadı. Daha ziyade, bunun tersi sözkonusuydu. Devrimcileştirilmiş buhar makinesini zorunlu kılan, iş makinelerinin yaratılmasıydı...

Sanayi devrimine çıkış noktası olan makine, tek bir aleti kullanan işçinin yerine bir mekanizma getiriyor; bu mekanizma, aynı ve benzeri iş makinelerinin kütlesi ile bir defada harekette bulunur... Burada ... makineli üretimin basit elementi olarak makine ile karşı karşıyayız" ⁽⁸⁾

Maurice Dobb, "Kapitalizmin Gelişmesi" çalışmasında "*United States Temporary National Economic Committee*" (Birleşik Devletler Geçici Ulusal Ekonomi Komisyonu) Yürütme Sekreterliği'nin buluşlarla ilgili olarak hazırladığı bir listeye yer verir. Şöyle:

10. yüzyıl	6	önemli sanayi buluşu
11. yüzyıl	4	önemli sanayi buluşu
12. yüzyıl	10	önemli sanayi buluşu
13. yüzyıl	12	önemli sanayi buluşu
14. yüzyıl	17	önemli sanayi buluşu
15. yüzyıl	50	önemli sanayi buluşu
16. yüzyıl	15	önemli sanayi buluşu
17. yüzyıl	17	önemli sanayi buluşu
18. yüzyıl	43	önemli sanayi buluşu
19. yüzyıl	108	önemli sanayi buluşu
20. yüzyıl	27	önemli sanayi buluşu –1927'e kadar–

Bu veriler, sanayi devriminin gelişmesinde, yeni buluşların üretimde kullanılmasının belirleyici rol oynadıklarını dolaylı da olsa gösteriyorlar. Bu buluşların her biri sadece bir makine olarak kalmamışlar, çeşitli sektörlerde üretimi geliştiren farklı eşlemlere sahip makinelere dönüşmüşlerdir. ⁽⁹⁾

O halde, sanayi devriminin çıkış noktasını, yoğun makineli üretime geçişi sağlayan *iş makinesi* oluşturmaktadır.

Burada tespit edilmesi gereken önemli bir nokta var. Hangi sanayi? Ağır sanayi mi, hafif sanayi mi? Veya sanayi devrimi hangi sanayi ile; hafif sanayi ile mi, yoksa ağır sanayi ile mi başladı?

Tarihi gelişme bu sorunun cevabını veriyor. Şimdi kısaca buna bakalım;

"Makine kullanımından önce hammaddelerin iplik ve dokuma haline getirilmesi, işçinin elinde oluyordu. Kadın ve kız çocukları iplik yapıyorlar, erkek de bunu dokuyordu." ⁽¹⁰⁾ "İngiliz işçilerinin o zamana kadar ki durumunu tamamen değiştiren, jenny makinesi idi." ⁽¹¹⁾ "Geçen yüzyılın son senelerinde Dr. Cartwright, **mekanik** dokuma tezgahını buldu ... bütün bu makineler, 1764'te keşfedilen ve 1785'ten beri de iplik makinelerinin çalıştırılmasında kullanılan James Watt'ın **buhar makinesiyle** çifte önem kazandı". "İngiliz sanayisinin gelişmesine biraz daha yakından bakalım ve onun esas dalı olan **pamuk sanayisi** ile başlayalım" ⁽¹²⁾ "Yünün işlenmesinde ... keten sanayiindeki gelişme ... ipeğin işlenmesindeki başarı" ⁽¹³⁾

Görüyoruz ki Engels burada, hafif sanayiın bir sektörü olan tekstil sanayiini ele alıyor, o halde; makine kullanımı öncelikle tekstil sanayiinde (hafif sanayide) yoğun bir şekilde gerçekleştirilmiştir, sanayi devrimi hafif sanayi ile başlamıştır.

Sanayi devriminin hafif sanayi (tekstil) ile başlayıp diğer sanayi dallarına yayılmasını Engels şöyle anlatır;

"Ama İngiliz sanayisinin 1760'dan beri yaptığı devasa yükseliş, giyim maddelerinin üretimi ile sınırlı kalmıyordu. Gerçekleşen ilk vuruş, endüstriyel faaliyetin bütün dallarına yayıldı ... Buhar makinesi, İngiltere'nin kömür ocaklarına ilk anlamı kazandırdı; makine üretimi esasen şimdi doğmuştu ve bununla birlikte, makineler için hammaddeyi veren demir işletmelerine olan yeni ilgi doğdu; yünün artan tüketimi, İngiliz koyunculugunu önemli kıldı ve artan yün, keten ve ipek ithali, İngiliz deniz ticaretinin büyümesine neden oldu. Herşeyden önce demir üretimi önem kazandı." ⁽¹⁴⁾

Demek ki sanayi devrimi öncelikle hafif sanayiinde başlamış. Bu konuda Stalin şöyle der:

"Kapitalist ülkelerde sanayileşme genel olarak hafif sanayi ile başlar. Hafif sanayide daha az yatırım zorunluluğu olduğu ve sermayenin devrini tamamlaması daha hızlı olduğu, kâr elde edilişi, ağır sanayiye nazaran daha kolay olduğu için orada hafif sanayi, sanayileşmesinin ilk objesidir. Hafif sanayinin karı birikimleştirdiği ve onu bankalarda topladığı uzun bir sürecin ardından sıra ağır sanayiye gelir ve birikmiş sermayenin ağır sanayiye ağır

ağır pompalanması başlar, böylelikle ağır sanayinin gelişmesi için önkoşullar yaratılır." (15)

Buna göre; sanayi devrimi, sonuçları itibariyle bütün toplumu alt-üst eden bir süreçtir ve bu süreç öncelikle hafif sanayide başlar. Yani hafif sanayi, sanayi devriminin belirleyici alanıdır. Bunun, bir kısmını Stalin'in de belirttiği bir dizi nedeni vardır. Örneğin:

-Üretici güçlerin, tekniğin gelişmesi (16) ve bu temelde sermaye birikiminin kolay sağlanması.

Sanayi devrimi ne zaman başladı, ne zaman sonuçlandı?

Tabii ki burada söz konusu olan, belli bir sürecin başlangıç ve sonuçlanmasıdır. Bu konuda kesin bir saptama olmadığı gibi, çeşitli yaklaşımlar da söz konusudur. Örneğin, Marks, sanayi devriminin başlangıcı için 1735'i belirterek şöyle der; "John Wyatt 1735'te ipplik makinesini icat ettiğinde ve onunla birlikte 18. yy'ın sanayi devrimini ilan ettiğinde ... 18. yüzyılda sanayi devriminin çıkış noktası ... iş makinesidir." (17)

Engels;

"İngiliz sanayiinin 1760'dan beri yaptığı devasa yükseliş..." (Bkz. Kaynak no: 14)

Görüyoruz ki, sanayi devriminin başlangıcı konusunda Marks ve Engels farklı tarihleri çıkış noktası olarak alıyorlar. Ama her ikisinin bu konudaki ortak anlayışı, sanayi devrimini, iş makinelerinin sanayi üretiminde tekil olarak değil, genel olarak kullanılmasıyla, makineli üretimle tanımlamalarıdır. Soruna bu açıdan baktığımızda önemli olanın, yıl tespitiinden ziyade, sürecin başlangıcını belirten bir zaman tespiti olduğunu görmekteyiz. Jenny-iplik makinesinin ve Watt'ın buhar makinesinin 1764'te tamamlandığını göz önünde tutarsak, sanayi devriminin 1760'lardan itibaren başladığını söyleyebiliriz.

Peki bu devrim ne zaman sonuçlandı? Bu soruyu cevaplandırmak için üretim ilişkileri ile üretici güçlerin karakteri arasındaki uyumluluk yasasının gelişmesine bakmak gerekir. Sanayi devrimi, aynı zamanda üretici güçlerin devrimci bir gelişmesi demektir. Üretici güçlerdeki devrimci gelişme açıktır ki, üretim ilişkilerinde de derin, olağanüstü değişmelere neden olacaktı. Öyle de oldu. Buna göre; İngiltere'nin o döneminde, feodal toplumun bağrından doğan kapitalizmde üretici güçlerin karakteri ile üretim ilişkileri arasında uyumluluk söz konusuydu İngiltere'nin o döneminde. Sanayi devrimi bu uyumluluğun başlangıcını hazırladı. Demek oluyor ki sanayi devrimi süreci, üretici güçlerin karakteri ile üretim ilişkileri arasındaki uyumluluk yasasının uyumsuzluğa dönüşmeye başlaması anlamına geliyordu. Bu başlangıcın sonuçlanması, sanayi devriminin son bulması anlamına geliyor.

Marks ve Engels, "Komünist Manifesto"da şöyle diyorlar:

"Üretim, değişim ve mülkiyet ilişkileriyle modern burjuva toplumu, o dev üretim ve değişim araçlarını yaratmış olan bu toplum, büyüler yaparak çağırdığı cehennem zebanilerine artık söz geçiremeyen büyücünün durumuna düşmüş bulunuyor. Onyıllardır sanayinin ve ticaretin tarihi, modern üretici güçlerin modern üretim koşullarına karşı, burjuvazinin ve onun hakimiyetinin varlık koşulu olan mülkiyet ilişkilerine karşı isyanının tarihinden başka bir şey değildir. Dönem dönem tekrarlanarak her seferinde bütün burjuva toplumunun tepe-

sine daha da korkutucu bir biçimde çöken ticari bunalımları belirtmek yeter. Bu bunalımlar sırasında yalnızca eldeki ürünlerin büyük bir bölümü değil, aynı zamanda daha önce yaratılmış üretici güçlerin büyük bir bölümü de yok olur. Bu bunalımlar sırasında daha önceki bütün çağlarda olsa olsa bir saçmalık olarak görülebilecek bir salgın, fazla üretim salgını baş gösterir. Toplum ansızın geçici bir barbarlığa geri döner. Sanki bir kıtlık, evrensel bir yıkım savaşı bütün geçim kaynaklarının kökünü kurutmuş, sanayi ve ticaret yok edilmiştir. Peki neden böyle olur? Çünkü çok fazla uygarlık, çok fazla geçim kaynağı, çok fazla sanayi, çok fazla ticaret vardır. Toplumun emrindeki üretici güçler artık burjuva mülkiyet koşullarının daha da gelişmesini sağlayamaz olmuşlardır. Tam tersine, artık kendilerini köstekleyen bu koşullara göre çok fazla güçlenmişlerdir... Peki, burjuvazi bu bunalımların üstesinden nasıl gelir? Bir yandan, yığınla üretici gücü zorla yok ederek, öte yandan da, yeni pazarlar ele geçirerek ve eski pazarları daha da fazla sömürerek, yani daha yaygın ve daha yıkıcı bunalımların yolunu açarak ve bu bunalımları önleyebilecek yolları gittikçe kapayarak." (18)

Marks ve Engels'in bahsettikleri bu gelişmeler tam anlamını 1825 fazla üretim krizinde bulmuşlardır. Şüphesiz ki daha önceki ticaret krizlerinde de üretici güçlerin karakteri ile üretim ilişkileri arasındaki uyumluluğun bozulması söz konusuydu. 1825 krizi, sanayi devrimi döneminin en kapsamlı devrevi fazla üretim kriziydi. Bu kriz, üretici güçlerin karakteri ile üretim ilişkileri arasındaki uyumluluk yasasının en geniş anlamıyla uyumsuzluğa dönüşmesinin başlangıç noktasıydı. Dolayısıyla 1825 fazla üretim krizi, üretici güçlerin karakteri ile üretim ilişkileri arasındaki uyumluluk yasasının uyumsuzluğa dönüşmesinin başlangıcını oluşturması açısından sanayi devriminin de sona erişinin ifadesiydi.

Sonuç itibarıyla; belirttiğimiz nedenlerden dolayı sanayi devriminin 1760'larla başladığı ve 1825 fazla üretim kriziyle (ilk fazla üretim krizi) sonuçlandığı görüşündeyiz. (İngiltere)

İngiltere, sanayi devriminin klasik zeminini oluşturduğu için, bu ülkeyi esas aldık. Bir de diğer ülkelerdeki (Fransa, ABD ve Almanya) duruma bakalım.

Fransa

Fransa'da sanayi devrimi, İngiltere'dekinden daha geç başlar. Bu ülkede sanayi devrimi 1789'daki burjuva devrimiyle başlar. Burjuva devrimle feodalizm yıkılır. Üretici güçlerin önündeki engeller kaldırılır ve üretici güçlerin karakteri ile üretim ilişkileri arasındaki uyumluluk sağlanır. Bu durum, şu veya bu şekilde giderek bozularak 1847-1848'e kadar sürer. Bu dönemdeki ekonomik kriz ve onu takip eden siyasi kriz –1848-1850 devrimi– üretici güçlerin karakteri ile üretim ilişkileri arasındaki uyumluluk yasasının tamamen uyumsuzluğa dönüştüğünün, sanayi devriminin sonuçlandığının ifadesi olmuştur. Bu dönemde Fransa'da kapitalizm, bütün ekonomik, siyasi ve toplumsal krizleriyle ortaya çıkmıştır.

ABD

ABD'de sanayi devrimi 18. yüzyılın son yıllarında başlar ve Amerika'da da patlak ve-

ren 1836 kriziyle sona erer. Bu krizle birlikte ABD'de de üretici güçlerin karakteriyle üretim ilişkileri arasındaki uyumluluk yasası, uyumsuzluğa dönüşür.

Almanya

Bu ülkede sanayi devrimi sorunu karmaşıktır ve kanımıza göre de tartışma götürür bir sorundur. Engels şöyle der;

"En büyük avantajımız, bizde sanayi devrimi devam ederken, Fransa ve İngiltere'de esas itibariyle sonuçlanmış olmasıdır. Orada şehir ve kırsal, sanayi bölgesi ve tarım bölgesi olarak bölünme, yavaş bir değişime uğrayacak kadar sonuçlanmış. İnsanlar orada ... yaşayacakları ilişkiler içinde büyüyorlar; ... onlar için yalpalanmalar ve krizler normal bir şey olmuş ... Buna karşın bizde, her şey tam bir akış içinde. Eskinin kalıntıları, kendi ihtiyacını gideren köylünün sınai üretimi kapitalist ev sanayii tarafından püskürtülürken, başka yerlerde kapitalist ev işletmesi ... makinelerle yenik düşüyor ve tam da tamamen geri kalmış sanayimizin doğası, devrimi daha da esaslı yapmaktadır ... Buna ilaveten bizim, zayıf da olsa burjuva ilericiliğiyle 1848 devrimiyle harekete geçirilen sınai alt-üst oluşumuz; 1) 1860-70'de iç engellerin yok edilmesiyle ve 2) kapitalist amaçla yatırılan Fransız milyarlarıyla muazzam bir şekilde hızlanmış. Böylece sınai bir alt-üst oluşu sağladık, ki bu, tamamen taze, canlı, yenilgilerle morali bozulmamış proletaryası ile ... diğer ülkelerdekinden daha esaslı, daha derin ve daha kapsamlı bir sınai alt-üst oluşur." (19)

Engels, aynı yerde devamla böyle bir sınai alt-üst oluşun başka bir nedeni olarak da, Marks tarafından açıklanan ekonomik ve siyasi gelişmeleri, yaklaşmakta olan devrimin koşullarını gösteriyor ve kendilerinden öncekilerin (yani diğer ülkelerin) böylesi olanaklara sahip olmadıklarını ortaya koyuyor.

Burada söylenen açıktır. Almanya'da burjuva devrim olmamıştır, siyasi iktidarda feodal kalıntıların ağırlığı söz konusudur. Ama, ülke ekonomisinde kapitalizm dev adımlarla ilerlemiş, tekelleşme gündeme gelmiştir. Öyle ki, Almanya'da kapitalizm, emperyalist aşamasına geçişin koşullarını yaratmıştır. Yani kapitalizmin artık başka gelişme süreçleri ön plana çıkmıştır. Almanya'da, Engels'in bahsettiği 1866-70'de iç engellerin yok edilmesinde, Alman-Fransız savaşının ganimeti olan Fransız milyarlarının kapitalist yatırımına gelmeden önce, örneğin 1856 ekonomik krizinde üretici güçlerin karakteri ile üretim ilişkileri arasındaki uyumluluk yasasının uyumsuzluğa dönüştüğü, yani üretim ilişkilerinin üretici güçlerin gelişmesi önünde engel oluşu açığa çıkıyordu.

Şayet sanayi devrimi, üretici güçlerin karakteri ile üretim ilişkileri arasındaki uyumluluk yasasının işlerliğinin bir ifadesiyse, ki öyledir, böyle bir durumu, kapitalist gelişmesi geç, ama hızlı olan Almanya'da görmüyoruz.

Buna bağlı olarak: Şayet sanayi devrimi, burjuvazinin feodalizmi radikal bir tarzda (devrimle) yıkarak iktidara gelmesinin bir ifadesiyse –ki öyledir– Almanya'da böyle bir gelişme olmamıştır. İhanetçi Alman burjuvazisi, feodal güçlerle uzlaşma içinde ve çok uzun bir süreç sonunda iktidara gelmiştir. (Engels'in görüşünü yanlış bulmam bu iki nedenden dolayıdır.)

Sözkonusu uyumluluk yasası ekonomide ve üst yapıda (siyasi üst yapıda-sınıflar arası ilişkilerde vs.) geçerlidir. O halde, üretici güçlerin karakteri ile üretim ilişkileri arasındaki uyumluluk yasası, aynı zamanda üst yapıya (burjuva düzen), sınıflar arası (burjuvazi-proletarya) ilişkilere tekabül eden ve bir bütün olarak toplumu geliştiren, bu anlamda da ilerici-lik misyonu olan bir yasadır. Çünkü "üretici güçlerin karakteri ile üretim ilişkilerinin mutlak uyumluluk yasası, toplumun ekonomik gelişme yasasıdır." (20)

"Toplumun üretici güçlerinin engelsizce gelişmesi, sadece, üretim ilişkileri, üretici güçlerin seviyesine tekabül ettiği sürece mümkündür. Mevcut üretim ilişkilerinin çerçevesi, gelişmesinin belli bir aşamasında üretici güçlere dar gelir ve üretici güçler, üretim ilişkileriyle çelişkiye düşerler." (21)

Sanayi devrimi böyle bir sürecin gündeme gelmesiyle sonuçlanır. Almanya'da ise böyle bir gelişme olmamıştır.

Şüphesiz ki Almanya'da da burjuva devrim gündeme gelmiştir. Engels'in belirttiği gibi bu ülkede burjuva devrim Prusya'da 1803-1813 arasında başlamıştır. Ama Almanya'da burjuva devrim gerçekleşmemiştir. Ancak evrimci bir gelişme sonunda I. Dünya Savaşı sonunda üst yapıda burjuvalaşma gerçekleşmiştir. Bunun anlamı şudur. Almanya'da, Fransa ve İngiltere'de olduğu gibi manifaktür üretim, kapitalist mantıkla, anlayışla üretim yapan bir sınıf tarafından teşvik edilmemiştir. Diğer ülkelerde burjuvazi iktidara gelmekle, kapitalist üretimi teşvik etmiştir. Ama Almanya'da kapitalizm, feodal hakimiyete *rağmen* ve giderek de bu hakimiyetin kapitalist sınıfla *siyasi iktidar ortaklığı* sürecinde gelişmiştir.

Bu nedenlerden dolayı Almanya'da, İngiltere'de ki klasik biçimiyle veya Fransa ve ABD'de biçimiyle, tamamlanmış bir sanayi devriminden bahsedilemez. Nasıl ki Almanya'da yarı yolda kalmış, tamamlanmamış bir burjuva devrim söz konusuysa, tamamlanma fırsatı bulamadan, emperyalist aşamaya geçen, yarı kalmış bir sanayi devrimi sözkonusudur. Almanya'da üretici güçlerin karakteri ile üretim ilişkileri arasındaki uyumluluk yasası, belirttiğimiz nedenlerden dolayı hiçbir zaman uyumluluk arz etmemiştir. Almanya'da sözkonusu olan gerici üst yapı hakimiyeti altında bir "sanayi devrimi"dir. Yani evrimci bir gelişmedir. Bu evrimci gelişme sürecinde Almanya'da teknolojik, endüstriyel bir devrim, tekeli özellikler taşıyan bir endüstriyel alt-üst gerçekleşmiştir. Ama bunun, sanayi devrimiyle bir ilgisi yoktur. Bu, en fazlasıyla sanayi devrimi sonrasında bir ürünüdür.

Evrimsel gelişmeyi devrim olarak kabul edemeyiz, aksi takdirde her ikisi arasındaki farkı nasıl açıklayacağız?

Toparlayacak olursak; (*)

-İngiltere'de sanayi devrimi 1760'larda başlayarak 1825 fazla üretim kriziyle sona ermiştir. Fransa'da bu devrim Fransız Büyük Burjuva Devrimiyle (1789) başlamış 1847/1848-50'deki kriz ve devrimle sonuçlanmıştır. ABD'de ise sanayi devrimi 18. yy'ın sonlarında -Fransız devrimi dönemlerinde- başlamış, 19. yüzyılın 30'lu yıllarının sonuna

*) Bu ülkelerin ekonomik gelişmelerini incelemeye sanayi devrimi sürecini ele alarak başlayacağız.

doğru (1836 krizi) sona ermiştir. Almanya'da sanayi devrimi olmamış, sınai evrim olmuştur.

-Sanayi devrimi, burjuva düzenin kurulması ve bu düzene tekabül eden sınıfların binçli ortaya çıkışını beraberinde getirir. Ne var ki bu, ekonomik ilişkilerde görülen hızlı gelişmeye ayak uyduran bir gelişme olmamıştır. Sanayi devrimiyle İngiltere, Fransa ve ABD'de burjuvazinin iktidarı yerleşmiş, kurumlaşmıştır. Ama burjuvazinin mezar kazıcısı olan proletaryanın gelişmesi farklı olmuştur. Örneğin İngiltere'de sanayi devrimi son bulurken ülkede proletarya sınıf bilincine ancak varıyordu. Bu gelişme Fransa'da daha erken olmuştu. Fransa'da proletaryanın sınıf olma bilincine varması, sanayi devriminin sona erişinden çok önceleri olmuştu. Buna karşın ABD'de proletaryanın sınıf olma bilincine varması, sanayi devriminin sonuçlanmasından neredeyse yarım yüzyıl sonra sözkonusu olmuştu.

Sanayi devriminin sonuçlanması, kapitalizmin ilerici özelliğinin, üretici güçleri geliştirme özelliğinin geri planda kalması, giderek yok olması ve toplumsal gelişmenin, üretici güçlerin gelişmesinin önünde engel olması demektir. Bu aşamaya gelmiş kapitalizm, yıkılmaya, çürümeye yüz tutmuş kapitalizm demektir. Ama bu, çürümüşlüğün tam anlamı değildir.

Emperyalizmden önce kapitalizmin, sanayi devriminin ülke gerçeği temelinde gelişme koşulları vardı. Emperyalist çağ ile birlikte bu koşullar ortadan kalkmıştır. Emperyalizm kendine bağımlı kıldığı, nüfuzu altına aldığı ülkelerde böyle bir gelişmenin, sanayi devriminin baş engeli olmuştur.

Son olarak bir nokta: sanayi devrimini incelemek, bağımsız kapitalist gelişmenin, kapitalizmin tarihsel ilerici misyonunun incelenmesi ve bundan sonuçlar çıkarılması demektir. Bu konuda kapsamlı bir marksist literatür yoktur. Konu üzerine ilk marksist eser, Engels'in bolca alıntı yaptığımız "İngiltere'de Emekçi Sınıfın Durumu" adlı yapıtıdır. Ama bu eser, sanayi devrimini ele almak için yazılmamıştır. Orada sanayi devriminden yeri geldiğince, şu veya bu vesileden dolayı bahsedilir. Yine Engels'in "Anti-Dühring"inde ve Marks'ın "Kapital"inde de sanayi devriminden bahsedilir, ama başlı başına bir konu olarak ele alınmaz.

Bu yapıtlar, sanayi devriminin marksist yorumu için temel oluşturuyorlar. Yazılış tarihi açısından bakıldığında "Anti-Dühring"den bugüne sanayi devrimini, en azından "Kapital" ve "Anti-dühring"de ele alındığı kadarıyla ele alan marksist bir esere rastlamadık. En azından ben bilmiyorum. Ancak 50'li yıllarda bazı halk demokrasisi ülkelerinde birtakım denemeler olmuştur. Deneme yapanlardan birisi de Jürgen Kuczynski'dir. (Alman Demokratik Cumhuriyeti). Kuczynski ilk denemesinde (1956) Lenin'in tarımda kapitalizmin gelişmesi için ele aldığı iki yoldan birisi olan "Prusya Yolu"nu, sanayide Almanya için denemiştir. O, sonraları bu görüşünden vazgeçer, tarımda kapitalist gelişme yolunun, –en azından Prusya yolunun– sanayi devrimi için kullanılamayacağı görüşüne varır. ⁽²²⁾

II. Dünya Pazarının Doğuşu ve Gelişmesi

1. Dünya Pazarının Doğuşu

Genel anlamıyla pazar (dünya pazarı da buna dahildir) meta üretiminin bir kategorisidir. Bu kategorinin tarihi, mübadelenin tarihi kadar gerilere gider, yani mülk sahipliğinin doğuşuna kadar gider. Mülk sahipleri, ürünlerinin alım ve satımı sürecinde birbirleriyle ekonomik olarak ilişkiye girmiş olurlar. Bu ilişki birkaç bin seneden beri vardır. Mübadele ilişkisi, esas itibariyle meta dolaşımını ifade eder. Meta dolaşımı sistemine veya meta hareketi sistemine pazar diyoruz. Bu ilişkinin, iki komşu, iki köy, iki şehir veya ülke arasında gerçekleştiriliyor olması sorunun özünde hiçbir şey değiştirmez, sadece ilişkinin kapsamını gösterir.

Daha antik dönemde, yerel ticaretin yanısıra, daha geniş alanları kapsamına alan bir meta mübadelesi söz konusuydu. Kölecilik ve feodalizm dönemlerinde dünya ticaretinin ilk adımları görülmekteydi. İnsanların görüş ufku genişliyordu, birtakım buluşlar (örneğin pusula), demirin, daha sağlam gemilerin yapımında kullanılması daha geniş alanlarla ticari ilişkiye girmeyi sağlıyordu. Hindistan'ın, Amerika'nın keşfi, ticari ufku daha da genişletmiş oluyordu.

Ama, kölecilik ve feodal sistemlerde dünya ticareti, bu sistemlerin varoluş koşulu değildi. Bu dönemlerde dünya ticareti, mevcut kölecilik veya feodal sistem içinde tali bir rol oynuyordu. Bunun anlamı şudur. Kölecilik ve feodal düzenlerde değer yasasının^(*) mutlak geçerliliği, bu düzenlerin varlıklarını önemli derecede etkilemiyor, kölecilik ve feodal düzenlere özgü temel ekonomik yasalar, değer yasası etkisini gösterse de göstermese de geçerliliklerini sürdürüyorlardı.

Kapitalizmde ise durum tamamen başkaydı. Marks ve Engels, dünya pazarının doğuşunu ve gelişmesini, kapitalist sistemin enternasyonal ekonomik örgütlenmesinin sorunu olarak ele almışlardır. Bu örgütlenmenin temelinde meta üretimi vardı. Çünkü kapitalist işletmelerin ürünleri esas itibariyle meta olarak satılırlar. Böylelikle kapitalist üretimin genel hareket yasası, yani artı-değer yasası, değer yasası temelinde geçerlilik kazanır. Kapitalist üretim, meta üretiminin en yüksek formudur. Kapitalizmde üretimin amacı, kârdır, daha fazla kârdır. Kâr, daha fazla kâr, kapitalist üretimin nesnel itici gücüdür.

"Komünist Manifesto"da Marks ve Engels şöyle diyorlar: "Amerika'nın keşfi, Ümit Burnu'nun dolaşılması, yükselen burjuvaziye yepyeni alanlar açtı. Doğu Hindistan ve Çin pazarları, Amerika'nın sömürgeleştirilmesi, sömürgelerle yapılan ticaret, değişim araçlarının ve genel olarak metaların artması, ticarete, denizciliğe ve sanayiye o güne kadar görülmemiş bir itilim sağladı..."

Büyük sanayi, Amerika'nın keşfiyle hazırlanan dünya pazarını kurdu. Dünya pazarı,

^(*) Değer yasası— Tüm meta değişimini yönlendiren temel yasa: Ancak eşdeğerdeki metalar birbiriyle değişebilir.

ticarete; denizcilikte ve kara ulaşımında çok büyük gelişmeye yol açtı. Bu gelişme de, yeneden, sanayinin yayılmasını sağladı...

Ürünleri için daima daha da genişleyen bir pazar ihtiyacı, burjuvaziye yeryüzünün dört bir bucağına salar. Her yerde yuvalanmak, her yerde yerleşmek, her yerde bağlantılar kurmak zorundadır burjuvazi.

Burjuvazi, dünya pazarını sömürerek, bütün ülkelerdeki üretim ve tüketime kozmopolit bir nitelik kazandırmıştır. Burjuvazi, sanayinin üzerinde durduğu ulusal zemini ayaklarının altından çekip alarak gericileri büyük bir yasa boğmuştur. Nicedir süregelen bütün ulusal sanayiler yıkılmıştır ya da günden güne yıkılmaktadır. Bunların yerini, kurulmaları bütün uygar uluslar için bir ölüm kalım sorunu haline gelen yeni sanayiler; artık yerli hammaddeleri değil de en uzak yerlerden getirilen hammaddeleri işleyen sanayiler, ürünleri yalnızca ülke içinde değil, aynı zamanda dünyanın dört bir yanında tüketilen sanayiler almaktadır ... Eski yerel ve ulusal içe kapanıklığın ve kendi kendine yeterliliğin yerini, çok yönlü ilişkiler ve ulusların evrensel karşılıklı bağımlılığı almaktadır." (23)

Başka bir yerde de Engels şöyle der;

"Yaşlı yerkürenin engelleri aşıldı, dünya esasen şimdi keşfedildi ve (sonra gündeme gelecek olan) dünya ticareti, zanaattan, büyük modern sanayi için çıkış noktası olan manüfaktüre geçişin temelini attı." (24)

Marks ve Engels, dünya ticaretinin giderek de dünya pazarının doğuş ve gelişmesini, nedenleriyle birlikte böyle açıklıyorlar. Burada çıkartılması gereken sonuç şudur: Dünya ticareti önceleri de vardı. Ama kapitalist üretim biçimi, önündeki bütün engelleri yıkarak dünya ticaretinin gelişmesini ve dünya pazarının kurulmasını sağlamıştır. Bundan dolayı dünya pazarı, kapitalist üretim biçiminin kaçınılmaz bir sonucudur.

Dünya ticareti ve dünya pazarı, sermayenin daha da büyümesini etkiliyor. Yani bir ülkedeki kapitalist üretim ile dünya ticareti ve dünya pazarı birbirlerini karşılıklı olarak etkiliyorlar. Burada şöyle bir soru akla gelebilir. Hangisi, hangisine neden olmuştur? Yani kapitalist üretim mi dünya ticaretine/pazarına neden olmuştur, yoksa dünya ticareti/pazarı mı kapitalist üretimin doğuşuna neden olmuştur? Gerçi bu sorunun cevabını yukarıda verdik. Ama bir de Marks'tan dinleyelim.

Marks, bu konuyu; dünya pazarının kapitalist üretim biçiminin oluşumundaki rolünü Kapital'in birinci ve üçüncü ciltlerinde (ilkel sermaye birikimi ve tüccar sermayesinin tarihi anlamı üzerine olan bölümler) ele almıştır.

Bilindiği gibi Marks, meta üretimini ve gelişmiş meta dolaşımını, kapitalist üretimin tarihi önkoşulları olarak görür. Dünya ticareti ve pazarını da sermayenin modern yaşamının başlangıcı olarak tanımlar, yani bunları; meta üretimini, dünya ticaretini ve dünya pazarını kapitalist üretimin esas kurucusu, nedeni olarak görmez. O, bu gelişmeyi şöyle anlatır:

"Şüphesiz ki, –tam da bu gerçek tamamen yanlış görüşler üretiyor– 16. ve 17. yüzyıllarda ticaretteki coğrafi keşiflerle ilerleyen ve tüccar sermayesinin gelişmesini süratle arttı-

ran büyük devrimler, feodal üretim biçiminin kapitalist üretim biçimine geçişini teşvik eden esas momentlerden birisini oluştururlar. Dünya pazarının ani genişlemesi, dolaşımdaki metaların çoğalması, Avrupalı uluslar arasındaki Asya ürünlerini ve Amerikan hazinelerini ele geçirme yarışı, sömürge sistemi, üretimin feodal sınırlarının parçalanmasına önemli katkıda bulunmuşlardır. Bununla beraber modern üretim biçimi, ilk döneminde, manifaktür döneminde ortaçağ içinde koşulların gelişmeyi mümkün kıldığı yerlerde gelişmiştir." (25)

O halde; dünya pazarı, kapitalist üretim biçiminin bir sonucudur, tersi değil. Dünya pazarını oluşturan kapitalist üretimdir ve dünya pazarı, kapitalist üretim biçimi için bir zorunluluktur. Bu pazar olmaksızın kapitalist üretim düşünülemez.

Bu neden böyledir, dünya pazarı –dış pazar– kapitalist üretim için neden bir zorunluluktur? Dış ticaretin, dış pazarın kapitalist üretim biçimi için niçin zorunlu olduğu sorusunu Lenin, Narodniklere karşı mücadelesinde ("Rusya'da Kapitalizmin Gelişmesi" eseri) ele almıştır. Lenin, kapitalist bir ülke için dış pazar zorunluluğunu üç noktada açıklar. (26)

- a. Kapitalizm, gelişmiş bir meta üretiminin sonucu olarak doğmuştur.
- b. Kapitalist üretimin anarşik ve eşit olmayan seyri, işletmeleri sürekli dış pazar aramaya zorlar.
- c. Sermayenin dış pazarları elde etme itilimi, sınırsız büyümeye neden olur.

Lenin'in belirttiği üç nedeni tek tek ele alalım. Çünkü bu nedenler, konumuz açısından belirleyici öneme sahiptirler.

a- Birinci neden;

"Kapitalist bir ülke için dış pazar zorunluluğu ... kapitalizmin, sadece, devlet sınırlarını aşan gelişmiş bir meta dolaşımının sonucu olarak doğmasıyla belirlenir. Bunun içindir ki, dış ticaretsiz bir kapitalist ulus düşünülemez ve böyle bir ulus yoktur da." (27)

Sermayeyi dış pazara zorlayan nedenler, dün olduğu gibi bugün de geçerlidir. Bunu, hem kapitalist bir ülkenin meta ilişkisiyle dış pazara açılışıyla, hem de emperyalist ülkeler arasındaki rekabetle açıklayabiliriz. Bugün emperyalist ülkeler, yeni ekonomik bloklaşmalara gidiyorlar. Örneğin AET olarak başlayan Avrupa'daki ekonomik bloklaşma AT'a, Avrupa Ekonomik Alanı'na ve şimdi de AB'ye dönüşerek dünyanın en büyük pazarı oldu. Diğer taraftan ABD önderliğinde, Kanada ve Meksika'nın katılımıyla NAFTA kuruldu. Bu bloklaşmalar veya ülkeler arasındaki başka ekonomik anlaşmalar, her bir emperyalist ülkenin, uluslararası plandaki meta ilişkilerini, gelişme seyrini kendi çıkarına düzenlemek için atılmış adımlardır. Bu, acımasız bir rekabettir. Güçlü olan, her yola başvurarak kendi metasının daha çok satımını sağlar. Yani daha çok pazar alanı elde eder. Bunu gerçekleştirmek için, kendi anlaşmalarını, koydukları ambargoları da delerler ve öyle ki rekabet ve politika, artık görüşmeler formuyla yürümüyorsa, savaş formuyla sürdürülür. Birinci ve ikinci dünya savaşlarının esas nedeni bundan başka nedir ki?

Bugün emperyalistler arası rekabet keskinleşiyorsa, bunun baş nedenlerinden birisi, dış pazarın, gelişmiş meta dolaşımı için var olmak veya yok olmak derecesinde zorunlu ve

önemli olmasıdır.

b- İkinci neden;

"Birbirlerine dış 'pazar' olarak hizmet eden çeşitli sanayi dalları eşit gelişmezler, bilakis birbirlerini geride bırakırlar ve daha ziyade gelişmiş olan sanayi, kendine bir dış pazar arar ... sermayenin bir sanayi dalını terk etmesi ve başka birine yönelmesi için bu dalda bir kriz zorunlu olur. Ve böyle bir kriz tehdidi altında olan kapitalistleri, dış pazar aramaktan, ihracatın vb. kolaylaştırılması için sübvansiyonlar ve teşvikler talep etmekten hangi nedenler alıkoyabilir?." (28)

Bu leninist kavrayış temelinde dış pazar zorunluluğu, yorumu gereksiz kılan bir gerçekliktir. Sermayenin bu hareketi her zaman sözkonusudur, ama ekonomik kriz dönemlerinde daha da güncel ve zorunlu olmaktadır. Kriz dönemlerinde; ihracatı artırmak için devletlerin, hükümetlerin devreye girmesi boşuna değildir.

c- Üçüncü neden;

"Kapitalist işletme ... yerel pazarın, bölgenin ve nihayet devletin sınırlarını kaçınılmaz olarak aşar. Devletlerin tecrit olmuşlukları ve içe kapalılıkları meta dolaşımıyla zaten tahrip olduğu için, her kapitalist sanayi dalı, kendi doğal çabasıyla 'bir dış pazar' aramak zorunda kalır" (29)

Lenin burada, kendi kendine yeterli feodal ekonomiden farklı olan kapitalist ekonominin sınırsız büyüme eğiliminin sonucunu açıklıyor. Üretimin anarşik ve sınırsız büyümesi, sınırları da aşarak, yeni alanları, başka ülkeleri kendine dış pazar yapıyor.

Burada sözkonusu olan, azami karın garantilenmesi için genişletilmiş yeniden üretimdir. Bu ise, pazarların genişletilmesi, hammadde yataklarının, yatırım alanlarının ele geçirilmesi anlamına gelmektedir. O halde bu, başka ülkelerin, ulusların sömürgeleştirilmesi, emperyalizme bağımlı kılınması demektir. Bundan dolayı, üretimin sınırsız büyümesi eğiliminden ve azami karı garantileme meselesinden dolayı, emperyalist ülkelerin nüfuz sahalarını genişletmek ve birbirlerinin nüfuz sahasına sızmak için aralarında sürdürdükleri rekabet her geçen gün daha da keskinleşir ve derinleşir.

Emperyalist ülkelerin neden oldukları yerel savaşlar veya emperyalist savaşların esas nedeni bu değil mi? Bosna-Hersek dramının, Somali işgalinin, "Körfez" savaşının altında yatan gerçekleri nasıl açıklayacağız?

Ülkelerin kapitalist gelişmesi eşit değildir, sıçramalıdır. Dünya pazarlarının ve nüfuz alanlarının paylaşılmış olduğu bir ortamda, arkadan gelen ve gelişen ülke, dünyayı yeniden paylaşmayı talep eder. Bu, nihai olarak emperyalistlerarası savaşla sonuçlanır. Günümüzde emperyalistlerarası rekabetin varmış olduğu boyut, böyle bir çatışmanın çok uzak bir geleceğin sorunu olmadığını gösteriyor. Özellikle Almanya ve Japonya, ABD'yi dünyayı yeniden paylaşmak için zorluyorlar.

2. (Kapitalist) Dünya Pazarının Tarihi Misyonu ve Temel Çelişkileri

Marks, kapitalist üretimin koşulu ve sonucu olarak üç temel gelişmeden/gerçeklikten bahseder.

"Kapitalist üretimin üç temel meselesi

1. Üretim araçlarının az sayıda elde yoğunlaşması...
2. İşin bizzat örgütlenmesi, toplumsal olarak kooperasyonla, iş bölümüyle ve işin doğa bilimi ile bağıyla...
3. Dünya pazarının oluşması" ⁽³⁰⁾

Birinci durumda üretim araçları, işçinin mülkiyeti görünümünü kaybederler ve üretimin toplumsal faktörlerine dönüşürler. Tabii ki önce kapitalistlerin özel mülkü olarak. Bunlar, kapitalist toplumun tröstleridir ve bu tröstlerin, meyvelerini cebe indirirler (Marks).

İkinci durumda, işin bizzat ve toplumsal örgütlenmesiyle kapitalist üretim biçimi, zıt biçimde de olsa, özel mülkiyeti ve özel işi ortadan kaldırır (Marks).

(Bu üç nokta, aynı zamanda sosyalist üretimin de önkoşullarını oluştururlar. Ama sorunumuz bu değil.)

Marks'ın belirttiği üçüncü temel nokta olan dünya pazarı, tek tek ulusal pazarların kompleksidir, bütünüdür. Bu bütünlük, meta dolaşımı formunda gerçekleşen ekonomik bağlarla sağlanır. Bu bütünlüğün, yani dünya pazarının sosyo-ekonomik içeriği ve gelişmesi, kapitalist üretim biçiminin ekonomik yasalarının geçerliliği ile belirlenir. Burjuvazi veya burjuva toplum, enternasyonal alanda dünya pazarı vasıtasıyla ekonomik olarak örgütlenmiş olur. Bunun içindir ki bu pazarın çelişkileri, uluslararası planda etken olur.

Bu pazarın çelişkileri derken kapitalist üretim biçiminin temel çelişkisinden farklı bir şey ifade etmiyoruz. Dünya pazarı tam da bu çelişkinin (üretimin toplumsal karakteri ile ona özel el koyuş arasındaki çelişki) hareketi üzerine kurulmuştur ve bu çelişkinin hareketiyle sürekli yeniden üretilir.

Ama bu çelişki, kapitalist üretimin ilk evrelerinde olduğu gibi, dünya pazarının oluşum döneminde hemen etkisini göstermemiştir. Ancak sanayi devriminin zaferi ve dünya pazarında sanayi ülkelerinin hakimiyetinin kurulmasıyla birlikte bu çelişki de tam etkili olmaya başlamıştır.

Sanayi devriminden önce, kapitalizmin manifaktür döneminde veya daha erken dönemlerde, yani kapitalist üretimin ilk formlarının olduğu dönemlerde dünya pazarında/ticaretinde tüccar sermayesi hakimdi. Bunun neden böyle olduğunu, kapitalist üretimin gelişmesinde ve bu gelişmeye damgasını vuran koşullarda aramak gerekir. Örneğin manifaktür seviyesindeki kapitalist üretimde teknik oldukça geriydi, zanaatçılık seviyesindeydi. Bu üretim çalışma sürecine toplumsal karakter veriyordu, ama tüccar sermayesinin hakimiyeti-

ni ulusal ve enternasyonal alanda kıramıyordu. Manifaktür seviyesindeki kapitalist üretim, üretim sürecini hem bir bütün olarak, hem de ülke çapında alt-üst edecek özelliğe sahip değildi. Baş tarafta da ele aldığımız gibi bu, kapitalist üretimin makineli üretim aşamasında, sanayi devrimiyle başlayan süreçte gerçekleşebiliyordu. Ancak makineli sanayinin hakimiyetiyle birlikte üretim süreci hem bütün olarak, hem de ulusal bağlamda giderek de enternasyonal alanda/pazarda alt-üst ediliyor ve böylelikle tüccar sermayesinin dolaşımdaki tek başına hakimiyeti kırılıyor, tüccar sermayesi meta hareketine, sanayi sermayesinin hareketine bağımlı kılınıyordu.

Kapitalist üretimin ulusal sınırları aşması, aynı zamanda, ulusların ekonomik olarak birbirlerine yaklaşmalarını da sağlıyordu. Açık ki, kapitalist üretimin gelişmesinin bir kaçınılmazlığı olan ulusal sınırları aşmak, aynı zamanda tarihi-ilerici bir eğilimi de ifade ediyordu. Böylelikle feodal tecritlik, içe kapalılık, üretim ve toplumsal ilişkilerdeki gerilik yıkılıyordu.

Kapitalist üretimin ulusal sınırları aşması, aynı zamanda, üretici güçlerdeki muazzam gelişmenin de bir ifadesiydi. Bugün hiçbir ulus, ulusal üretimle, ulusal hammaddeyle, ulusal pazarla yetinemez. Üretim, sermaye, muazzam boyutlarda enternasyonalleşmiştir. Öyle ki, örneğin ABD, Almanya, Japonya gibi emperyalist ülkelerde birçok büyük fabrika yabancı hammadde olmaksızın çalışamaz. Sadece ülkeler değil, fabrikalar da birbirlerinin dış pazarı olmuş durumdalar. Öyle ki emperyalist ülkelerde çalıştırılan yabancı işçiler de dış pazarlardan ithal edilen işgücüdür/metadır.

Stalin şöyle diyor:

"Kapitalizmin gelişmesi daha geçen yüzyılda üretim ve mübadele biçimini enternasyonalleştirme, ulusal içe dönüklüğü kaldırma, halkları ekonomik olarak birbirlerine yakınlaştırma ve muazzam (büyüklükteki) toprakları tedricen birbirine bağımlı bir bütünde birleştirme eğilimini gösteriyordu. Kapitalizmin devam eden gelişmesi, dünya pazarının gelişmesi, büyük su yollarının, demiryollarının inşası, sermaye ihracı vs. bu eğilimi, çok çeşitli halkları enternasyonal işbölümü ve çok yönlü bağımlılıkla birbirlerine bağımlayarak daha da güçlendiriyordu. Bu süreç, üretici güçlerin muazzam gelişmesini yansıttığına, ulusal tecritliği kaldırdığı ve çeşitli ulusların çıkar çatışmalarını hafiflettiğince ilerici bir süreçti ve ilerici bir süreç olarak kalacaktır. Çünkü o, gelecekteki sosyalist dünya iktisadının maddi önkoşullarını hazırlıyor" ⁽³¹⁾

Sözkonusu bu enternasyonalleşme sürecinin iki yönü vardır. Tarihi-ilerici yönü yukarıda belirttik. Bu sürecin diğer yönü ise sömürüdür, tahakkümdür, emperyalizme, enternasyonalleşen sermayeye, pazara bağımlılıktır.

Bu konuda Stalin şöyle der;

"Ama bu eğilim, kendi iç tarihi anlamına asla denk düşmeyen kendine özgü formlar içinde geliyordu. Halkların birbirlerine bağımlılıkları ve bölgelerin iktisadi birleşmesi, kapitalist gelişmenin seyri içinde halkların, eşit haklara sahip oldukları işbirliği şeklinde gerçekleşmedi. Bilakis halkların, diğerleri tarafından boyunduruk altına alınması şeklinde, az

gelişmiş alanların, daha çok gelişmiş alanlar tarafından baskı altına alınması ve sömürülmesi şeklinde gerçekleşti." (32)

Kapitalizm koşullarında halkların ekonomik yakınlaşmaları ve birleşmeleri, zayıf, nispeten az gelişmiş olanların, gelişmiş olan uluslar tarafından sömürülmelerinden, talan edilmelerinden, baskı altına alınmalarından başka bir anlam taşımıyor. Hiçkimse, bugün gelişmiş ülkelerin, emperyalist ülkelerin sahip oldukları zenginliği tek başlarına ve ulusal kaynaklarına dayanarak yarattıklarını savunamaz. Bu zenginlik, sadece ve sadece bu ülke işçilerinin ve emekçilerinin sömürüsüyle açıklanamaz. O zenginlikte diğer halkların, ulusların da payı vardır. O zenginlikler, aynı zamanda, uluslararası emperyalist sömürünün, baskının, talanın da bir ifadesidir.

İşte bu nedenlerden dolayıdır ki, "birleşme eğilimiyle birlikte bu birleşmenin zora dayanan formlarını yok etme eğilimi, baskı altında tutulan sömürgelerin ve bağımlı milliyetlerin emperyalist boyunduruktan kurtulma mücadelesi güçleniyordu. Bu ikinci eğilim, ezilen kitlelerin, birleşmenin emperyalist formlarına karşı tepki anlamına geldiğinde, halkların, işbirliği ve gönüllü müttefikliği temelinde birleşmesini talep ettiğinde ileriye ve ileriye bir eğilim olarak kalacaktır. Çünkü o, gelecekteki sosyalist dünya ekonomisinin zihinsel önkoşullarını hazırlıyor" (33).

2.1) Dünya pazarının gelişmesinin bir sonucu olarak uluslararası işbölümü ve çelişkiler

Bu soruna yukarıda kısmen değindik. Sorunu biraz açmakta fayda görüyoruz.

Kapitalist dünya pazarı işbölümüne dayanır. Bu işbölümünün yaratıcısı da bizzat kapitalizmdir. Nasıl ki dünya pazarının gelişmesi belli bir süreç içinde olmuşsa, uluslararası işbölümü de belli bir süreç içinde gelişmiştir. Bu süreç, dünya pazarının gelişme sürecidir. Yani uluslararası işbölümü, dünya pazarının gelişmesinin bir sonucudur.

15. yüzyıldaki büyük keşiflerden bu yana kapitalizm, yerkürenin dört bir yanına yayıldı. Neredeyse bir bütün olarak yerküreyi şu veya bu tarzda kendine kâr kaynağı yaptı. Bütün dünyada maden ocakları açtı, fabrikalar, işletmeler kurdu, ulaşımı geliştirdi. Yeni hammaddeler buldu veya geliştirdi. Teknolojik gelişme, bilimsel teknolojik devrim, modern gemileri, trenleri, otomobili, telefonu, televizyonu, uçağı gündeme getirdi. Saniyelik bir zaman diliminde dünyanın en ücra yeriyle haberleşme imkanı doğdu. Öyle ki, dünyada başka bir üretim birimiyle şu veya bu formda ilişkisi olmayan hemen hemen hiç bir önemli üretim birimi kalmadı. Bütün bunlar, birbirine geçmiş, karmaşık bir sistemi oluşturan bir işbölümünü kaçınılmaz kıldı. Tabii ki bu sürecin başka bir yönü de vardı. Üretim, uluslararası alanda da toplumsallaşmıştı ve gelişmiş işbölümü, üretimi daha da toplumsallaştırıyordu. Bu süreç içinde bütün dünyada emekçiler, işçiler birbirlerine bağlandılar. Bu, oldukça önemli bir gelişmeydi. Çünkü böylelikle dünya proletaryasının birleşmesinin, devrimci, enternasyonal işçi hareketinin doğmasının önemli koşulları gelişmiş oluyordu.

Büyük marksist düşünürler; bilimsel sosyalizmin kurucuları ve geliştiricileri olan Marks, Engels, Lenin ve Stalin, kapitalizmin tarihi misyonunu gözardı etmemişler; onun dünya pazarını, uluslararası işbölümünü geliştirirken oynadığı ilerici rolden de bahsetmişlerdir. Buna yukarıda değindik ve aşağıda yeri geldikçe de değineceğiz.

Uluslararası işbölümü nasıl gerçekleşiyor? Bu gelişmeyi çeşitli açılardan ele alalım.

-Uluslararası işbölümü, sanayi ülkeleriyle tarım ülkeleri arasındaki çelişki tarafından belirleniyor. Bilindiği gibi, gelişmiş kapitalist ülkeler, geri kalmış, bağımlılaştırılmış tarım ülkelerini, hem hammadde kaynağı, hem de sanayi ürünleri için pazar alanı olarak görüyorlar. Böylelikle geri ve gelişmiş ülkeler arasındaki çelişki, bu tür ülkeler arasındaki bahsettiğimiz ilişkilerin gelişmesine paralel olarak gelişiyor. Bu çelişkinin doğma ve gelişme alanı dünya pazarıdır. Soru şu. Bu süreç hangi koşullar/faktörler tarafından belirleniyor?

Uluslararası işbölümü, üretimin toplumsal karakterinin ve ona özel el koyuşun bir ifadesidir. Yukarıda üretimin dünya pazarı bazında da toplumsallaştığını belirtmiştik. Keza, sanayi devrimini ele alırken üretimin, kapitalizmin hangi gelişme aşamasından itibaren toplumsal karakter kazanmaya başladığını da belirtmiştik. Bu, makineli üretimdi. Yani üretim, makineli üretime dayanan işletmelerde toplumsal karakter almaya başlıyor. Açıktır ki, makineye dayanan işletmelerde üretimin artışı, hammaddeye olan giderek artan ihtiyacı da beraberinde getirir. Artan üretim veya makineli üretim, birikim demektir, daha fazla hammadde kullanımı demektir. Buna paralel olarak sanayi üretiminin dengesiz, plansız, anarşik, sıçramalı gelişmesini de gözönünde tutarsak, üretim için gerekli hammadde kaynağı sorununun er veya geç başgöstereceğini görürüz. Nitekim öyle de olmuştur. Sanayi ülkeleri yeni hammadde kaynakları/pazarları aramak zorunda kalmışlardır, bunun için savaşları göze almışlardır. Diyelim ki, hammadde arayan bir sanayi ülkesi, böyle bir hammadde pazarını/ülkesini buldu. Sanayi sermayesi ilk iş olarak, sözkonusu hammaddenin işletilmesinin ve pazarlanmasının ülke ekonomisine katkısını anlatacaktır ve 'kırk dereden su getirerek' gerekirse baskıya, şantajı, açık işgale başvurarak, hammaddeyi ucuza kapatacaktır. Böylelikle, hammaddenin dış pazarlarda pazarlanmasıyla eşit olmayan koşullarda bir ilişki gelişmeye başlar. Gelişmiş ülkeler ile geri ülkeler arasındaki bu ilişki, sanayi ülkeleri ile hammadde ülkeleri arasında oluşan uluslararası işbölümünden başka bir şey değildir. Bu pazarda fiyatları, hammaddelerin değerini belirleyen gelişmiş ülkelerdir. Hammadde kaynağı olan ülkeler, fiyat ve kâr mekanizması üzerinden uluslararası meta dolaşımına dahil edilirler. Dünya pazarındaki alışverişi değer yasası düzenler. Kapitalizmde çarpıtılmış (modifiye edilmiş) olan değer yasası, fiyat ve kâr mekanizması üzerinden dünya pazarındaki işbölümünü de düzenler. Tabii ki bu, sürekli gelişmiş ülkeler lehine olan bir düzenlemedir. (Değer yasasının çarpıtılması esprisi.)

Değer yasasının uluslararası alanda işbölümünü düzenlemesini ve işbölümünün gelişmesini, metaların pazarlanması için sürdürülen rekabette de görmekteyiz.

Sanayisi gelişmiş olan ülkelerin, sanayisi gelişmemiş olan ülkelere nazaran daha ucuz ürettikleri veya üretecek durumda oldukları tartışma götürmez bir gerçektir. Bundan dolayı-

dır ki, geri ülkelerin, gelişmiş ülkeler karşısında rekabet olanakları ya hiç yoktur ya da sınırlıdır/yereldir. Belirttiğimiz nedenden dolayıdır ki gelişmiş sanayi ülkeleri, geri ülkelerin ekonomisini yıkar, iflasa sürükler. Böylelikle geri ülkelerdeki mevcut yerli üretim önemsizleştirilir ve ülke, gelişmiş ülkelere hammadde satmak ve fabrikasyon üretim için pazar almak zorunda bırakılır. Bu gelişmeyi Marks şöyle anlatır:

"Makine bir taraftan ham materyalin doğrudan çoğalmasını sağlar... Diğer taraftan makine ürününün ucuzluğu, devrimcileştirilmiş nakliyat ve iletişim, yabancı pazarların fet-hedilmesi için silahlardır. Zanaatsal üretimin yıkımıyla makine işletmesi onu, zorunlu ola-rak kendi hammaddesinin üretim alanlarına dönüştürüyor. Doğu Hindistan, Büyük Britanya için pamuk, yün ... üretimine zorlandı ... makine işletmesinin esas merkezlerine uygun, yeni bir uluslararası işbölüşümü oluşturuluyor. Bu işbölümü, yerkürenin bir bölümünü ter-cihen tarımsal üretim alanına ... diğerini de tercihen sanayi üretimi alanına dönüştürüyor"

(34)

Kapitalizmin gelişmesine paralel olarak sanayi üretimi ile ülkeler; sanayi ülkeleri ve onların hammadde gereksinmelerini sağlayan ve fabrikasyon ürünlerine pazar olan ülkeler olarak ikiye bölündü. Uluslararası işbölümü böyle ortaya çıktı.

Sanayi devrimi bölümünde gördüğümüz gibi, o dönemde kapitalizm, İngiltere dışında; Fransa, Almanya, ABD gibi ülkelerde de gelişti. Bu ülkeler de, aynen İngiltere gi-bi, hammadde ve pazar alanları aramaya başladılar. Bu, daha kapitalizmin serbest rekabetçi döneminde, sözkonusu ülkeler arasında hammadde ve pazar alanı mücadelesinin, kapitalist ülkeler arasındaki çelişkilerin uçlanmaya başladığını göstermektedir. Kapitalizmin emper-yalist aşamasında bu çelişkiler, emperyalistlerarası ilişkileri belirleyen bir karakter kazan-mışlardır.

Bu sürece başka bir perspektiften bakarsak; kapitalizm koşullarında uluslararası işbölümü, ülkelerin karşılıklı gönüllü işbirliği ve belli bir plan çerçevesinde gelişmez. Ka-pitalizm koşullarındaki uluslararası işbölümünde de kapitalizmin ekonomik temel yasası-nın, kapitalist üretimin anarşi ve rekabet yasasının geçerliliği sözkonusudur.

Uluslararası işbölümünün giderek derinleşmesi, kapitalizmin giderek gelişmesinin doğrudan bir ifadesidir. Dünya ticareti, dünya pazarı, dünya ulaşımı, meta dolaşımı, serma-ye ihracı vs. bütün bunlar kapitalizmin gelişmesine paralel olarak gelişmişler ve ulus-lararası işbölümünün birer faktörü ve tedrici gelişmenin ifadeleri olmuştur.

3. Dünya Pazarı-Dünya Ekonomisi Sorunu ve Emperyalizm

Kapitalizmin emperyalizm aşamasına girmesiyle birlikte dünyanın tekeller ve emperyalist devletler arasındaki paylaşımı, bütün dünyanın; ülkelerin, ulusların ekonomik bağlar ile birbirlerine bağlanması esas itibariyle tamamlanmış oluyordu. Emperyalizm, uluslararası ekonomik ilişkilerde yeni oluşumları ifade ediyordu. Kapitalizm değişmemiştir. Değişen, uluslararası ekonomik ilişkilerin kapitalizmin gelişmesinden kaynaklanan nedenlerden dolayı, daha da derinleşmesi, şekillenmesi ve yeni biçimler almasıydı.

Emperyalist çağda kapitalizmin kazandığı görünümünün en önemlilerinden birisi sermayenin tekeli ve uluslararası olmasıydı.

"Sermaye, uluslararası ve tekeli olmuştur" ⁽³⁵⁾

"Emperyalizm" eserinde Lenin şöyle der;

"Kapitalizm, dünya pazarını çoktan oluşturdu. Sermaye ihracı arttıkça ve büyük tekeli birliklerin yabancı ülkeler ve sömürgelerle ilişkileri ve 'etki alanları' her bakımdan genişledikçe, işler 'doğal olarak' bu birlikler arasında, uluslararası bir anlaşmaya ve uluslararası kartellerin kurulmasına doğru yöneldi.

Bu, sermaye ve üretimin evrensel yoğunlaşmasıdır, daha öncekileriyle karşılaştırılamayacak kadar yüksek bir yoğunlaşma" ⁽³⁶⁾.

Konuyla ilgili olarak Stalin de şöyle der;

"Sömürge ve bağımlı ülkelere yoğun sermaye ihracı; bütün yerküreyi kapsayana kadar sömürge ve 'nüfuz alanları'nın sömürülmesi; kapitalizmin, dünya nüfusunun ezici çoğunluğunun bir avuç 'ileri' ülke tarafından mali köleciliğe ve sömürgeci baskıya tabi tutulduğu bir **dünya sistemine** dönüşmesi. Bütün bunlar bir taraftan tek tek ulusal ekonomileri ve ulusal toprakları, dünya ekonomisi denen bütünlüklü bir zincirin halkalarına dönüştürdü ve diğer taraftan da dünya nüfusunun iki kampa böldü: Geniş sömürge ve bağımlı ülkeleri sömüren ve ezen bir avuç 'ileri' kapitalist ülke ve emperyalist boyunduruktan kurtulmak için mücadeleye zorlanmış olan sömürge ve bağımlı ülkelere oluşan ezici çoğunluk..." ⁽³⁷⁾

Buna göre;

-Emperyalizm, aynı zamanda dünya ekonomisi demektir. Uluslararasılaşmış ve tekelleşmiş sermaye, bütün ulusal ekonomileri kendine bağlamış, onları uluslararası sermaye zincirinin birer halkasına dönüştürmüştür.

-Dünya, ezen ve ezilen ülkeler diye iki kampa bölünmüştür.

Bu iki süreç/olgu, kapitalizmin, emperyalizm aşamasında sömürgeci baskının ve mali köleleştirmenin dünya çapındaki sistemine dönüştüğünün ifadesidir.

Biz bu çalışmanın bütününde kapitalizmin genel krizinin doğuşu ve gelişmesi ışığında sanayi devriminden günümüze kadar olan dönemde dünya ticareti ve dünya pazarı biçimi

minde doğan ve emperyalist aşamada da kapsamlı ve bütünlüklü bir sisteme dönüşen dünya ekonomisini, kapitalizmin eşitsiz gelişme ve rekabet yasası açısından ele alacağız. Diğer bir ifadeyle, eşitsiz gelişme ve rekabetin sonuçlarını göstereceğiz.

Dünya pazarını, bazen kapitalist dünya pazarı veya yalın haliyle dünya pazarı diye ifade ediyoruz. Her iki tanımlama arasında herhangi bir fark yoktur.

KAYNAKÇA

BÖLÜM I

SANAYİ DEVRİMİ VE DÜNYA PAZARI

- 1) Marks-Engels Toplu Eserler (bundan sonra METE); C. 20, s. 243(F. Engels, “Anti-Dühring...”)
- 2) METE; C. 23, s. 392-393 - Kapital, C.I)
- 3) METE; C. 2, s. 237(F. Engels: “İngiltere’de Emekçi Sınıfın Durum”)
- 4) METE; C. 2, s. 250 (F. Engels: agk)
- 5) METE; C. 20, s. 243 (“ F. Engels: ‘Anti-Dühring’”)
- 6) METE; C. 23, s. 368-369 (Kapital, C. I)
- 7) METE; C. 23, s. 393 (“Kapital”. C.I)
- 8) METE; C. 23, s. 395-396 (“Kapital”. CI)
- 9) Maurice Dobb; "Entwicklung des Kapitalismus - vom Spaetfeudalismus bis zur Gegenwart" Köln/Berlin 1970, s. 271-272
- 10) METE; C. 2, s. 237 (F. Engels: (“İngiltere’de Emekçi Sınıfın Durumu”)
- 11) METE; C. 2, s. 239. (F. Engels: agk.)
- 12) METE; C. 2, s. 242 (F. Engels : agk.)
- 13) METE; C. 2, s. 244/245 (F. Engels: agk.)
- 14) METE; C. 2, s. 246 (F. Engels: agk.)
- 15) Stalin; C. 15, s. 353 (“SSCB’de Sosyalizmin Ekonomik Sorunları)
- 16) Engels; "İngiltere'de Emekçi Sınıfın Durumu" yapıtında hafif sanayinin gelişmesini, bu temelde üretici güçlerin ve tekniğin gelişmesini örnekleriyle anlatır.
- 17) METE; C. 23, s. 392-393 (“Kapital”. C.I)
- 18) METE; C. 4, s. 467-468 (“ Komünist Manifesto”)
- 19) METE; C. 36, s. 251-252; Engels'in August Bebel'e yazdığı 11-12 Aralık 1884 tarihli mektubu
- 20) Politik Ekonomi Ders Kitabı; C. I, s. 11, 1995
- 21) Agk., s. 10
- 22) Kuczynski, Jürgen; "Die Geschichte der Lage der Arbeiter unter dem Kapitalismus"; C. I, s. 45-150, Berlin 1961, C. 23, s. 1-25, Berlin 1964
- 23) METE; C. 4, s. 463-466 (Komünist Manifesto)
- 24) METE; C. 20, s. 311-312 (F. Engels: “Doğanın Diyalektiği”)
- 25) METE; C. 25, s. 345 (Kapital, C. III)

- 26) Bkz.: Lenin; C. 3, s. 54-55 (“Rusya’da Kapitalizmin Gelişmesi”)
- 27) Lenin; C. 3, s. 54 (A.gk)
- 28) Lenin; a.g.k., s. 54
- 29) Lenin; a.g.k., s. 55
- 30) METE; C. 25, s. 276-277 (“Kapital: C.III)
- 31) Stalin; C. 5, s. 159 (“Nationale Momente im Partei- und S tatsavfbau”)
- 32) Stalin; C. 5, s. 159-160 (A. gk.)
- 33) Stalin; C. 5, s. 160 (Agk)
- 34) METE; C. 23, s. 474-475, (Kapital C. I)
- 35) Lenin; C. 21, s. 343 (“Birleşik Avrupa Devletleri Sloganı Üzerine”)
- 36) Lenin; C. 22, s. 250 (Emperyalizm...”)
- 37) Stalin; C. 6, s. 83-84 (“Über die Grundlagen des Leninismus”)

BÖLÜM II

SANAYİ DEVRİMİNDEN EMPERYALİZME DÜNYA PAZARI

I. Sanayi Devriminden Emperyalizme İngiliz Kapitalizminin Gelişmesi

Sanayi devrimi dönemini ele almadan önce, bu dönemi hazırlayan ve İngiliz burjuva toplumunun temellerini atan koşullara, yani İngiliz burjuva devrimine değinmekte yarar vardır. Bu nedenden dolayı, önce bu devrimin gelişmesini ve anlamını kısa da olsa ele alalım.

1. İngiliz Burjuva Devrimi (1640-1660)

1640'lara doğru İngiltere'de devrimci durum giderek keskinleşir. Mutlakiyete karşı kitlesel gösteriler gündemdedir. 1640'da seçilen parlamento, halkın çoğunluğuna dayanmaktadır. Bu parlamento halk tarafından eyleme teşvik edilir. Bu parlamento, "kendini dağıt" emrini dinlemez (ona, 12 sene boyunca kesintisiz olarak toplandığı için "uzun parlamento" denir) tersine, mutlakiyetin araçları olan kurumlara ve krala karşı gelir. Böylelikle burjuva devrim başlamış olur. "Uzun Parlamento"nun taleplerini kabul etmeyen kral ile parlamentonun temsil ettiği güçler arasında silahlı çatışma kaçınılmaz olur. Birinci iç savaş 1642'den 1646'ya kadar devam eder. Bu dönemde parlamentonun "sağcı" üyeleri kralın soluna geçerler. Kuzeydeki ve batıdaki eski feodal soyluların kalıntılarına dayanan kral, Oxford'da "Uzun Parlamento"ya karşı bir parlamento kurar.

Burjuva ordu, kalvinist gönüllülerin katılımından ve Oliver Cromwell önderliğinde

yeniden örgütlendikten sonra başarılar elde etmeye başlar.

Bu gelişmelerden bağımsız olarak köylü ayaklanmaları patlak verir ve şehirlerin emekçi/halk kesimleri taleplerini formüle ederler. Bu durum kalvinistler (püritanistler) arasında görüş farklılaşmasını hızlandırır. Parlamento iki kanada bölünür. Sağ kanadı oluşturanlar (presbiteriyenler) krallığın nimetlerinden (vergiler vs.) yararlanarak zenginleşmişlerdi ve devrimin sonuçlarından korktukları için daha baştan kral ile gizli görüşmeler sürdürüyorlardı. Parlamente'nin sol kanadını bağımsızlıkçılar oluşturuyorlardı; köylüler, burjuvazi'nin orta tabakaları, yeni soylular. Parlamente'nin bu kanadı, ordunun desteğiyle devrimi ilerletiyordu.

Devrimin ilerlemesinde 1645'te ortaya çıkan eşitçilerin rolü de vardı. Bu küçük burjuva-demokratik hareket, ordu arasında yaygınlaşmıştı. Bu güçler, ordunun dağılmasını engellemişlerdir.

1646'da İskoçlara sığınan kral, 1647'de iade edilir. Yeni karşıdevrimci girişimlerden sonra -1648/1649, 2. içsavaş- parlamento, sağ kanadını tasfiye eder ve 1649'da kralın idamına karar verir.

Yeni (burjuva-kapitalist) düzeni yerleştirmek için harekete geçen bağımsızlıkçıların önde gelen tabakaları 1649'da cumhuriyeti ("Commonwealth") kurarlar, anayasa çıkartırlar (hala geçerli olan anayasa). Oliver Cromwell, cumhuriyetin başına getirilir.

Yeni kurulan burjuva-kapitalist devlet iktidarı, önce feodal ve büyük burjuva-kalvinist gericiliğe karşı harekete geçirilir. (Bu güçler, 1650-1651'de İskoçya'da ayaklanırlar. II.Karl'ı kral ilan ederler.)

Sıra İrlanda'ya gelmiştir. İrlandalıların 1649-1652'deki ulusal ayaklanmaları vahşice bastırılır. Bu ülkenin büyük bir kısmı İngiliz toprak spekülâtörlerinin eline geçer.

Sonra halk kitlelerinin bastırılması gündeme gelir. Devrimin bütün yükünü üstlenmiş olan geniş yığınların talepleri yerine getirilmemiştir. Önce eşitçiler hareketi ezilir. 1649'dan beri faaliyet sürdüren gerçek eşitçiler hareketi (küçük burjuva köylü-halkçı bir hareket) 1653'te ezilir.

Burjuva kapitalist düzeni halk kitlelerine karşı korumak için 1653'te burjuvazi, askeri diktatörlüğünü ("protektorat") kurar. Bu, Cromwell önderliğinde kurulmuş bir diktatörlüktür. Cromwell'e mutlak yetkiler verilir.

Burjuva-kapitalist İngiltere'nin dış politikası, sömürgeci rakiplerine karşı bir politika-dır.

Önce Hollanda hedef alınır. 1651'de çıkartılan "Deniz Seyrüseferi" yasasıyla Hollanda, İngiliz deniz aşırı ticaretinden dışlanır. Bunun üzerine patlak veren ticaret savaşını (1652-1654) İngiltere kazanır ve böylelikle İngiltere'nin deniz hakimiyeti güçlenir.

Sıra Portekiz ve Danimarka'ya gelmiştir. Bu iki ülke 1654'te, İngiltere'nin lehine olan anlaşmalar imzalamak zorunda kalırlar.

Daha sonra sıra, İspanya ile sürdürülen sömürge savaşlarına (1654-1659) gelir. Bu dönemde (1655) Jamaika işgal edilir.

1658'de Cromwell ölür ve restorasyon dönemi başlar. İngiltere'de burjuva devrim sona ermiştir. Burjuvazi, kitlelerin devrimci hareketinden çekinmektedir, artık askeri bir diktatörlük istememektedir. O, artık oturmuş, kendisi için kabul edilir bir devlet düzeni yapılanması istemektedir. Bu nedenlerden dolayı burjuvazi, krallığa yeniden dönmeyi kabul eder ve II. Karl. kral seçilir. (1660-1685)

Parlamento iki kanada bölünür. Kanatlardan birisini eski toprak beyleri, devrim döneminde kralın taraftarları olanlar. yurtdışına kaçanlar oluştururlar. Bunlara Tory denir. (Aynı adı taşıyan bugünkü Muhafazakar Partinin doğuşu). Diğer kanadı da yeni kapitalist soylular, burjuvazi oluşturur. Bunlara da Whig denir (Liberal Partinin doğuşu.)

İngiliz burjuva devriminden çıkartılması gereken bazı sonuçlar vardır. Bunlar, bu devrimin karakterini belirleyen sonuçlardır kanımızca.

İngiltere'de burjuva devrim, yeni, burjuva düzene tekabül eden mülkiyet ilişkilerini hakim kılmak için yapılmamıştır. Devrimin patlak verdiği dönemde burjuva mülkiyet ilişkileri, hakim mülkiyet ilişkileriydi. O halde burjuvazi niçin devrime kalkıştı diye sorulabilir. Burjuvazinin devrime kalkışmasının yegane kapsamlı nedeni, mevcut hakim üretim ilişkilerini, giderek güçlenen feodal etkenliğe karşı korumak, toplumdaki etken bütün feodal odakları yıkıp, burjuva toplumun kurumlaşmasını sağlamak ve nihayet bütün bunları yapabilmek için devlet iktidarını tamamen ele geçirip, bütün kurumları burjuva anlayış temelinde yeniden şekillendirmektir.

İngiltere'de burjuva devrim, Fransa'da olduğu gibi feodalizme, mutlakiyetçiliğe karşı radikal biçimler almamıştır. Marks. İngiliz devriminin muhafazakar karakterini de belirtirken şöyle der;

"Bay Guizot için büyük muamma ... İngiliz devriminin muhafazakar karakteridir; bu, burjuvazinin büyük toprak beylerinin en büyük kısmıyla beraberlik içinde olduğu daimi ittifaktır. Bu, İngiliz devrimini, büyük toprak sahipliğini parselleme ile yok eden Fransız devriminden ayıran önemli ittifaktır. Diğer taraftan daha VIII. Heinrich döneminde burjuvazi ile bağ içinde olan bu büyük toprak beyleri sınıfı, Fransız feodal toprak beyliği gibi (1789), burjuvazinin yaşam koşullarıyla çelişki içinde bulunmuyordu, bilakis, tam uyumluluk içindeydi. Onların toprak mülkü, gerçekte feodal değildi, bilakis burjuva mülkiyeti. Onlar, bir taraftan sanayi burjuvazisine, manifaktür işletmesi için gerekli nüfusu veriyorlardı ve diğer taraftan da tarıma, ticaret ve sanayinin seviyesine tekabül eden gelişmeyi verecek durumdaydılar. Onların burjuvazi ile ortak çıkarları ve ittifakı bundan dolayıdır." ⁽¹⁾

Bunun anlamı nedir? Marks, oldukça açık ve Fransız devrimiyle karşılaştırmalı olarak şunu söylüyor;

-İngiltere'de toprakta *mülkiyet, feodal* değil *burjuvaydı*.

-İngiliz büyük toprak beyleri, tarıma, sanayinin ve ticaretin seviyesine uygun bir gelişme verebiliyorlardı; sanayi ve ticaretin gereksinimlerini karşılayabiliyorlardı. Açık ki bu, feodal ilişkilerle değil, kapitalist ilişkilerle mümkün olabilirdi.

- İngiliz burjuvazisiyle büyük toprak beyleri arasında düşmanlık yoktu, tersine tama-

men uyumluluk içinde olan bir çıkar ortaklığı vardı.

Bütün bunlar, İngiltere'de mülkiyet ilişkilerinin devrimci bir alt-üst oluşunu gerekli kılmıyorlardı. Bunun tam tersini Fransız devriminde göreceğiz.

O halde neden devrim? Bu sorunun cevabını yukarıda verdik. Belirtirsek;

İngiliz burjuvazisi, bütün üst yapı kurumlarıyla devleti, devrimci bir dönüşüme uğratmakla karşı karşıyaydı. Bu bir zorunluluktan, çünkü mevcut hakim mülkiyet ilişkilerine denk düşen üst yapı kurumları kaçınılmaz olmuştu.

Başka türlü ifade edecek olursak: İngiliz devriminin veya burjuvazinin amacı, gelişmiş, hakim kapitalist üretim ilişkilerini feodal güçlerden, feodal üst yapı kurumlarından korumak, gelişmenin önündeki bütün üst yapı engellerini yıkarak üretici güçlerin karakteri ile üretim ilişkileri arasında tam uyumluluğu sağlamaktır.

Marks şöyle der;

"1648'de burjuvazi, modern soylu ile birlikte krallığa, feodal soyluya ve hakim kiliseye karşıydı.

1789'da burjuvazi, krallığa, soylulara ve hakim kiliseye karşı halk ile birleşmişti...

Her iki durumda da burjuvazi, *gerçekten* de hareketin başında olan sınıftı" (2).

Her iki devrimde de harekete önderlik eden burjuvazi, aynı güçlere karşı savaşıyor, ama farklı güçlerle ittifak kuruyordu. İngiliz burjuvazisinin ittifak anlayışının, devrime muhafazakar bir karakter verdiğini görüyoruz.

1789 Fransı'sı'na nazaran 1640'ların İngilteresi'nde devrime katılan halk kitleleri, siyasi iktidara oynayacak bir gelişme gösterememişlerdi. Bunun nedeni, kapitalizmin, bu güçlerin siyasi iktidar amacıyla ortaya çıkmalarını sağlayan bir gelişme göstermemiş olmasıydı.

Marks, İngiliz devriminin muhafazakar karakterini belirtirken, onu küçümseme veya önemsiz görme amacını gütmemiştir. Tam tersine o, İngiliz ve Fransız devrimlerinin önemini şöyle vurgular:

"1648 ve 1789 devrimleri *İngiliz ve Fransız devrimleri* değildiler. Onlar, *Avrupa stii* linden devrimlerdi. Onlar, toplumun *belli* bir sınıfının *eski siyasi düzen* üzerine zaferi değildiler. Onlar, *yeni Avrupa toplumu siyasi düzeninin açıklanması* idiler. Bu devrimlerde burjuvazi muzaffer oldu. Ama *burjuvazinin zaferi*, o zaman *yeni bir toplum düzeninin zaferi* (a.ç. Marks) idi. Burjuva mülkiyetin feodal mülkiyet üzerine, ulusalcılığın bölgecilik üzerine, rekabetin lonca üzerine, mirasın en yaşlı olana kalması yerine bölüşümü üzerine, toprak vasıtasıyla mülk sahiplerinin hakimiyeti yerine toprak sahibinin hakimiyeti üzerine, batıl inanç üzerine aydınlatıcılığın, aile ismi üzerine ailenin, ... tembellik üzerine sanayinin, ortaçağ imtiyazları üzerine burjuva hukukun zaferiydi. 1648 devrimi 17. yüzyılın 16. yüzyıl üzerine zaferiydi. 1789 devrimi de 18. yüzyılın 17. yüzyıl üzerine zaferiydi. Bu devrimler, o zamanki Fransa ve İngiltere'nin içinde bulundukları dünya kesitinden çok, o zamanki dünyanın gereksinimlerini ifade ediyorlardı." (3)

2. Sanayi Devrimi Döneminde İngiliz Ekonomisi (1760-1825)

1660-1760 döneminde, İngiltere'de kapitalist üretim, manifaktür seviyesindeydi. Bu dönem, üretici güçlerin karakteri ile üretim ilişkileri arasındaki uyumluluk yasasının kapitalist üretimin manifaktür aşamasında gerçekleştiği dönemdi.

Sanayi devrimi döneminde ise makineli üretimin hakimiyeti sözkonusuydu. Makineli sanayi, sanayi proletaryası bu dönemde doğmuştu. Bu dönemde üretici güçlerin karakteri ile üretim ilişkileri arasındaki uyumluluk yasası giderek bozulmaya başlamıştı. Bunun nedeni vardı. Bu dönemde kapitalizmin çelişkileri, üretici güçlerin karakteri ile üretim ilişkilerinin çelişkiye düşmelerine neden olan bir gelişme göstermişlerdi.

İngiltere'de manifaktürden makineli üretime geçiş nispeten kolay oldu. Çünkü makineli üretimin koşulları yeteri derecede olgunlaşmıştı. Kapitalist tarzda üretim yapan manifaktür işletmelerinde makine kolaylıkla kullanım bulabiliyordu. Manifaktür işletmeleri, makinelerin yerleştirilmesiyle fabrikaya dönüştürülüyorlardı. İşgücünü satmak zorunda kalan bir kitle mevcuttu.

Ayrıca teknolojik ilerleme ve yeni buluşlar sayesinde yeni makineler üretime sokuluyordu. 1733'te hızlı hareket eden mekik bulunmuştu (J. Kay). 1735'te kömür yüksek fırını bulunmuştu (A. Darby). 1736'da ocaklara demirden raylar döşeniyordu: 1740-1760 döneminde pota dökme çeliği endüstriyel tarzda üretiliyordu. 1764'te Jenny-iplik makinesi, 1769'da kanatlı iplik makinesi bulundu (J. Arwright), keza aynı dönemde buhar makinesi de (J. Watt) üretimdeydi. 1779'da iplik makinesi daha da iyileştirilmişti (S. Crompton); 1787'de mekanik dokuma tezgahı bulundu (E. Cartwright). 1790'da demirden gemiler yapılıyordu. 1812'de hızlı basımı sağlayan matbaa makinesi faaliyetteydi. 1814'te lokomotif üretilmiş (G. Stephenson) ve 1825'te Stockrton-Darlington demiryolu hattı yapılmıştı.

Bu dönemde verilen patent sayısında da önemli bir gelişme olmuştu. Aşağıdaki tablo bu gelişmeyi gösteriyor

1750-1830 döneminde verilen patent sayısı ⁽⁴⁾

1750-1759=100

Dönem	Endeks
1750-59	100
1760-69	214
1770-79	356
1780-89	533
1790-99	722
1800-1809	1041
1810-19	1252

Teknolojik ilerleme ve yeni buluşlar, manifaktürden sanayi üretimine geçişin nispeten kolay olması İngiliz ekonomisinde üretici güçlerin olağanüstü hızlı bir canlanma, gelişme olanağı bulduklarını gösteriyorlar. Bu gelişme ifadesini üretimde buluyordu. Birkaç örnek:

Tarım dışı meta üretimi, 1750-1832 ⁽⁵⁾

1913=100

Dönem	Endeks
1750-1759	2.5
1760-1769	2.7
1770-1779	3.0
1780-1789	3.9
1790-1799	5.5
1800-1809	7.3
1810-1819	9.0
1820-1826	11.7
1827-1832	14.4

Şüphesiz ki burada sözkonusu olan, sadece sanayi üretimi, fabrikasyon üretim değildir. Manifaktür, ev sanayi vs. üretimi de buna dahil. Her halükarda bu veriler, üretimin hızlı bir artış içinde olduğunu gösteriyorlar.

Tarım dışı metaların üretimi ⁽⁶⁾

1913=100

Dönem	Üretim araçları sanayi	Tüketim araçları sanayi	Kömür üretimi	Pamuklu dokuma üretimi
1750-1759	1.2	3.1	2.4	0.13
1760-1769	1.4	3.2	2.7	0.16
1770-1779	1.6	3.6	3.1	0.22
1780-1789	1.8	4.8	3.4	0.7
1790-1799	2.3	6.6	3.9	1.3
1800-1809	3.1	9.2	4.8	2.5
1810-1819	3.8	11.4	5.6	3.9
1820-1826	5.0	14.6	6.8	5.9
1827-1832	6.5	18.9	8.3	8.8

Bu tablo, tarım dışı üretimin gelişme boyutlarını daha açık gösteriyor. Her şeyden önce tüketim araçları üretimi, üretim araçları üretimine nazaran daha fazla büyümüştür. O dö-

nemde ev sanayisinin önemi ve birçok ihtiyacın ev imalatıyla karşılandığı gözönünde tutulursa, tüketim araçları sanayiindeki bu büyüme oldukça ilginç. Bu büyümeye paralel olarak pamuklu dokuma üretimi de artmıştır. Kömür üretimindeki artış da, üretim ve tüketim araçları sanayilerindeki gelişmenin ifadesi olarak görülmelidir. Kömür üretimi 1770'de 6.2 milyon tondan 1816'da 14 milyon tona ve 1826'da da 21 milyon tona çıkarak 1770'e göre 1816'da yüzde 168 ve 1826'da da % 238 oranında artmıştı. Demir üretimi de 1806'da 0.25 milyon tondan 1816'da 0.45 ve 1826'da da 0.70 milyon tona çıkarak 1806'dan 1826'ya %180 oranında artmıştı. ⁽⁷⁾

İngiltere'de sanayi üretiminin değeri; 1780'de 177 milyon pfund sterlinden 1800'de 230 ve 1820'de de 290 mil. pfund sterline çıkarak 1780'den 1800'e %29 ve 1800'den 1826'ya %26 oranında artar.

Pamuk sanayiinde makine kullanımı da, sadece 10 senelik bu kısa dönemde oldukça artmıştır. Örneğin 1819/21'de iş sayısı 7 milyondan 1829/31'de 10 milyona çıkarak %42 oranında, buharlı dokuma tezgahı sayısı da aynı dönemde 14 binden 55 bine çıkarak %292 oranında artmıştır. Ama el ile çalıştırılan dokuma tezgahı sayısı aynı dönemde 240 bin olarak kalmıştır. Yani hiç artmamıştır.

Başka veriler bazında İngiliz ekonomisinin durumuna bakarsak:

Sanayi ve tarımda üretimin gelişmesi ⁽⁸⁾
1700=100

Yıllar	İhracat Sanayisi	Ülke İçi Sanayi	Sanayi ve ticaretin toplamı	Tarım
1700	100	100	100	100
1710	108	98	104	104
1720	125	108	118	105
1730	142	105	127	103
1740	148	105	131	104
1750	176	107	148	111
1760	222	114	179	115
1770	256	114	199	117
1780	246	123	197	126
1790	383	137	283	135
1800	544	152	387	143

Bu veriler, İngiliz ekonomisinde, tarımdan ziyade sanayinin dev adımlarla geliştiğini gösteriyorlar. Örneğin, verilen dönem içinde, (100 sene); ihracata yönelik sanayi %444 oranında; ülke içi sanayi %52 oranında ve sanayi ve ticaretin toplamı da %287 oranında artarken, tarımsal üretim ancak %43 oranında artmıştır.

Önemli bir sektör olarak tekstil sanayisinin gelişmesi:

1770-1836 dönemi ⁽⁹⁾

(cari fiyatlarla ve milyon sterlin)

**Toplam tekstil üretimi
büyüme oranı (1800=100)**

Yıllar	Pamuk	Yün ve Kamgarn	Keten	İpek	Toplam	1770	76
						1790	89
1770	0.6	7.0	3.4	1.0	12.0	1800	100
1805	10.5	12.8	7.6	2.0	32.9	1810	118
1821	17.5	16.6	12.5	3.0	49.6	1827	288
1836	21.8	16.7	8.4	6.5	53.4		

Tekstil üretimindeki büyümenin boyutları bu tabloda görülmektedir. Alt sektörlerdeki gelişmeyi detay olarak görüp toplam tekstil üretiminin büyümesine bakarsak; toplam tekstil üretimi 1800=100 bazında 1827'de %188 oranında büyümüş oluyordu. Toplam tekstil üretiminin ulusal gelirdeki payı da 1770'de %9'dan 1805'te %10'a ve 1821'de %14'e kadar çıkar ve sonra düşmeye başlar.

Denizlerdeki hakimiyetini devam ettirmek için İngiltere'nin, hangi yöntemlere başvurduğu oldukça ilginç. İngilizler tam bir korsan gibi hareket ediyorlar ve Hollanda, Fransa, İspanya vb. rakiplerinin işe yaramaz gemilerini batırıp, işe yarayanını da filolarına katıyorlardı. Korsanlıkla el koyup kendi filolarına kattıkları gemi sayısı yıllara göre şöyledir:⁽¹⁰⁾

Yıl	Gemi sayısı	Tonaj (ton)	Yıl	Gemi sayısı	Tonaj (ton)
1801	2779	369 563	1807	2764	-
1802	2827	-	1808	3222	-
1803	2286	-	1809	3547	-
1804	2533	-	1810	3903	534 346
1805	2520	339 763	1811	4023	-
1806	2564	-	1812	3899	513 044

İngiliz ulaşımında teknolojinin önemi de giderek artıyordu. Örneğin gemi yapımında ve kayıtlı buharlı gemi sayısında: 1820-24 döneminde tonajı 10 bin 815 olan 93; 1825-29 döneminde tonajı 18 bin 807 olan 170; 1830-32 döneminde tonajı 7 bin 345 olan 82 gemi inşa edildi. Böylece 1820-32 döneminde toplam olarak; tonajı 36 bin 967 olan 345 buharlı gemi yapılmış oluyordu.⁽¹¹⁾

12 senede yapılan buharlı gemi sayısı ve tonajı bu kadar. Küçümsenecek bir miktar değil. Ama kayıtlı toplam gemi ve tonajını göz önünde tutarsak, buharlı gemi yapımının henüz yeni başlıyor olduğunu görürüz. Örneğin 1825-1832 arasında buharlı gemi tonajı topla-

mı 26 bin 152 ton iken, aynı dönemde kaydedilen yelkenli gemilerin toplam tonajı 722 bin 700 tondur. Yani yelkenli gemilerin hakimiyeti hala sürüyordu.

İngiltere'de kayıtlı toplam gemi tonajı 1792'de 1,4 milyon tondan 1832'de 2,2 milyon tona çıkarak %57 oranında artmıştır (12)

1663-1800 döneminde İngiliz limanlarına gelen gemilerin toplam tonajındaki gelişme şöyleydi: ⁽¹³⁾

Yıllar	İngiliz gemileri ton	yabancı gemiler ton	toplam ton
1663	95266	47634	142900
1688	190533	95267	258800
1709	243693	45625	289318
1714	421431	26573	448004
1727	432832	23651	456483
1750	609798	51386	671184
1770	703495	57476	760971
1790	1260828	244232	1404960
1800	1269320	694713	1024042

Bu veriler, ticaretin gelişme boyutlarını gösteriyor. Bu hızlı gelişmenin altında yatan, İngiltere'de kapitalizmin gelişme boyutlarıdır. 1663'ten 1800'e toplam tonaj %255 oranında, aynı dönemde tonaj, İngiliz gemilerin de %235 ve yabancı gemilerde de %274 oranında artmıştır. Yabancı gemilerde tonaj artışı, ticaretin enternasyonalleşmesinin de bir ifadesidir. Yani başka ülkeler de kendi gemileriyle ticaretlerini geliştiriyorlar. İngiliz limanlarına gelen yabancı gemilerin İngiliz gemilerinin tonajına olan oranı hemen hemen aynı kalmıştır. Bu oran 1663'te %33,3 iken 1800'de %34.0 idi.

Londra limanına 1702'de toplam tonajı 80 bin 40 ton olan 839 gemi, 1751'de toplam tonajı 193 bin 53 olan 1498 gemi ve 1794'te de toplam tonajı 429 bin 715 olan 2 bin 219 gemi gelmiştir. (14) Bu veriler de Londra limanının ticarete artan önemini gösteriyor.

Bir bütün olarak 18. yüzyılın başında toplam tonajı 261 bin 222 ton olan İngiliz ticaret filosu, bu tonajını 18. yüzyıl sonunda 1 milyon 589 bin 162 tona çıkartıyordu⁽¹⁵⁾. Bu, 100 yıl içinde %508 oranında bir artış demektir.

Demiryolu yapımının gelişmesi ise şöyleydi:

1800-1830 döneminde demiryolu inşası ⁽¹⁶⁾

Dönem	Yapılması gereken (km)	Ulaşım açılan (km)	Sermaye (milyon sterlin)
1800-1820	-	190	
1821-1825	62	27	1.5
1826-1830	287	71	4.0
1800-1830	349	288	5.5

Verilen dönem içinde 288 km'lik bir hat ulaşım açılıyor. Yapılan harcama işe 5,5 milyon sterlin. Hat sayısı da giderek artmıştır. Örneğin 1801-1805 döneminde hat sayısı 5 iken 1825'e gelindiğinde 23'e çıkmıştır.

1826'da buharlı lokomotif üretimine geçilir. Buharlı lokomotif üretimine geçilmesi ve hızlı gelişen demiryolu sektörü, demir üretiminin daha da hızlı artmasına neden olmuştur. Ama demiryolu sektörünün hummalı gelişmesi, ancak 1830'dan sonra olmuştur.

Bir de dış ticaretin gelişmesine bakalım;

İngiliz ve Büyük Britanya dış ticareti ⁽¹⁷⁾ (Yıllık ortalama, 1000 Sterlin)

İngiltere	Net İthalat	İhracat	İthalat+ İhracat
1697-1704	4989	3507	8496
1700-1709	4805	3961	8766
1706-1715	4612	4557	9169
1710-1719	5167	4775	9942
1715-1724	5803	4835	10638
1720-1729	6296	4937	11233
1725-1734	6834	5243	12077
1730-1739	7041	5858	12899
1735-1744	6535	6075	12610
1740-1749	6227	6556	12783
1745-1754	7007	7961	14698
1750-1759	8257	8750	17007
1755-1764	9272	9622	18894
1760-1769	10637	10143	20680
1765-1774	11890	9843	21733
1770-1779	11811	9287	21098
1775-1784	11769	8689	20458

Büyük Britanya

1775-1784	12477	9246	21723
1780-1789	15760	10889	26649
1785-1794	19529	14205	33734
1790-1799	21192	17697	38889
1795-1804	24306	21933	46239

Verilen dönemde (1697-1784) İngiliz ithalatı %136 oranında; ihracatı %148 ve dış ticaret hacmi de %141 oranında ve Büyük Britanya ithalatı %95; ihracatı %137 ve dış ticaret hacmi de %113 oranında artmıştır. Bu, süreklilik arzeden bir artış değildir. Soruna zincirleme endeksi gözönünde tutarak yaklaşırsak, İngiliz dış ticaretinin ne denli dengesiz bir gelişme göstermiş olduğunu görürüz. İngiliz dış ticareti, daha sonraki dönemde de (1800-1832) dengesiz gelişmiştir. Dış ticaretin bu dengesiz gelişmesinde, diğer şeylerin yanı sıra, İngiltere'nin sürdürdüğü savaşların da rolü vardır. Örneğin bu ülke 1755-1763 arasında Fransa ile, 1773-1783 arasında Kuzey Amerika sömürgeleriyle; 1793-1802 arasında Fransa ile; 1803-1815 arasında yine Fransa ile ve 1812-1815 arasında da Amerika (ABD) ile savaş içindeydi. Bunun ötesinde ticari krizler de dış ticaretin gelişme seyrini doğrudan etkiliyorlardı.

Üç yıllık ortalama bazında ise İngiliz ihracatı 1791'de 6 milyon sterlinden 1801'de 36,5 milyon sterline; aynı dönemde ithalat da 5,3 milyon sterlinden 29 milyon sterline çıkar. ⁽¹⁸⁾

Dış ticaret cirosu ve sanayi üretimi (Karşılaştırma) (1913=100 bazında zincirleme endeks) ⁽¹⁹⁾

Dönem	Dış ticaret cirosu	Sanayi üretimi
1760-1769	-	-
1770-1779	+ 7.7	+ 20.0
1780-1789	+ 7.1	+ 29.1
1790-1799	+ 60.0	+ 38.7
1800-1809	+ 41.6	+ 37.2
1810-1819	+ 26.4	+ 22.0
1820-1829	+ 23.2	+ 38.9

Bu tablo ilginç bir gelişmeyi; daha doğrusu kapitalizmin gelişmesinin, sanayi devri-minin sonuçlarını göstermektedir. W. Schlote'nin verilerine göre 1913=100 bazında İngiliz dış ticaret cirosu 1700-1709'da %0.5'ten 1820-1829'da %5.3'e çıkmıştır. Bu, 1700-1709'dan 1820-1829'a 10,6 misli bir artıştır. Sanayi üretimi ise, yine 1913=100 bazında, 1700-1709'dan 1820-1829'a 7,7 misli artmıştır.

Buraya aktarmadık, ama şimdiye kadar soruna yaklaşımımızın gösterdiği gibi, sanayi

devriminden önce İngiliz ihracatında hammaddeler, kömür, tahıl önemliydi. Sanayi devriminin gelişmesi sonucunda İngiliz dış ticaretinde giderek sanayi ürünleri belirleyici olmaya başlamıştır. Örneğin 1697-1804 döneminde yün ihracatı değer (sterlin) bazında ancak 1,4 misli artarken demir ve çelik ihracatı (miktar üzerinden) 7,7 misli artmıştır. Artık İngiltere, dünya sanayi devleti olmuştur. Böylelikle ülke sanayisinin ve ticaretinin sıçramalı gelişmesinin temeli makineli üretimle belirlenmiş oluyordu. Tam da bundan dolayı, tablonun da gösterdiği gibi, düzensiz, inişli çıkışlı, sıçramalı gelişme, sanayi üretiminin ve dış ticaretin gelişme seyrini karakterize eden olgu olmuştur.

İngiliz dış ticaretinde, örneğin 1800-1832 dönemini ele alırsak, ihracat ve ithalatın kriz dönemlerindeki gerileme dışında sürekli arttığını görüyoruz. Bu artış ithalatta 1800'den 1832'ye %57 oranında, aynı dönemde ihracatta ise %121 oranında gerçekleşiyordu. İhracatın içinde "yabancı ve sömürge malları"nın değeri hep inişli-çıkışlı olmuştur. Öyle ki 1832'de, ihracatın bu kısmı 1800'e nazaran %4,3 oranında gerilemişti. Diğer bir ifadeyle; İngiltere, dünya denizlerine hakim olan, sömürgesi çok olan bir ülke olmasına rağmen, sömürge malları dış ticarete giderek önemsiz bir rol oynuyordu. Örneğin 1800'de dış ticaret hacminde yabancı ve sömürge malların payı %33,6 oranındaydı. Bu oran 1832'de %14,5'e düşmüştü. Yani ihracatın hacminde "Britanya ve İrlanda ürünlerinin ve fabrika ürünlerinin" payı giderek artmıştı. Açık ki bu gelişme, İngiltere'nin sömürgeleri ve başka ticaret alanlarını kendi fabrikasyon ürünleri için pazar yeri olarak değerlendirdiğini gösteriyor ⁽²⁰⁾.

Başka açılardan İngiliz ekonomisi:

1822-1827 döneminde sanayi üretimi ⁽²¹⁾
(1913=100)

Sektörler	1822	1823	1824	1825	1826	1827
Toplam	8.9	9.4	9.9	10.8	9.9	11.2
Üretim araçları	4.4	4.8	5.0	5.9	6.2	6.3
Tüketim araçları	14.3	14.9	15.8	16.7	14.3	17.1
Kömür üretimi	6.3	7.0	7.0	7.1	7.7	7.2
Demir-çelik üretimi	2.3	2.5	2.8	3.2	3.6	3.9
Demir-çelik ürünleri,						
Makineler ve iş aletleri	2.3	2.6	2.7	3.4	3.4	3.9
Gemi	4.1	5.2	7.4	10.0	9.7	7.6
Tuğla⁽¹⁾	1019.5	1244.7	1463.2	1948.8	1350.2	1103.3
Pamuk ipliği	6.7	7.1	7.6	7.7	6.9	9.1
Pamuklu dokuma	6.0	6.4	6.5	6.7	5.4	7.6
Yün ipliği	18.1	18.4	19.0	22.2	18.4	20.3
Yünlü dokuma	19.3	19.6	20.3	23.8	19.6	21.7
İpek ipliği	75.7	77.6	129.9	109.7	67.0	136.2
İpekli dokuma	95.6	96.9	158.8	140.8	85.2	165.8
Deri mamulleri	24.7	27.1	29.3	28.9	25.5	27.7
Şeker	15.3	16.6	17.2	15.7	18.2	17.0
Bira	30.0	31.6	31.6	35.3	33.9	32.5
Hamur mamulleri	41.3	38.0	35.3	39.5	40.7	38.5

1) Milyon

Dönemin bu önemli sanayi sektörlerinde üretimin krizden önce, (1825'teki ilk fazla üretim krizinden önce) sürekli arttığını görüyoruz. Kriz döneminde bazı maddelerin üretiminde önemli gerilemeler olurken, bazılarında üretim yavaşlamıştır.

Ulusal gelirdeki gelişme⁽²²⁾ (% olarak)						
Sektörler	1688'ler	1770'ler	1801	1811	1821	1831
Tarım	40	45	-	-	-	-
Tarım, ormancılık, balıkçılık	-	-	32.5	35.7	26.1	23.4
Sanayi, maden, inşaat	21	24	23.4	20.8	31.9	34.4
Ticaret	12	13	-	-	-	-
Ticaret ve ulaşım	-	-	17.4	16.6	15.9	17.3
Serbest meslekler ve ev hizmetleri	15	11	-	-	-	-
Hizmetkarlar	-	-	5.5	5.2	5.7	5.7
Kiralar	5	3	-	-	-	-
Konutlar	-	-	5.3	5.7	6.2	6.5
Yurtdışı gelirleri	-	-	-	-	1.0	11
Hükümet ve savunma	7	4	-	-	-	-
Hükümet, serbest meslekler ve başkaları	-	-	15.8	16.0	13.1	11.6
Toplam	100	100	100	100	100	100
Toplam ulusal gelir (Milyon Sterlin)	48.0	130.1	232.0	301.1	291.0	340.0

Bu tabloda kapitalizmin gelişmesinin sonuçlarını toplu olarak görmekteyiz.

-Ulusal gelirde tarımın payı giderek düşmektedir. Öyle ki 1688'lerde %40, 1770'lerde %45 olan bu pay, 1831'de %23'lere kadar düşmüştür. Yani yarı yarıya azalmıştır.

-Aynı dönemde sanayinin ulusal gelirdeki payı giderek artmıştır. Bu pay, 1688'lerde beşte birden 1770'lerde dörtte bire, 1831'de de üçte bire çıkmıştır.

Aynı dönemde ulusal gelir, sanayi devriminin ilk döneminden (1770'lerden) son dönemine 2,6 misli artmıştır.

Sanayi devriminin bir sonucu olarak yıllık ulusal reel üretim, 1801-1811'den 1831/40'a toplam olarak %2,9 oranında, tarım-ormancılık ve balıkçılıkta %1,2 oranında, sanayi, maden ve inşaatla %4.7 oranında ve ticaret ve ulaşım da %3 oranında artmıştır. (P. Deane ve W.A. Cole, adı geçen çalışmalarında reel değerleri de veriyorlar. Oransal ifadelendirmeyi daha ziyade önemseydiğimiz için, toplam ulusal geliri belirtmenin ötesinde reel değerlerle ifadelendirmeleri buraya aktarmadık.)

3. Serbest Rekabetçi Kapitalizmden Emperyalizme İngiliz Ekonomisi (1832-1870)

Sanayi devriminin sonuçlanması İngiliz kapitalizminde yeni bir gelişmenin başlangıcı oluyordu. 1825 fazla üretim krizinden sonra İngiliz kapitalizminde, üretici güçlerin karakteri ile üretim ilişkileri arasındaki uyum, uyumsuzluğa dönüşmüştür. Bu ilişkinin uyumsuzluğa dönüşmesi, kapitalizmin bütün çelişkileriyle gelişmiş olduğunu, onun bütün çelişkilerinin ekonomide, toplumda, kültürde, felsefede vs. kendisini göstermeye ve toplumsal gelişmeye damgasını vurmaya başladığını gösterir.

Artık İngiliz ekonomisinde gündemde olan, *devrevi krizler*dir. İşçi sınıfının, sınıf olarak oluşmuş olmasıdır. Diğer bir ifadeyle; İngiliz toplumunda, temel çelişki olan üretimin toplumsal karakteriyle ona özel el koyuş arasındaki çelişki, tam ve açık olarak ortaya çıkmıştır. Tabii ki bu, bugünden yarına hemen olmamıştır. Yani 1825 fazla üretim krizinden hemen sonra bütün çıplaklığıyla ortaya çıkmamıştır. Marks, Engels ve Lenin'in İngiliz kapitalizminde 19.y yüzyılın ikinci yarısından itibaren tekelleşen eğilimlerin gelişmeye başladığına dikkati çektiklerini göz önüne alırsak, 1825-1850 döneminde kapitalizmin bir taraftan hala "ilerici" özellikler taşıırken, diğer taraftan da temel çelişkisiyle toplumu belirliyor olduğunu görürüz. Yani 1825-1850 döneminde İngiltere'de kapitalizm, temel çelişkilerinin ve "ilerici" yönlerinin oluşturduğu bir geçiş sürecinden geçiyordu. 1850'lerden sonra görülen tekelleşen özellikler, aynı zamanda çürümenin başlangıcı oluyordu.

Biz burada, belirttiğimiz bu özellikleri taşıyan bir süreci ele alacağız.

İngiltere'de ham demir üretimi⁽²³⁾

Yıllar	Ham demir üretimi (1000 ton)	Dünyada ham demir üretimi (1000 ton)	Dünya üretiminde İngiltere'nin payı (%)
1825	591	1400	42.2
1830	685	1560	43.9
1835	940	2100	44.7
1840	1419	2800	50.7
1845	1351	3100	43.6
1850	2228	4300	51.8
1855	3218	6375	50.5
1860	3888	7600	51.1
1865	4897	9650	50.7
1866	4603	9800	46.9
1867	4837	10 250	47.2
1868	5000	10 900	45.9
1869	5533	11 900	46.5
1870	6059	12 300	49.2

İngiltere'de ham demir üretimi 1825'ten 1870'e 10.2 misli artıyor. Aynı dönemde dünya ham demir üretimi ise 8,7 misli artıyor. Tablonun da gösterdiği gibi, dünya ham demir

üretiminin hemen hemen yarıya yakını İngiltere'de gerçekleştiriliyor.

İngiltere'de çelik üretimi⁽²⁴⁾

Yıllar	Çelik üretimi (1000 ton)	Dünya çelik üretimi (1000 ton)	Dünya üretiminde İngiltere'nin payı (%)
1860	150=100	270=100	55.5
1865	225	420	53.6
1866	235	459	51.2
1867	245	495	49.5
1868	260	565	46.0
1869	275	661	41.6
1870	287=191	703=260	40.8

Çelik üretiminde, demir üretimine nazaran biraz farklı bir gelişme görüyoruz. 10 sene içinde İngiliz çelik üretimi 1.9 misli artarken, dünya çelik üretimi 2,6 misli artmış. Yani, başlangıçta dünya çelik üretiminin %55,5'ine hakim olan İngiltere, bu konumunu giderek kaybetmeye başlamıştır; özellikle de Almanya ve ABD'nin lehine.

Kömür üretimi

1800'de 10 milyon ton olan İngiliz kömür üretimi 1820'de 12,5 milyon tona, 1840'da 30.3 milyon tona, 1850'de 49 milyon tona, 1860'da 81 milyon tona ve 1870'de de 110 milyon tona çıkar. Böylelikle İngiliz kömür üretimi 1840'tan 1870'e %263, 1850'den 1870'e %124 ve 1860'dan 1870'e de %35,8 oranlarında artar.

Ham pamuk tüketimi

İngiltere'de ham pamuk tüketimi 1850'de 266,8 bin tondan 1869'da 425,8 bin tona ve 1873'te de 565,1 bin tona çıkarak 1850'den 1873'e %59,6 oranında, 1860'dan 1873'e %111,8 oranında ve 1869'dan 1873'e de %32,7 oranında artar.

Buharlı makine kapasitesi

İngiltere'de buharlı makine kapasitesi (beygir gücü) 1840'da 620 binden, 1850'de 1290 bine, 1860'da 2450 bine ve 1870'de de 4040 bine çıkar. Böylelikle buharlı makinelerin beygir gücü 1840'dan 1870'e %551 oranında; 1850'den 1870'e %213 arasında, 1860'dan 1870'e de %64 oranında artmış olur ⁽²⁵⁾.

Demiryolu

İngiltere'de demiryolu uzunluğu 1840'da 1348 km idi. Bu, 1850'de 10653 km'ye; 1860'da 16787 km'ye ve 1870'de de 24999 km'ye çıkar. 1840-1850 arasında yoğun bir demiryolu yapımcılığı söz konusudur. Bu dönemde demir yolu uzunluğu 7.9 misli artmıştır. Bu artış 1850'den 1870'e %134,6 oranında olmuştur.⁽²⁶⁾ Dünya demiryollarının 1840'da %17,5'i, 1850'de %27,6'sı, 1860'da 15,5'i ve 1870'de de %11,9'u İngiltere ve İrlanda'daydı.

Demiryolu yapımına yatırılan sermaye 1800-1830 arasında 51,4 milyon sterline çıkar.

Bu sektöre yapılan yatırım 1838-1840 arasında 11 milyon; 1841-1843 arasında 12,6 milyon, ama 1844-1846 arasında da 207 milyon sterlin olarak gerçekleşir. Aynı dönemlerde yapılan demiryolu uzunluğu 443, 957 ve 1084 mildi. 1850'den sonra demiryolu yapımına, 1840-1850 dönemindeki gibi hummalı olmasa da, devam edilmiştir. ⁽²⁷⁾

Sanayi üretimi

İngiliz sanayi üretimi (değer olarak) 1820'de 290 milyon sterlinden 1840'da 387 ve 1860'da da 577 milyon sterline çıkar. Bu, 1820'den 1840'a %33 oranında, 1840'tan 1860'a da %49 oranında bir artış demektir.

1827-1868 arasında sanayi üretimi ⁽²⁸⁾		
1913=100		
Dönem	Endeks	Artış(oran) (Zincirleme endeks)
1827-1837	15.7	-
1838-1849	22.8	45
1849-1858	31.5	38
1859-1868	42.9	36

Bu tabloda iki eğilimi açık bir şekilde görüyoruz. Bir taraftan üretim oransal olarak, 1827-1837'den 1859-1868'e önemli boyutta artmıştır. Ama aynı dönemde üretimin artış hızı da düşmeye başlamıştır. Zincirleme endeks bunu gösteriyor. Bu dönemde İngiliz sanayisi, gittikçe küçülen bir oranda büyüme bir sürecine girmiştir.

Sanayi üretimini biraz detaylı ele alırsak:

Sanayi üretimi ⁽²⁹⁾ (1913=100)						
Dönem	Üretim araçları	Zincirleme endeks	Tüketim araçları	Zincirleme endeks	Toplam üretim	Zincirleme endeks
1827-37	7.2	-	20.6	-	15.7	-
1838-49	12.4	72	28.5	38	22.8	45
1849-58	19.3	56	36.6	28	31.5	38
1859-1868	28.6	48	43.3	18	42.9	36

Yukarıda bahsettiğimiz eğilimi burada oldukça açık bir şekilde görüyoruz. Toplam sanayi üretimi; üretim araçları ve tüketim araçları üretimi oransal olarak artmaktadır. Ama, zincirleme endeksin de gösterdiği gibi, hem toplam üretimin, hem de üretim araçları ve tüketim araçları üretiminin büyüme/artış hızı 1838-1849 döneminden sonra düşmeye başla-

mıştır. Üretimin büyüme hızı daha önceki dönemlere nazaran düşmüştür.

Bir bütün olarak tekstil sanayisinin durumu ⁽³⁰⁾
(Cari fiyatlarla ve milyon sterlin)

Yıllar	Pamuk	Yün ve kamgarn	Keten	ipek	Toplam	Toplam tekstil üretimi büyüme oranı 1800=100	
1836	21.8	16.7	8.4	6.5	53.4	1827	288
1845	24.3	21.1	8.4	6.5	60.3	1837	463
1850	21.1	20.3	8.7	7.0	57.1	1847	632
1855	26.2	20.2	9.0	8.0	63.4	1857	1050
1860	33.0	21.2	9.4	9.0	72.6	1867	1056
1865	30.1	25.0	13.5	9.0	77.6	1872	1481
1870	38.8	25.4	12.3	8.0	84.5		

Bu verileri, bu tablonun 1770-1836 dönemi verileriyle birleştirirsek; 100 senelik dönem içinde, değer bazında pamuk üretimi 64,7 misli; yün ve kamgarn üretimi 3,6 misli; keten üretimi 3,6 misli; ipek üretimi 8 misli ve toplam üretim de 7 misli artmıştır. 1800=100 bazında ise tekstil sanayisi, 1800'den 1872'ye yaklaşık 15 misli büyümüştür: Ama tekstil sektörünün ulusal gelirdeki payı 1836'da %11'den 1870'de %9'a düşmüştür.

Pamuk sanayisi: Üretim değeri 1819-1821'de 29,4 milyon sterlinden 1869-1871'de 104,9 milyon sterline, aynı dönemde hammadde katma değeri de 23,2 milyon sterlinden 58 milyon sterline çıkar. İş sayısı da 1819-1821'de 7 milyondan 1870'de 38,2 milyona çıkar. Motorlu güç ile çalışan dokuma tezgahı sayısı, yine aynı dönemde; 14 binden 441 bine çıkarken, el ile kullanılan dokuma tezgahı sayısı da 1819-1821'de 240 binden 1861'de 3 bine düşer ve 1870'te ise tarihe karışır.

Yün sanayisi: Yünlü dokuma sanayiinde hammadde değeri 1805'te 8,5 milyon sterline, 1865-1869 döneminde 24,5 milyon sterline, tahmini üretim değeri ise aynı dönemde 22,3 milyon sterlinden 56,7 milyon sterline çıkar. Bu dokuma sektöründe (yün, yapay yün, kamgarn) toplam iş sayısı 1850'de 2.471 milyondan 1870'te 4.524 milyona çıkarken (motorlu) güç ile çalışan tezgah sayısı da aynı dönemde 42 binden 112 bine çıkar.

Maden sanayisi: Birleşik krallıkta, bütün maden üretimi değeri (miktarı üzerinden) 1800'de 11 milyon tondan 1870'te 110,4 milyon tona çıkarak 10 misli artar. Pik demir üretimi 1805'te 250 bin tondan 1865-1869'da yaklaşık 5 milyon tona, tahmini brüt üretim değeri de yine aynı dönemde 16,2 milyon sterlinden 65 milyon sterline çıkar. Demir sanayisinin Büyük Britanya ulusal gelirindeki payı da 1805'te %5,9'dan 1871'de %11,6'ya çıkar. ⁽³¹⁾

Yüksek fırın sayısındaki gelişme ⁽³²⁾

Yıllar	Toplam sayı	Faal fırın sayısı
1806	216=100	161=100
1823	266	250
1830	372	300
1847	623	433
1860	872	582
1870	923 427	664 412

Verilen dönem içinde toplam fırın sayısı 4,3 misli artarken, faal fırın sayısı da 4.1 misli artmıştı.

Sanayi üretiminin büyüme oranı ⁽³³⁾

(On yıllık dönemde oransal artış - %)

1800/09-1810/19	22.9
1805/14-1815/24	29.5
1810/19-1820/29	38.6
1815/24-1825-34	45.2
1820/29-1830/39	47.2
1825/34-1835/44	43.0
1830/39-1840/49	37.4
1835/44-1845/54	38.7
1840/49-1850/59	39.3
1845/54-1855/64	33.2
1850/59-1860/69	27.8

On senelik dönemleri ifade eden büyüme oranları, İngiliz sanayi tarihinin altın çağını gösteriyorlar. Verilen dönem içinde, yani 1800-1900 arasında İngiliz sanayisi 1815-1850 döneminde en hızlı bir şekilde büyümüş ve büyüme oranı 1850'den sonra giderek düşmüştür. Sanayinin büyüme oranı 1880/89-1890/99 döneminde %17,4 olarak gerçekleşmiştir.

Tarım, balıkçılık ve ormancılıkta çalışanların tüm çalışanlara oranlı 1801'de %35,9'dan 1871'de %15,1'e düşerken, imalat sanayisinde ve madencilikte çalışanların oranı %29,7'den %43,1'e çıkmıştır.

Dış ticaretteki gelişme ⁽³⁴⁾ (1913=100)

Dönem	endeks	zincirleme endeks
1827-1837	6.9	-
1838-1849	10.9	58
1849-1858	18.1	66
1859-1868	26.3	45

Yukarıda bahsettiğimiz eğilimi burada da görüyoruz. İngiliz dış ticareti verilen dönem içinde büyüyor. Ama büyüme hızı 1850-1860'dan sonra düşüyor. Öyle ki 1859-1868 dönemindeki büyüme hızı 1838-1849 dönemindeki büyüme hızından da geri kalıyor.

İngiliz dış ticaretinde tüketim maddelerinin payının, yavaş da olsa giderek düştüğünü görüyoruz. Örneğin 1830-1850 arasında tekstil ürünlerinin (miktar) ihracatı 2.8 misli artarken, makinelerin ihracatı 4.8 misli, demir ve çelik ürünlerinin ihracatı 3.1 misli artmış, toplam mamul malların ihracatı 2.9 ve bütün malların ihracatı da 2.8 misli artmıştır. Yani ağır sanayiye, üretim araçları üretimine tekabül eden ihracat, diğerlerine ve genel ihracata göre daha hızlı artmıştır. Diğer bir ifadeyle; ihracatın bileşimi üretim malları lehine, tüketim malları aleyhine bir gelişme göstermiştir.

İhracatın bileşimi ⁽³⁵⁾

Dönem	Tüketim malları	Üretim malları	Sınıflandırılmayan mallar
1827-29	87.5	8.7	3.8
1840-42	86.7	11.3	2.0
1857-59	77.0	21.8	1.2
1867-69	79.0	19.6	1.4

Bahsettiğimiz eğilimi bu tabloda görüyoruz.

İngiliz dış ticaretinde büyüme hızının giderek yavaşlaması, bu ülkenin dünya ticaretindeki konumunu değiştirmiyordu. Örneğin, İngiltere'nin dünya ticaretindeki payı 1820'de %18, 1840'da %21, 1850'de %21, 1860'da %21 ve 1870'de de %22 oranındaydı.

İngiltere'nin bu gücünü ticaret filosunun gücünden de çıkartabiliriz.

Fransız ve ABD dış ticaretinde İngiliz gemilerinin payı ⁽³⁶⁾

Dönem	Fransa	ABD
	%	%
1855-59	29	29
1860-64	32	30
1965-69	36	48

1855-1864 döneminde Amerikan ve Fransız dış ticaretinin yaklaşık üçte biri İngiliz gemileriyle, 1865-1869 döneminde ise ABD dış ticaretinin neredeyse yarısı, Fransız dış ticaretinin de üçte birinden fazlası İngiliz gemileriyle yapılıyordu.

İngiliz ticaret filosunun dünya ticaret filosundaki payı ⁽³⁷⁾ - % olarak

Yıllar	Yelkenli gemi	Buharlı ve motorlu gemi	Toplam
1840	27.6	24.3	27.5
1860	28.2	26.3	28.0
1870	35.5	36.5	35.7

İngiliz ticaret filosunun dünya ticaret filosundaki payı özellikle 1860'dan sonra veya 1840-1860 dönemine nazaran 1860-1870 döneminde oldukça hızlı artmıştır. 1870'de dünya ticaretinin üçte birinden fazlası İngiliz gemileriyle gerçekleştiriliyordu.

Gemi taşımacılığından elde edilen gelirler de bunu gösteriyor. Örneğin Birleşik Krallığın, dünya çapındaki gemicilik geliri 1815-1824 döneminde ortalama 9,7 milyon sterlinden, 1845-1854 döneminde 16,5 milyon sterline ve 1860-1869 döneminde de 37,5 milyon sterline çıkar. Bu miktar 1900-1908'de 75,7 milyon sterline kadar varır. ⁽³⁸⁾

İngiltere, dünya ticaretindeki artan payını, dünya sanayi üretiminde koruyamamıştır. Örneğin, bu ülkenin dünya sanayi üretimindeki payı 1820'de %50 idi. Bu pay 1840'da %45'e; 1850'de %39'a; 1860'da %36'ya ve 1870'de de %32'ye düşmüştür. 1820'de dünya sanayi ürünlerinin yarısını üreten İngiltere, 1870'de ancak üçte birini üretiyordu. Bu, önemli bir düşüştür. Gelişen diğer kapitalist ülkeler, İngiltere'nin payını kapıyorlardı, özellikle de ABD.

Son olarak, bir de ulusal gelirin gelişmesine bakalım.

İngiliz ulusal gelirin bileşimi ve gelişmesi ⁽⁴⁹⁾

Yıllar	Tarım, ormancılık ve balıkçılık	Sanayi madenler, inşaat	Ticaret ve ulaşım	Ev hiz- metleri	Konut	Yurtdışı gelirleri	Hükümet serbest meslek ve diğerleri	Toplam
Milyon Sterlin								
1801	75.5	54.3	40.5	12.8	12.2	-	36.8	232.0
1821	76.0	93.0	46.4	16.6	17.9	3.0	38.1	291.0
1841	99.9	155.5	83.3	26.9	37.0	6.2	43.6	452.3
1851	106.5	179.5	97.8	27.4	42.6	10.4	59.0	523.3
1861	118.8	243.6	130.7	35.0	50.3	19.9	69.7	668.0
1871	130.4	348.9	201.6	45.5	69.4	39.5	81.3	916.0
Oran olarak								
1801	32.5	23.4	17.4	5.5	5.3	-	15.8	100.0
1821	26.1	31.9	15.9	5.7	6.2	1.0	13.1	100.0
1841	22.1	34.4	18.4	6.0	8.2	1.4	9.6	100.0
1851	20.3	34.3	18.7	5.2	8.1	2.0	11.3	100.0
1861	17.8	36.5	19.6	5.2	7.5	3.0	10.4	100.0
1871	14.2	38.1	22.0	5.0	7.6	4.3	8.9	100.0

Sabit fiyatla

Yıllar	Toplam	Kişi başına
1801	138	12.9
1821	218	15.3
1841	394	21.3
1851	494	23.7
1861	565	24.4
1871	782	29.9

Bu tablo İngiliz kapitalizminin gelişmesini yansıtıyor. Buna göre;

–Herşeyden önce bütün kalemler, değer olarak artmıştır.

–Tarımın ulusal gelirdeki payı 70 sene içinde yarı yarıya; %32,5'ten %14,2'ye düşmüştür.

–Sanayi, madencilik ve inşaatın ulusal gelirdeki payı artmış ve %38,1 oranla en büyük payı oluşturmuştur.

–Aynı gelişme ticaret ve ulaşım için de geçerlidir.

–Yabancı yatırımlardan –dış ülkelere yapılan yatırımlar– gelen gelir de oldukça hızlı artmıştır.

Diğer alanlarda önemli bir değişme olmamıştır.

–70 sene içinde tarımsal gelirde 1,7 misli bir artış (büyüme) olurken, bu sanayide 6.4 misli, ticaret ve ulaşım da yaklaşık 5 misli; yurtdışı gelirlerinde 13 misli olmuştur. Aynı dönemde ulusal gelir ancak yaklaşık 4 misli artmıştır. Yani sanayi, ticaret ve yurtdışı gelirleri hem oldukça büyüyen, hem de ulusal gelirde payları artan sektörlerdir.

Sabit fiyatlar üzerinden ulusal gelir 1801'den 1871'e 5,7 misli artıyor. Aynı dönemde kişi başına ulusal gelir de sürekli artıyor.

Ulusal gelirin dağılımı ⁽⁴⁰⁾ (Toplam içindeki oransal pay)

	Çalışmakla elde edilen gelir	Kıra	Kar, İştiraklar ve diğer gelirler
Yaklaşık 1688 (İngiltere ve Galler)	25-39	27	34-48
Yaklaşık 1801 (Büyük Britanya)	44	20	37
Birleşik Krallık (Yıllık ortalama)			
1860-69	49	14	38
1870-79	49	13	38

Bunlar, tabii ki oldukça genel verilerdir. Diğer taraftan "çalışmakla elde edilen gelir" kavramı, marksist politik ekonomi açısından yanlış, ama burjuvazi açısından doğru bir kavramdır. Bu kavramın kapsamının geniş olması, örneğin işçilerin sömürsünü karartmaktadır. Herhalükarda bu veriler, buraya aktardığımız sonraki yılları da gözönüne getirirsek, ulusal gelirde, "çalışmakla elde edilen gelir" payının, örneğin 1848-57 döneminde %72'ye çıkacak kadar önemli boyutlarda arttığını görürüz.

Büyük Britanya'da yeniden üretilabilir ulusal sermayenin çeşitli sektörlerde oransal dağılımı ⁽⁴²⁾ (Tarım hariç bütün ulusal sermaye)

	1832	1865	1885
İnşaat	31	28	26
Tarım (çiftlik sermayesi)	20	16	7
Deniz aşırı gelir		10	18
Demiryolu		12	14
Sanayi, ticaret ve	45		
Mali sermaye		27	29
Kamu mülkiyeti	4	8	7
Sermaye-gelir oranı	3.2	4.6	6.7

Tarımın toplam ulusal sermayedeki payı 1798'de % 55'tir. Bu pay, 1812'de %54,2'ye 1832'de %54,1'e ve 1885'te de %18,1'e düşer. Deniz aşırı gelirlerin, demiryolu ve sanayi, ticaret ve mali sermayenin ulusal sermayedeki toplam payı 1798'de %20,8 ve 1812'de de %19,8 oranında gerçekleşir. (Bkz. P. Deane, W. A. Cole, a.g.k., sf. 271). Yukarıdaki veriler ulusal sermayenin, –verilen dönem içinde ve sonraki dönemi de gözönünde tutarsak– inşaat sektöründe, sanayi, ticaret ve mali sermaye sektörlerinde yoğunlaştığını göstermektedir. Sermaye gelir oranı da giderek yükselmiştir.

4. Sanayi Devriminden Emperyalizme İngiliz Burjuvazisinin Dış Politikası ve Dış Ticaretin Gelişme Yönü

Tabii burada, söz konusu dönemde İngiliz dış politikasını, bütün yönleriyle ele almayacağız. Sadece, İngiliz dış politikasına yön veren, belirleyen önemli nedenleri ele alacağız.

İngiliz burjuvazisi, siyasi iktidara gelişinden beri emperyal hareket etmeye alışmıştı. Kendi zenginliğinin, İngiliz kapitalizminin gelişmesinin emperyal hareket etmenin doğrudan sonucu olduğunu biliyordu.

Bu yüzyılın başında da J. Chamberlain, İngilizlere "emperyal düşünme"yi öneriyordu. Çünkü İngiltere, artık eski İngiltere değildi. Kendisi gibi emperyal hareket eden başka haydutlar, onun pastasından birkaç dilim kapmışlardı ve pastanın hepsine göz dikiyorlardı. Bu durumu bilen Chamberlain, emperyal hareket etmenin, emperyal düşünmekten geçtiğini biliyordu ve İngilizler de böyle hareket etmeliydiler.

İngiltere, eskisi gibi bütün zenginliklerin merkezi olmalıydı. Bütün dünyada elde edilen hammaddeler, madenler İngiltere'ye getirilmeliydi, İngiliz fabrikalarında mamul mala dönüştürülerek dünya pazarlarına sürülmeliydi. Güney Amerika'nın altınları, elmasları, Asya'nın kauçuğu, pamuğu, hep İngiliz kapitalistlerinin elinde olmalıydı.

Emperyal hareket etmek, İngiliz burjuvazisi açısından sömürgecilik demekti. İngiliz burjuvazisi sömürgeciliği, kendi zenginliğinin temel kaynaklarından birisi olan, sömürüye, talana ve baskıya dayalı bir sistem olarak geliştirdi.

İngiliz sömürgeciliği, İngiliz kapitalizminden daha eskidir. İngilizler, feodal mutlakiyetçilik döneminde istila/fetih amaçlı savaşlar yapmışlardır. Örneğin İrlanda, kapitalizm öncesi işgal edilmiş ve sömürge konumuna getirilmiştir. Engels, İrlanda'yı ilk İngiliz sömürgesi olarak tanımlar.

İngiliz sömürge sistemi, İngiliz kapitalizminin gelişmesine paralel olarak gelişir. Öyle ki, kapitalizmin her üç gelişme aşaması; ticaret sermayesi, sanayi sermayesi, mali sermaye veya küçük üretim, manifaktür ve makineli üretim, kendine özgü sömürge sistemleri geliştirmiştir.

Ticaret sermayesi dönemindeki sömürgeciliğin özellikleri ana hatlarıyla şöyleydi;

Korsancılık, talancılık, köle ticareti, tanınmış güçlü ticaret şirketlerinin acentalarını açmak, işgal edilen yeni yerlerde yerli halkın kökünü kazımak, buralara metropollerden göçmenler getirerek yerleştirmek.

Ticaret sermayesi, deniz aşırı sömürgeciliğin hem yolunu açmış hem de deniz aşırı sömürgeciliğin ilk aşamasına damgasını vurmuştur.

Ticaret sermayesi dönemindeki sömürgecilik, sanayi devriminin gerçekleşmesini sağlayan ilkel sermaye birikiminin kaynaklarından birisini oluşturmuştu. Bu konuda Marks şöyle diyor:

"Amerika'da altın ve gümüş ülkelerinin keşfi, yerli halkın kökünün kazınması, köleleştirilmesi ve maden ocaklarına gömülmesi, Doğu Hindistan'ın başlayan fethi ve talanı, Afrika'nın, siyah derililer üzerine ticaret avı için bir avluya çevrilmesi kapitalist üretim çağının şafak sökümelerini karakterize ederler. Bu idil (gönül açıcı, çn) süreçler, ilkel birikimin temel momentleridir...

İlkel birikimin çeşitli momentleri ... İngiltere'de 17. yüzyılın sonunda sistematik olarak sömürge sisteminde ... konsantre edilir...

Sömürge sistemi, ticaret ve denizciliği serevari olarak olgunlaştırdı ... sömürge, boy atan manifaktüre pazarı ve pazar tekeli ve çoğaltılan birikimi garantiliyordu. Avrupa dışındaki doğrudan talan, köleleştirme ve katliamla elde edilen hazine ana ülkeye akıyordu ve burada sermayeye dönüşüyordu." ⁽⁴²⁾

İşte bunlar, İngiliz dış politikasını şekillendiren esas nedenlerdi.

Sömürgelerin talanına dayanarak gelişen sanayi devrimiyle birlikte İngiltere, "*dünya atölyesi*"ne dönüştü. Dünyanın, ulaşılabilen her yerinden hammaddeler İngiltere'ye taşındı, ve makineli üretimle mamul mallara dönüştürülerek, oluşmaya başlayan dünya pazarına sürüldü. İngiltere bu, hammadde –üretim– pazarlama sürecini gelişmiş bir denizcilikle, deniz ulaşımıyla gerçekleştiriyordu. Deniz ticaretini de güçlü bir donanmayla koruyordu. Böylelikle İngiltere, dünya ticaretini tekeline almıştı.

Marks şöyle diyor;

"Burjuvazi, bütün üretim araçlarının hızla gelişmesi ve haberleşmenin son derece yetkinleşmesi sonucunda, bütün ulusları, hatta en barbarlarını bile uygarlığın bağrına çekiyor.

Burjuvazinin mallarının ucuz fiyatları, bütün Çin sedlerini yerle bir eden ve barbarların ya-bancılara karşı duyduğu alabildiğine inatçı nefreti zorla dize getiren ağır toplardır ... Tıpkı köyleri şehirlere bağımlı kıldığı gibi, barbar ve yarı barbar ülkeleri uygar ülkelere, köylü halkları burjuva uluslara ve Doğu'yu Batı'ya bağımlı kıldı" (43)

İngiliz burjuvazisinin açtığı bu yoldan Amerikan, Fransız, Alman burjuvazileri yürü-düler.

İngiliz sömürge sistemi 19. yüzyılda yeni bir aşama gösterdi. Bu, iki yönü olan bir aşamaydı.

Bir taraftan Avusturalya ve Kanada gibi ülkeler bağımsızlık yolunu tuttular. İngilte-re'den gelen göçmenler bu ülkelerdeki yerli halkı yok ederek buralara yerleşmişlerdi ve İn-giliz burjuvazisinin uzantıları olmuşlardı. Yani bu ülkeler, İngiliz fabrikasyon üretiminin şubeleri olmuşlardı. İngiltere'ye hammadde gönderiliyor, oradan fabrikasyon ürün alını-yordu. Bu ülkeler, zamanla bizzat kapitalist gelişme yoluna girdiler ve İngiliz burjuvazisi-nin uzantıları olan Kanada ve Avusturalya burjuvazileri bağımsızlık yolunu tuttular.

Diğer taraftan İngilizler, azınlık hakimiyeti sürdürdükleri sömürgelere sahiptiler. Ör-neğin Hindistan ve Afrika. Buralarda, Avusturalya ve Kanada'da olduğu gibi İngiliz burju-vazisinin uzantısı olacak bir İngiliz göçmen tabakası/burjuvazisi yoktu. İngilizler, Hindis-tan ve Afrika ülkeleri gibi sömürgelerde ülke zenginliklerini talan eden, bu talanın devamı-nı sağlamak için yerli halkı baskı altına alan, köleleştiren yabancı hakimiyet unsurları ola-rak görülüyorlardı.

İngiltere, bu türden sömürgelerde, eski sömürge/talan yöntemlerini devam ettirirken, sömürgeciliğini yeni temellere oturtmaya başlıyordu; ucuz hammadde kaynağı olan sömür-geler, İngiliz malları için pazar oluyorlardı; öyle ki, sömürge pazarlarının İngiliz mallarıyla dolup taşması oralardaki yerli zanaatçılığı yıkıyordu.

19. yüzyılda İngiliz kapitalizminin dünya üzerindeki hakimiyeti tartışma götürmezdi. İngiltere, kendi hakimiyetini tehdit eden her engeli, her türlü yöntemi kullanarak yıkıyordu. Öyle ki, İngiltere'den bağımsız olan ülkeler de, İngiliz kapitalizminin hakimiyetine engel olunca, gerekli tepkiyi görüyorlardı. İngiliz kapitalizmi bu gücüne serbest ticaret anlayışı ("bırakınız yapsınlar geçsinler) döneminde ulaşmıştı. 19. yüzyılın ortalarında, İngiliz kapi-talizminin bütün temel çelişkilerinin geliştiği, çökme, tekelleşme eğilimlerinin uçlanmaya başladığı dönemlerde İngiliz burjuvazisi içinde, mevcut sömürge sistemini, o haliyle gerek-siz bulan anlayışlar dile getiriliyordu. Bu çevreler, sömürge sistemini, geçmişin bir kalıntısı olarak reddediyorlardı.

Bunlar kimdi? Bu unsurlar, İngiliz sanayi burjuvazisinin temsilcileriydiler. Bu hareke-tin başını Manchester'li iki tekstil fabrikatörü (Cobden ve Bright) çekiyorlardı. Hareket bu şehirde doğduğu için de ona "Manchester okulu" deniyordu. Bu hareket, İngiliz sanayi burjuvazisinin partisini oluşturur. Amaç şudur; ticaret özgürlüğü esastır, devlet ekonomik yaşa-ma karışmamalıdır, işçi sınıfının sınırsız sömürüsü önündeki bütün engeller yıkılmalıdır.

Marks, "Newyork Daily Tribune"a yazdığı 25 Ağustos 1852 tarihli makalesinde bu

hareketi değerlendirirken şöyle der;

"Bu partinin, eski İngiliz kurumlarına, sosyal gelişmenin ömrünü doldurmuş, yok olma aşamasındaki o ürünlerine karşı mücadelesinde sloganı şöyleydi; *mümkün olduğunca ucuz üret ve üretimin gereksiz üretim masraflarını yok et* (a.ç. Marks)...

Gereksiz üretim masraflarına (son), keza ulusal savaflara (son); İngiltere, yabancı ulusları, onlarla barış içinde olursa, daha ucuza sömürür." ⁽⁴⁴⁾

Bu hareketin doğuşu ve onun mevcut sisteme eleştirisi, İngiliz kapitalizminde çürümenin ve tekelleşme eğilimlerinin uçlandığını ifade eder. Yani maddi temeli olan bir çıktır bu.

Ne var ki bu hareketin, İngiliz sömürge sisteminin gelişmesinde bir etkisi olmaz. Sömürgecilik eski yöntem ve kurumlarıyla sürdürülür. İngiltere hakimiyetini korumak ve yeni sömürgeler elde etmek için savaşa ve istilaya devam eder.

Şimdi bu süreci somutlaştırarak ele alalım.

4.1. Dünyanın İşgali

İngiliz burjuvazisinin güçlenmesine paralel olarak denizaşırı ticaret hızla gelişir. Sermaye fonunu artırmak ve sanayi riskini azaltmak için ticaret şirketleri kurulur. Örneğin 1553'te Moskova şirketi, 1581'de Doğu Akdeniz kıyısındaki ülkelerle (Levante), 1600'de Doğu Hindistan ile ticaret için şirketler kurulur. John Hawkins (1532-1595) ile İngiltere, köle ticaretine başlar. J. Hawkins, Sierra Leone'den zencileri alarak Haiti'ye götürür ve böylelikle İspanya'nın zenci ticaretindeki tekeli kırarak, İngiliz köle ticaretinin temelini atar.

Güçlenen İngiltere, İspanya'ya karşı mücadele içinde sömürgelerini çoğaltmaya başlar. 1583'te Kuzey Amerika'da ilk koloni kurulur. Başka bir koloni de 1588'de Afrika'nın batı kıyısında kurulur.

1588'de İngiliz korsanlarının İspanya sömürgelerini talan etmesi iki ülke arasındaki ilişkileri daha da gerginleştirir ve İngiltere, İngiltere'yi işgal etmek için gönderilen İspanya donanmasını –Armada– yener. Bu yenilgi, İspanya'nın deniz hakimiyetinin kırıldığının ve İngiliz deniz hakimiyetinin başladığının ifadesi olur.

1606'da Virjinya (Virginia) ticaret şirketi kurulur.

Göç etmek zorunda kalan püritenler 1620'de Massachusetts'de koloni kurarlar.

1625'de hükümete bağlı olarak sömürge dairesi kurulur.

1649-1652 arasında İrlanda sömürgeleştirilir. 1652-1654'te ilk İngiliz-Hollanda savaşıyla İngilizler, 1651'de kabul edilen Navigasyon yasasını Hollanda'ya zorla kabul ettirir. Bu yasa, bütün ithal mallarının İngiliz gemileriyle taşınacağını öngörüyordu ve deniz ticaretinde söz sahibi olan Hollanda'ya karşı bir tedbirdi.

1662'de köle ticareti için kurulan Afrika şirketi, Batı Afrika'da yeni üsler elde eder.

Aynı dönemde Doğu Hindistan şirketi de güçlenir. Surat'ın (1612), Madras'ın (1639) ve St. Helena'nın (1650) alınmasından sonra 1661'de Tonger ve Bombay alınır. Hollandalılar 1674'te Newyork'tan kovulurlar.

1714-1761 döneminde İngiliz politikasını Whig'ler (liberaller) belirler. Bu dönemdeki dış politikanın ana hatları şöyledi.

Pazar ve sömürgeler için mücadele. Aynı zamanda Avrupa'da belli bir güçler dengesi sağlamak için öncelikle Fransa'ya karşı mücadele. Böylelikle İngiltere, rakiplerini köşeye sıkıştırmayı ve istediği gibi hareket etme olanağını elde etmeyi amaçlıyordu. Bu amacına da ulaştı. Öyle ki, Avrupa'daki çatışmalardan yararlanarak, örneğin 1689/97 Falz, 1701/1713 İspanya, 1741/48 Avusturya (sömürge savaşı) miras savaşlarına, 1755/63 Yedi Yıl Savaşları'na paralel olarak çok sayıda Fransız ve İspanya sömürgesini (örneğin Gibraltar, Menorca, Newfoundland, Kanada, Louisiane, Honduras) ele geçirdi.

Doğu Hindistan şirketi, esas itibariyle Fransa'ya karşı kurulmuştu ve belirttiğimiz gelişmelerden sonra Hindistan'da Fransa'nın etkinliği giderek Doğu Hindistan şirketinin eline geçti. Bu şirket vasıtasıyla İngiltere, 1757'de Bangladeş'i işgal etti ve işgal alanlarını genişletti.

Daha 1703'te sömürge imparatorluğu durumunda olan Portekiz, Methuen anlaşmasıyla İngiltere'ye bağımlı olduğunu kabul etmek zorunda kalmıştı.

İngiltere artık önemli bir sömürgeci güç olmuştu.

Sanayi devrimi döneminde İngiliz sömürge politikasında, başlangıçta, Kuzey Amerika kolonistlerine karşı tavır belirleyici olmuştur. Amerikan kolonilerinin bağımsızlık ilanı İngiliz sömürgeciliğine büyük bir darbe vurmuştur.

İngiltere Kuzey Amerika'daki burjuva-kapitalist gelişmeyi engellemek ve işgal alanlarını sürekli kendine bağımlı kılmak istiyordu. Ama bu olmadı. Amerikan kolonileri, bağımsızlık ilan ettiler. İngiltere bu savaşı ve Amerika'nın bağımsızlığıyla bağlam içinde Fransa ve İspanya'ya karşı sömürge savaşlarını kaybetti. 1783'teki Versailles Barışı sonucunda 1763'te elde ettiği bir kısım sömürgelerini (Florida, Louisiana, St. Louis ve Afrika'da Menarco) İspanya ve Fransa'ya vermek zorunda kaldı.

1787'den sonra Sierra Leone'de (Afrika) kurulan koloni, 1788'de Avusturalya'ya göçmen yerleştirilmeye başlanması (Avusturalya kıtasının İngilizlerin elinde olması), İngilizlerin Kuzey Amerika kaybını hafifletmiyordu.

İngiltere'nin sömürgeci yayılmasında Hindistan, ağırlık noktasını oluşturmaya devam ediyordu. Doğu Hindistan şirketi 1775 yılında W. Hastings yönetiminde genişlemek, yeni bölgeleri sömürgeleştirmek için yeni sömürge savaşları yürütüyordu.

1790'lardan sonra İngiliz dış politikasının ağırlık noktasını, devrimci Fransa'ya karşı mücadele oluşturmuyordu. İngiltere, Fransız devriminin küçük burjuvazi ve işçi sınıfını etkileyeceğinden; mevcut yönetime karşı kitle hareketlerinin gelişeceğinden çekiniyordu. Nitekim böylesi hareketler de gelişmiştir. Ayrıca İrlanda kurtuluş hareketi de yeniden canlan-

mıştır. İngiltere, İrlanda ayaklanmasını bahane ederek bu ülkeyi kendine bağladı. (1.1.1801) Böylelikle "Büyük Britanya ve İrlanda Birleşik Krallığı" doğdu.

İngiltere, 1755-1763, 1793-1802 ve 1803-1815 arasında Fransa ile savaştı. 1793'te, Avrupa'nın gerici güçlerinin devrimci Fransa'ya karşı oluşturdukları koalisyona katıldı. İngiltere, her iki koalisyon savaşı döneminde Fransa'nın ve onun yanında olan ülkelerin (İspanya, Danimarka, Hollanda) bir kısım sömürgelerini ele geçirir.

1808-1813 döneminde İngilizler, İberik yarımadasında savaştılar. 1815'te toplanan Viyana Kongresi, İngiltere'nin bu sömürge savaşlarında elde ettiği toprakları (Malta, Ceylon, Moldeviden, Umut Burnu, Mauritius, Trinidad, Seychel adaları, Tobago, Helgoland) İngiliz sömürgeleri olarak kabul etti. Ayrıca 1803'te Tasmanya da işgal edildi.

Bu gelişmeler ve Doğu Hindistan şirketinin yeni fetihleriyle birlikte İngiltere, 19. yüzyılın başında dünyanın lider sömürge imparatorluğu oldu.

1832'deki parlamento reformuyla İngiliz sanayi burjuvazisi güçlendi. (Sanayi burjuvazisinin güçlenmesi, İngiliz hakim sınıflarını, seçim çevrelerini sanayi burjuvazisinin lehine olacak şekilde yeniden tespit etmeye zorladı.) Sanayi burjuvazisinin dış politikasında belirleyici olan, serbest ticaret anlayışıydı. Yukarıda belirttiğimiz gibi, sanayi burjuvazisinin bu anlayışını Manchester okulu dile getiriyordu.

1846'da tahıl gümrüğü kaldırıldı. (Sanayi burjuvazisi ucuza tahıl ithal edileceğinden, böylelikle gıda maddelerinin ucuzlayacağından, bunun da ücretlerin düşmesine neden olacağından hareket ediyordu). 1849-1854'te Navigasyon yasası kaldırıldı. 1861'de ise neredeyse bütün ithal gümrükleri kaldırıldı. Ama Belçika dışında, ekonomik olarak zayıf olan hiçbir kıta ülkesi serbest ticarete katılmadı.

İngiltere, coğrafi (ada olma özelliği) ve siyasi olarak tecritlik konumundan oldukça memnundur. İttifaklara katılmaz ve kıta ülkeleriyle ilişkisini pragmatik yaklaşımla yürütür. Ama Avrupa dışında pazar alanı elde etme politikasını zora dayanarak sürdürür. Artık, zor yoluyla pazar alanı elde etmek, İngiltere'nin devlet politikası olmuştu.

Bu politikanın; saldırgan, zora dayanan dış politikanın –aynı zamanda sömürge politikasının– esas temsilcisi H. Palmerston'du.

İngiltere, diğer kapitalist ülkelerle birlikte Çin'i 1840-1842 ve 1856-1860 Afyon savaşlarıyla yarı-sömürge konumuna getirdi ve limanlarını zor yoluyla ticarete açtı. İngiltere, Çin'in içişlerine de karıştı ve 1862-1864'te Taiping hareketini bastırdı.

1841'de İran, 1863'te Japonya, İngiltere'nin çıkarına olan tek yanlı anlaşmalara zorlandılar.

İngiltere, Yakındoğu'da muhtemel bir Rus hakimiyetini engellemek için Osmanlıların yanında Kırım savaşına (1854-1856) katıldı.

İngiltere, Amerikan İç Savaşında (1861-1865) Güney devletlerini, (plantaj sahiplerini) destekledi. Böylelikle burjuva-kapitalist gelişmeyi engellemeye çalıştı.

İngiltere, 1867/1868'de Etiyopya'ya saldırdı.

Sömürge fethi ve talanı, İngiltere'nin devlet politikasıydı. Öyle ki, devlet, kendi inisiyatifıyla keşifçiliğe çıkan ve yeni yerler keşfeden kişi ve şirketlere kendi iktidar araçlarını veriyordu. Yani İngilizler, kişi veya şirket olarak dünyayı talan etme özgürlüğüne sahipti.

Sömürgeler artık iki türlü zenginlik olmuşlardı. Bir taraftan hammadde kaynağıydılar, diğer taraftan da İngiliz fabrikasyon ürünleri için pazardılar.

İngilizler için köle ticaretinin yasaklanmasından sonra (1807) bu kıtaya (Afrika) olan ilgi sınırlı kaldı. Bu dönemde Afrika'da sadece Natal (1843) ve Nijerya (1851-1852) sömürgeleştirildi.

Avusturalya sömürgeleştirildi, yerli halk kıyıma uğratıldı. Bu kıtanın birçok yerinde yeni koloniler kuruldu.

Yeni Zelanda, 1841'de göçmen olarak gelenlerin kurduğu koloni oldu.

İngiltere'nin Hindistan'daki hakimiyeti Nepal'in (1814-1816); Burma'nın bir kısmının (1824-1826 ve 1852); Sind'in; Pancap ve Keşmir'in (1843-1849) ve Aud'un (1856) alınmasıyla genişledi.

1839-1842'de Afganistan'ı işgal denemesi başarısız kaldı.

Singapur 1819'da, Malakka nihai olarak 1824'te –daha önce 1795-1815'te işgal edilmişti–; Malvin adaları 1833'te; Aden 1839'da; Hong Kong 1842'de; Perim 1857'de işgal edilerek sömürgeleştirildi. ⁽⁴⁵⁾

Kapitalizm koşullarında dünyanın en büyük sömürge imparatorluğu kurulmuştu. Bu olgudan dolayı gündeme gelen bir dizi çelişki ve sorunlar eski sömürge yönetimiyle çözümlenemiyordu. İngiliz burjuvazisi sömürge yönetimini yeniden ve sıkı bir şekilde örgütlemeye gitti ve 1854'te sömürge bakanlığı kuruldu. 1858'de ise sadece Hindistan için bir bakanlık kuruldu.

İngiltere, sömürgelerdeki sömürücü sınıflara, farklı ölçülerde de olsa sömürü payı veriyordu. Böylelikle onları, İngiliz hakimiyetine bağımlı kılıyordu. Göçmenlerin söz sahibi olduğu sömürgelerde (Avusturalya, Kanada) ise göçmenlere (kolonistlere) en fazlasıyla özyönetim hakları tanıyordu. (Buna, sonraları 1907'de "Dominion Statüsü" dendi). Bu statüyü ilk kez 1867'de Kanada aldı.

Sanılmasın ki, sömürgeleştirilen her ülke, İngilizlere kapılarını ardına kadar açmıştır. Hayır, İngilizler, çoğu yerde dirençle karşılaşmışlar, dönem dönem ayaklanmalar olmuştur. Birkaç örnek verirsek; 1831'de Jamaika'daki köle ayaklanmaları ve başka sömürgelerdeki köle ayaklanmaları, 1833'te İngiliz sömürgelerinde köle ticaretinin resmi olarak yasaklanmasına neden oluyordu.

1843-1848 ve 1860-1871'de Yeni Zelanda'da Maoriler ayaklandılar. 1848'de İrlandalılar yeniden ayaklandılar. 1857-1859'da Hindistan'da ulusal bir ayaklanma oldu (Sepoy Ayaklanması). Bu ayaklanma Batı Hindistan şirketinin dağıtılmasına neden oldu. İngiltere, bu şirketin dağıtılmasından sonra, Hindistan'ı Krallık Sömürgesi olarak hükümete bağladı.

Böylelikle hakimiyetini sürdürmek için devlet olanaklarını doğrudan kullanma imkanı oluştu.

4.2. Dış Ticaretin Gelişme Yönü ve Nedenleri

Sömürgeciliğin gelişmesine paralel olarak İngiliz dış ticaretinin yönü de değişmeye başlamıştır. (Bu durum Fransa için de geçerlidir) İngiltere’de sanayi devrimi, ürünlerini vermeye başlamış ve sömürgeler, artık sadece hammadde kaynağı olmaktan öte, İngiliz fabrikasyon üretimi için pazar da olmuşlardı. İngiliz dış ticaretinde Avrupa’nın gerilemesi, sömürgelerin önplana çıkışı 18. yüzyılda gerçekleşiyordu. Aşağıdaki veriler bu gelişmeyi açıklıyor.

1700-1710 arasında İngiliz dış ticareti ⁽⁴⁶⁾
(1700-1710 yılları ortalaması ve 1000 Sterlin)
Toplam ticaret hacmi=11.069.000 sterlin

Doğu-Batı ticareti

Danimarka	118.1
Almanya	1576.3
İsveç	244.1
Prusya ve Polonya	255.0
Rusya	256.1
Toplam	2449.6=%23

Batı Avrupa Ticareti (Komşu ülkelerle ticaret)

Flandern	91.4
Fransa	49.4
Hollanda	2734.9
Toplam	2875.7=%27

Kuzey-Güney Ticareti

İtalya	421.9
Portekiz	890.5
İspanya	446.3
Türkiye vs.	704.2
Toplam	2462.9=%23
Afrika	95.8=%1.9
Kuzey Amerika	561.4=% 5
Batı Hindistan	944.1=%10
Doğu Hindistan	583.0=% 5
İrlanda	578.9=% 5
Toplam	2763.2

} %21.9

1770-1780 arasında İngiliz dış ticareti ⁽⁴⁷⁾
(1770-1780 yılları ortalaması ve 1000 sterlin)

Toplam ticaret hacmi=25674000 sterlin

Doğu-Batı ticareti

Danimarka-Norveç	271.6
Almanya	1998.1
İsveç	278.6
Prusya ve Polonya	350.9
Rusya	1291.3
Toplam	4190.5=%17

Batı Avrupa (komşu ülkelerle ticaret)

Flandern	1247.0
Fransa	199.0
Hollanda	2028.0
Toplam	3474.0=%14

Kuzey-Güney Ticareti

İtalya	1450.1
Portekiz	975.5
İspanya	1256.2
Türkiye ve Akdeniz ülkeleri (Levante)	328.1
Toplam	4009.9=%16

Afrika	576.5=%2	} %40
K.Amerika sömürgeleri	3033.9=%12	
Batı Hindistan	4223.5=%17	
Doğu Hindistan	2432.3=%9	
İrlanda	3309.1=%13	

Bu değerleri oransal olarak karşılaştıırırsak:

**Ticaretin gelişme
yönü**

- Doğu-Batı
- **Danimarka**
- **Almanya**
- **İsveç**
- **Prusya ve Polonya**
- **Rusya**
- Batı Avrupa
- **Flandern**
- **Fransa**
- **Hollanda**

1700-1710 dönemi

%

0.1	}	→ 21.1
14.2		
2.2		
2.3		

0.8	}	→ 26.0
0.4		
24.7		

1770-1780 dönemi

%

1.0	}	→ 16.2
7.8		
1.0		
1.4		

4.8	}	→ 13.5
0.8		
7.9		

— Kuzey-Güney
İtalya
 Portekiz
İspanya
 Türkiye vs.
 — **Afrika**
 — Kuzey Amerika
 — **Batı Hindistan**
 — Doğu Hindistan
 — **İrlanda**

3.8	}	→ 22.1
8.0		
4.0		
6.3		
0.8	}	→ 19.5
5.0		
8.5		
5.2		
5.2		

5.6	}	→ 15.6
3.8		
4.9		
1.3		
2.2	}	→ 39.9
11.8		
16.4		
9.5		
12.9		

(W. Sambort'ın verdiği oranlarla, bizim çıkardığımız oranlar arasında önemsiz de olsa fark var. 1700-1710 döneminde toplam değer olarak 11 milyon 69 bin sterlin veriliyor. Ama tablodaki değer toplamı 10 milyon 551 bin 4 yüz sterlin. Keza 1770-1780 döneminde değer olarak 25 milyon 674 bin sterlin veriliyor. Tablodaki değer toplamı ise 25 milyon 249 bin sterlin. Aradaki fark, verilen bilgiler dışındaki ticari ilişkisinin bir ifadesi olabilir. Sombart'ın çıkardığı oranları dikkate almıyoruz. Kendi oranlarımızı toplam ticaret hacmi ile tek tek ülkelerle olan ticaret verileri ilişkisinden çıkardık.)

Buna göre;

18. yüzyılın başından sonuna İngiliz dış ticareti %132 oranında artmıştır.

Aynı dönemde doğu-batı ticareti %7 oranında artmasına rağmen, ticaret hacmi içindeki payı %21.1'den %16.2'ye düşmüştür. Bu eksenindeki ticaret en çok Rusya ile gelişmiştir. Bu, verilen dönemde %404'e varan bir büyüme oranına tekabül ediyor. Dış ticaret hacminde Rusya'nın payı bir misli artmıştır.

Verilen dönem içinde Batı Avrupa ticareti ancak %20 oranında artmıştır. Bu dönem zarfında Flandern ile olan ticaret %1264 oranında; Fransa ile olan ticaret %302 oranında artarken, Hollanda ile olan ticaret %29 oranında gerilemiştir. Flandern'in İngiliz dış ticaret hacmindeki payı %0.8'den %4.8'e çıkmıştır.

Bir bütün olarak Batı Avrupa ticaretinin İngiliz dış ticaret hacmindeki payı %26'dan %13,5'e düşmüştür.

Verilen dönem içinde Kuzey-Güney ticareti %62 oranında artmıştır. Bu artış, İtalya ile ticarete %243 oranında; İspanya ile ticarete %181 oranında; Portekiz ile ticarete ancak %9 oranındayken, Osmanlı devletiyle veya o bölgeyle olan ticaret %53,4 oranında gerilemiştir.

Kuzey-Güney ticaretinin İngiliz dış ticaretindeki payı da %22,1'den %15,6'ya düşmüştür.

Afrika kıtası ile ticaret, verilen dönem zarfında %501 oranında artmıştır. Afrika'nın İngiliz dış ticaretindeki hacmi de %0,8'den %2,2'ye çıkmıştır.

Kuzey Amerika sömürgeleriyle olan ticaret, verilen dönemde %440 oranında artmıştır. Bu sömürgelerin İngiliz dış ticaret hacmindeki payı da %5'ten %11,8'e çıkmıştır.

Batı Hindistan ile ticaret verilen dönemde %347 oranında artmıştır. Batı Hindistan'ın

İngiliz tış ticaret hacmindeki payı da %8'den %16,4'e çıkmıştır.

Doğu Hindistan ile olan ticaret, verilen dönem zarfında %313 oranında artarken, dış ticaret hacmindeki payı da %5,2'den %9.5'e çıkmıştır.

Bir bütün olarak Kuzey Amerika sömürgelerinin, Batı ve Doğu Hindistan'ın İngiliz Dış ticaret hacmindeki payları %19,5'ten %39.9'a çıkarak 4,6 misli artmıştır.

Aynı dönemde İrlanda ile olan ticaret de %471 oranında artmıştır. İrlanda'nın İngiliz dış ticaretindeki payı da %5,2'den %12.9'a çıkmıştır.

Tek tek ölkeler açısından baktığımızda Rusya, Flandern, İrlanda ile ticaret büyük oranlarda gelişirken, Almanya, Hollanda ve Osmanlı devletiyle olan ticaret önemli oranlarda düşmüştür.

Bölgeler açısından bakıldığında 18. yüzyılın başında İngiliz dış ticaretinde önem bakımından ilk sırada yer alan Batı Avrupa, aynı yüzyılın sonlarına doğru bu önemini yitirmiş, verilen dört bölgeden en sonuncusu olmuştur.

Doğu-Batı ve Kuzey-Güney ölkeleriyle olan ticaret de verilen dönemde gerilerken sadece Afrika, Kuzey Amerika sömürgeleri, bütün olarak Hindistan ve İrlanda ile olan ticaret en önemli ticaret alanları olmuşlardır. İngiliz dış ticareti bu bölgelere yönelmiştir.

1700-1701 döneminde sadece Afrika, Doğu Hindistan, Batı Hindistan, Bermuda ve Kuzey Amerika'nın İngiliz ihracatındaki payları %12 idi. Bu pay 1770-1780'de %34'e çıkıyor. (1770-1780'de adı geçen ölkelere, bölgelere İspanya Batı Hindistan'ı da katılıyor. Ama ihracattaki payı oldukça düşük. Bkz. W. Sombart. a.g.k. sf. 1008-1009)

Bu gelişme de İngiltere'nin ticaretinde sömürgelerinin önemini gösteriyor.

Bu dönemde İngiltere, Avrupa ölkeleri ile sömürge rekabeti içindeydi. Bunun için onlarla (örneğin Fransa, İspanya) savaşıyordu. Bu savaşların ve sömürge elde etmek için yayılma politikasının, sömürgelerden hammadde sağlamak ve bu ölkelere fabrikasyon mal satmak anlayışının bir sonucu olarak, İngiliz dış ticareti ağırlıkta sömürgelere kaymıştı.

Huskinsons'un ticaret reformlarıyla (1823-25) İngiltere'de liberal bir dönemin adımları atılır. 1793'te Fransa'ya karşı konan kıta ambargosu, Navigasyon yasası, serbest ticaretin önündeki başka engeller giderek kaldırılır. Yukarıda da bahsettiğimiz gibi 19. yüzyılın 2. yarısıyla birlikte serbest ticaret anlayışı geçerli kılınır.

1820'lerden itibaren başlayan bu sürecin, İngiliz dış ticaretinin yönünü etkileyip etki lemediğine bakalım.

Ölke ve bölgelerin İngiliz ihracatındaki payları ⁽⁴⁸⁾ (1000 Sterlin)

	1805	1810	1811	1814	1820	1830	1849
Kuzey Avrupa (1)	13626	15628	12835	14114	11290	8377	13957
Güney Avrupa (2)				12756	7150	7234	11169

Afrika (3)	756	595	337	372	393	905	2465
Asya(4)	2905	2977	3941	2340	3810	4455	10931
ABD (5)	11011	10921	1841	8	3875	6132	11971
K. Amerika							
sömürgeleri ve							
Batı Hindistan (6)	-	-	-	11429	5757	4696	4308
Yabancı Batı							
Hindistan (7)	-	-	-	1791	940	940	1552
Orta ve Güney							
Amerika(8)	-	-	-	2683	2921	5189	7243
ABD dışı							
Amerika(9)	7771	15640	11940	-	-	-	-
Toplam(10)	36069	45761	29894	45494	36126	37928	63596

(1)	→	37.7	34.1	42.9	30.0	31.2	22.0	21.9
(2)					28.0	19.7	19.0	17.5
(3)		2.0	1.3	1.1	0.8	1.0	2.4	3.9
(4)		8.0	6.5	13.2	5.1	10.5	11.7	17.2
(5)		30.0	23.8	6.1	0.02	10.7	16.1	18.2
(6)		-	-	-	25.1	15.9	12.4	6.8
(7)			-		3.9	2.6	2.5	2.4
(8)		-	-	-	5.9	8.0	13.7	11.4
(9)		21.5	34.2	39.9	-	-		-

*) Oranları biz çıkardık.

Dış ticaretin liberalleştirilmesi konusunda hakim olmaya başlayan bahar havası; serbest ticareti engelleyen sözkonusu yasaların, kaldırılmadan delinmeye başlaması, Avrupa ile İngiltere arasındaki ticareti canlandırmış, İngiliz malları Avrupa pazarlarına akmaya başlamıştır.

Kuzey ve Güney Avrupa'nın İngiliz ihracatındaki payı 1805'te %37,7'den 1814'te %58'e kadar çıkar. Ama sonra düşerek 1849'da %39.4 oranında gerçekleşir.

Asya'nın İngiliz ihracatındaki payı, dengesiz de olsa sürekli artar.

ABD'nin İngiliz ihracatındaki payı, 1805'te %30'du. Bu pay, İngiltere-ABD arasındaki ilişkilerin sertleşmesi ve 1812-1815 ABD-İngiliz savaşından dolayı 1814'te neredeyse sıfıra iner (%0.02). Bu savaştan sonra ABD'nin İngiliz ihracatındaki payı giderek artar. Batı Hindistan'ın İngiliz ihracatındaki payı 1814'te %25,1'den 1849'da %6,8'e düşerek, adeta önemsizleşir. Buna karşın Orta ve Güney Amerika'nın İngiliz ihracatındaki payı giderek artar.

Kuzey ve Güney Avrupa'nın İngiliz ihracatındaki payının 1805'ten 1849'a artış hızı %84'tür. Afrika'nın %226'dır; Asya'nın %276; ABD'ninki ise sadece %8,7'dir.

Aynı dönemde İngiliz ihracatının artış hızı ise %76'dır.

Bir de tek tek ülkelerin İngiliz ihracatındaki payına bakalım; ⁽⁴⁹⁾

Ülkeler	Dönem (milyon sterlin)			
	1827	1830	1840	1849
Rusya	1.4	1.5	1.6	1.4
Almanya	4.7	4.5	5.4	6.0
Hollanda	2.4	2.0	3.4	3.5
Fransa	0.4	0.5	2.4	2.0
Doğu Hindistan şirketi toprakları ve Ceylon	3.7	3.9	6.0	6.8
İngiliz Kuzey Amerikası	1.3	1.9	2.8	2.3
İngiliz Batı Hindistanı	3.6	2.8	3.6	1.8
ABD	7.0	6.1	5.3	12.0
Brezilya	2.3	2.5	2.6	2.4
Çin	0.6	-	0.5	1.5

Rusya ile olan ihracatın kapsamı değişmiyor. Almanya'nın İngiliz ihracatındaki payı 1827'den 1849'a %27; Hollanda'nın %45; Fransa'nın %40; Doğu Hindistan şirketinin hakim olduğu alanların %83; Kuzey Amerika'daki İngiliz sömürgelerinin %76; ABD'nin %71 ve Çin'in %150 oranında artarken, İngiliz Batı Hindistan'ın %50 oranında düşmüştür.

Son iki tablo, Avrupa'nın yanı sıra artık gelenekselleşmiş İngiliz sömürge ilişkilerine dayanan ülkelerin (örneğin ABD) ve sömürgelerin İngiliz ihracatında önemli yer tuttuklarını gösteriyor.

Buna Hindistan ile yapılan ticaret bir örnektir. Aşağıdaki veriler bu gelişmeyi gösteriyor: ⁽⁵⁰⁾

1849-1866 arasında İngiltere'nin Hindistan'a ihracatı:

İhracat değeri 6.803 274 sterlinden 1854'te 10 025 969 sterline; 1856'da 11 025 600 sterline; 1860'da 17 684 000 sterline ve 1866'da da 20 671 319 Sterline çıkar.

İngiltere'nin Britanya-Hindistan'ından yaptığı ithalat:

İthalat değeri 1856'da 17 263 000 Sterlin; 1860'da 15 106 000 Sterlin ve 1866'da da 36 901 999 Sterlin olarak gerçekleşir.

Verilerin göze çarpıcılığı yorumu gereksiz kılmaktadır. Sözkonusu dönem içinde ihracat %203 oranında ve ithalat da %113 oranında artmıştır.

4.3. Sermaye ihracı

1821-1828 arası sermaye ihracı ⁽⁵¹⁾
-Nominal sermaye- milyon sterlin-

Yıl	Miktar	Yıl	Miktar
1821	1.5	1825	15.3
1822	20.5	1826	-
1823	5.5	1827	-
1824	16.2	1828	-

1825'e kadar sermaye ihracı, dengesiz de olsa sürekli bir artış gösteriyor. 1826-1828 döneminde sermaye ihraç edilmiyor, daha doğrusu edilemiyor. Patlak veren ilk fazla üretim krizinden dolayı, ülke içinde sermayeye olan ihtiyaç olağanüstü artıyor ve sermaye, ülke içinde kullanılıyor.

İngiltere'nin sermaye ihracı giderek arttı. İhraç edilen sermayenin bir kısmı yabancı hükümetlere istikraz (borç) olarak verilir. Aşağıdaki veriler bu alandaki sermaye hareketini gösteriyorlar.

1833-1844 döneminde yabancı hükümetlere verilen borç para miktarı ⁽⁵²⁾
-milyon sterlin-

Yıllar	Ülkeler	Miktar
1833	Yunanistan	2.3
	Portekiz	2.0
	Rusya	3.0
	Portekiz	1.0
1834	İspanya	0.5
	İspanya	4.0
1835	Portekiz	6.0
1836	Belçika	1.2
	ABD	0.2
	Portekiz	0.9
1837	Portekiz	1.0
	İspanya	0.1
1839	Brezilya	0.3
1842	Şili	0.8
1844	Brezilya	0.7

Doğrudan sermaye ihracının yanı sıra, doğrudan yatırım malları formunda da sermaye ihracı yapılmıştır. (Daha önceki, 1821-1828 döneminde sermaye ihracının gelişmesi şöyleydi: Nominal değer üzerinden sermaye ihracı 1821'de 1,5; 1822'de 10,5; 1823'te 5,5; 1824'te 16,2 ve 1825'te de 15,3 milyon sterlin olarak gerçekleşmiş ve 1826-1828 döneminde; ekonomik krizden sonraki ilk üç yılda, sermaye ihracı yapılmamıştı. Bu, sermayenin ülke içinde kullanılmadığının bir ifadesidir.)

Dünya ticaretini elinde tutan ve en büyük sömürge imparatorluğunu kuran İngiltere, ulaşımın önemini kavıyordu. Bunun için İngiltere, önce Avrupa'dan başlayarak, dünyanın her tarafında demiryolu yapımına koyuldu. Aşağıdaki veriler bu gelişmenin boyutlarını gösteriyorlar.

1841-1859 döneminde demiryolu yapımı ⁽⁵³⁾

Yıllar	Hatlar	Uzunluk (km)
1841	Paris-Rouen	130
1842	Orléans-Bordeaux	470
1843	Rouen-Havre	95
1844	Amiens-Boulogne	85
1847	Rouen-Dieppe	50
1848	Barcelona-Mataro	30
1850	Prato-Pistoja	15
1851	Norveç Demiryolu	90
	Montes-Caen	180
	le Mans-Mezidon	135
	Lyon-Avignon	105
1852 ←	Hollanda-Ren Demiryolu	70
	Grand Truk, Kanada	860
	Sambre-meuse	45
	Turin-Novara	85
1853 ←	Havenstein Tüneli	2
	Danimarka Kraliyet Demiryolu	?
	Merkezi İtalya Demiryolu	85
1854 ←	Turin-Susa	55
	Bellegard Tüneli	4
1855	Caen-Cherbourg	150
	Bilbao-Miranda	105
1858 ←	Doğu Bangladeş Demiryolu	180
	Viktor-Emanuel Demiryolu	115
	ivirea Demiryolu	30

Bu veriler, İngiltere'deki sermaye birikiminin boyutlarını göstermek bakımından da ilginçtir. İngiltere, sömürgelerin sömürüsüyle, ticaretteki üstünlüğüyle ve kendi sanayiindeki birikimiyle muazzam boyutlara varan sermayesini demiryolu yapımı (yatırım) formunda da ihraç ediyordu. (O dönemde demiryolu yapımında en güçlü İngiliz firması olan Lord Bras-

son, 1840'lı ve 1854'lü yıllarda kıta Avrupa'sında 3000 km'den fazla demiryolu yapmıştır.)

Bir bütün olarak İngiltere, İskoçya ve İrlanda'da demiryolu trafiğinin gelişmesi ise şöyleydi: Demiryolu uzunluğu 1843'ten 1870'e 2031 milden 1870'de 15537 mile çıkarak 7,6 misli; ödenmiş sermaye 1848-1870 arasında 2,6 misli; 1843-1870 döneminde taşınan yolcu sayısı 14,3 misli; 1849-1870 arasında elde edilen brüt gelir ise 3,8 misli artmıştır. ⁽⁵⁴⁾

1860-1870 döneminde yabancı hükümetlere verilen istikraz miktarı ⁽⁵⁵⁾ - Milyon Mark

Yıl	Ülke	İstikraz miktarı	Yıl	Ülke	İstikraz miktarı
1860	Rusya	100		Mısır	236
	Peru	110		İtalya	188
1862	Rusya	200	1868	Macaristan	170
	Osmanlı Devleti	160		İtalya	104
1863	Osmanlı Dev.	100		Portekiz	172
	Mısır	114		Rusya	222
1864	Meksika	160	1869	İspanya	160
	Rusya	120		Osmanlı dev.	444
	Brezilya	136		Mısır	140
	Peru	180		Fransa	200
1865	Osmanlı Dev.	120	1870	Peru	238
1866	Rusya	120		Rusya	240
1867	Rusya	244			

1860-1870 döneminde yabancı hükümetlere verilen istikrazlar, 1833-1844 dönemindeki miktardan oldukça fazladır; İngiltere'de sermaye ihracı giderek önem kazanıyordu.

Ayrıca, 1860-1870 döneminde verilen istikrazlarda Rusya, Osmanlı devleti ve Mısır'ın ön plana çıktıklarını görüyoruz. 1833-1844 döneminde Osmanlı devleti hiç borç almazken, 1860-1870 döneminde aldığı borç miktarı 824 milyon mark tutuyordu. 1833-1844 döneminde Rusya'nın aldığı borç miktarı sadece 3 milyon sterlin iken, bu miktar 1860-1870 döneminde 1246 milyon marka çıkıyordu.

1850'lerden sonra İngiltere'nin, kıta Avrupa'sındaki demiryolu yapımı önemsizleşti. Ama Hindistan'daki demiryolu yapımı faaliyeti yoğunluk kazandı. Örneğin Britanya-Hindistanı'ndaki demiryolu uzunluğu 1860'da 1350 km'den 1870'de 7683 km'ye çıkarak 10 sene içinde % 469 oranında artıyordu ⁽⁵⁶⁾. İngiltere, sadece 1858-1869 döneminde Hindistan'daki demiryolu yapımına 1.5 milyar mark yatırım yaptı.

1820-1870 döneminde dış sermaye yatırımları büyük boyutlarda arttı. Öyle ki 1870'deki dış sermaye yatırımı 692.3 milyon sterlinle 1820'dekinin 15 misline çıktı. İngiltere tam anlamıyla dünya bankeri olmuştu.

İngiltere'de toplam sermaye yatırımları 1856-1860 döneminde 372 milyon sterlin 1861-1865 döneminde 450 ve 1866-1870 döneminde de 578 milyon sterline çıkarak,

1866-1870 döneminde, 1856-1860 dönemine göre %55 oranında artış gösterdi.

İngiliz kapitalizminin dünya pazarındaki ağırlığını/anlamını göstermek için iç ve dış sermaye yatırımlarını karşılaştıralım.

Toplam sermaye yatırımının dağılımı (milyon Sterlin)

Dönem	Toplam sermaye yatırımları	Yurtiçi yatırımları	Yurtdışı yatırımları
1856-1860	372	241	131
1861-1865	488	378	110
1866-1870	578	375	203

Hem toplam, hem yurtiçi ve hem de yurtdışı sermaye yatırımları 1856-1860'dan 1866-1870'e %50-55 oranında artmıştır. Yani İngiltere açısından iç yatırımlar ne kadar önemliyse, dış yatırımlar da o kadar önemliydi. Diğer taraftan, yurtdışı sermaye yatırımlarının, yurtiçi yatırımlarının 1856-1860'da %54'üne; 1861-1865'te %29'una ve 1866-1870'te de %59'una tekabül etmesi yurtdışı sermaye yatırımlarının önemini gösteren ayrı bir kıstastır. Yurtdışı yatırımların yurtiçi yatırımlara oranı oldukça büyük, yani verilen dönemlerde yatırılan toplam sermayenin sırayla %35.2'si; %22.5'i ve %35.1'i sermaye olarak ihraç ediliyor. Bu, İngiliz kapitalizmi açısından sermaye ihracının ne denli önemli olduğunu ve İngiliz kapitalizmde emperyalist aşamaya geçişin koşullarının ne denli olgunlaştığını gösterir. ⁽⁵⁷⁾

Lenin şöyle diyor;

"...Emperyalizmin en önemli özelliklerinden ikisi –muazzam sömürgeler ve dünya pazarındaki tekелci konum– İngiltere'de daha 19. yüzyılın ortalarından beri ortaya çıkmışlardı...bütün dünyanın sömürülmesi ... dünya pazarındaki tekелci konumu ... sömürge tekeli" ⁽⁵⁸⁾

1870'lerden sonrasının İngiltere'si, dünyadaki bu konumunu, gelişen diğer kapitalist/emperyalist ülkelere karşı korumak için mücadele eden bir ülke olmuştur.

II. Sanayi Devriminden Emperyalizme Fransız Kapitalizminin Gelişmesi

1. Fransız Burjuva Devrimi (1789-1795)

Fransız devrimi dört aşamadan oluşan bir süreç olarak ele alınır. Bu aşamaların özelliklerini kısaca belirtelim.

–Devrimin birinci aşaması (1789-1792): Büyük burjuvazi-liberal soylular ittifakı

Soylular ve şehirliler arasından seçilen temsilciler 5.5.1789'da Versailles'da toplanırlar. Üçüncü zümre (ezilenlerin, sömürülenlerin, herhangi bir imtiyaza sahip olmayanların bütünü, çoğunlukla köylüler) bu toplantıda umduğunu bulamaz. Bu zümre, halkın iradesini temsil ettiğini ifade ederek 17.6.1789'da ulusal meclisi ilan eder. Bu meclis 9.7.1789'da kurucu meclise dönüştürülür.

Gelişmenin kendi aleyhine olduğunu gören saray, feodal düzeni kurtarmak için harekete geçer. Bunu duyan Paris halkı ayaklanır ve despotizmin sembolü olan Bastille zindanını 14.7.1789'da basar. Bu mücadelede çarpışanlar üçüncü zümrenin unsurlarıdır. Siyasi önderlik ise liberal soylularla (başta Mirabeau ve Lafayette) büyük burjuvazinin elindedir.

Paris halkının Bastille baskını Fransız burjuva devriminin esas başlangıcı olarak kabul edilir. Bu baskından sonra, diğer şehirlerde ve kırsal alanlarda da ayaklanmalar olur. Feodal/mutlakiyetçi rejime karşı mücadelede üçlü ittifakın (üçüncü zümre/liberal soylular/büyük burjuvazi) geçerli olduğu dönemde çok tanınmış/sembolleşmiş burjuva slogan ilan edilir: Özgürlük, eşitlik, kardeşlik!

Oluşturulan kurucu meclisin reform hedefleri şöyleydi: Soyluluk ünvanı ve imtiyazlar kaldırılmalıdır. Feodal yükümlülük, kişiye bağımlılık kaldırılmalıdır. Kilise toprakları ulusallaştırılmalıdır. Ticarete ve zanaatte feodal ilişkiler kaldırılmalıdır. Yerine federal ve belediye esasına dayanan idare anlayışı getirilmelidir. Bir taraftan bu reformlar gündemdeyken, diğer taraftan 14.6.1791'de çıkartılan "Le Chapelier Yasası" ile işçilerin toplantı ve grev hakları ellerinden alınır ve reformlar arasında, köylülüğün çoğunluğunun çıkarlarını ifade eden toprak sorununun radikal çözümü yer almaz.

Büyük burjuvazinin liberal soylularla uzlaşması birtakım tavizleri de beraberinde getirir. Bu tavizler 1791 anayasasında yer alırlar: Kurucu monarşi, kralın veto hakkı. Özgürlük, eşitlik, kardeşlik sloganına rağmen halkın, seçimde aktif ve pasif vatandaş olarak ikiye ayrılması vs.

İktidara gelen büyük burjuvazi, kısa zamanda amacına ulaşmıştı, mevcut politikadan, liberal soylularla birlikte elde ettiği sonuçlardan memnundu. Büyük burjuvazi ve liberal soylular açısından devrim tamamlanmıştı. Ama toplumda kaynaşma, genel huzursuzluk de-

vam ediyordu. Bir dizi hakka sahip olan kral, bu haklara dayanarak idare etmekten yana değildi, eski düzeni yeniden kurmayı amaçlıyordu. Bu nedenle ülke dışına kaçanlarla –mültecilerle– birleşmek için harekete geçer. Kurucu meclis, kralı, bu girişimlerinden dolayı cezalandırmaz ve onun bu tutumu, halkın tepkisine yol açar. Tepki, ayaklanmaya dönüşür ve ayaklanma, iktidar tarafından kanlı bir şekilde bastırılır. Bu gelişme, Jakobenler kulübüyle mevcut burjuva/ılımlı-devrimci burjuva düzenin birbirlerinden kopmalarına neden olur.

İç ve dış düşmanlara karşı mücadele etmekle karşı karşıya kalan Fransa'da büyük burjuvazi yetersiz kalmıştır. Burjuvazinin yetersizliği, sonuç itibariyle Paris halk ayaklanması na neden olmuştur. Tuilerien basılır ve kral, Paris Komünü tarafından tutuklanır.

Paris ayaklanması (10.8.1792) Fransız devriminin ikinci aşamasının başlangıcı olur.

– Devrimin ikinci aşaması (10.8.1792–2.6.1793): Ticaret ve sanayi burjuvazisinin hakimiyeti

Devrimin bu aşamasında burjuvazi daha da ayrıışmıştır. 1789'da kurulan Jakobenler kulübü –bu kulüp adını, toplantının yapıldığı Jakobinen manastırından almıştır– o dönemde bütün anti-mutlakiyetçi güçlerin ortak örgütü durumundaydı. Bu kulüp, liberal-soylu Mirabeau'dan devrimci-demokrat Robespierre'e kadar her nüanstan anti-mutlakiyetçileri ve devrimci-demokratları kapsıyordu.

Kulüp içindeki siyasi farklılaşmadan dolayı Haziran 1791'de ilk bölünme olur. Ayrılanlar, Feuillant kulübünü kurarlar. Bu kulüp, büyük burjuvazi ve liberal soyluların çıkarlarını dile getiriyordu. Devrimin ilk aşamasına damgasını vuranlar burada toparlanmışlardı.

Meclisin sol kısmı ise Jakobenler kulübüne kalmıştı. Bu kesimde Brissot (gazeteci), Condarcet (filozof) ve Girande bölgesinin bütün temsilcileri yer alıyorlardı (Tarihçi Lamar-tine bunları, çoğunluğu Girande bölgesinden geldiği için Girandistler diye tanımlıyordu). Girandistler, Fransa'nın güneybatısındaki zengin liman burjuvazisi, taşra şehirlerinin tüccar ve sanayicileriyle ilişki içindeydiler.

Feuillantlar ve Girandistler arasında bağımsızlar yer alırken, en sol kanatta Robespierre ve arkadaşları toplanmıştı. 1790'da kurulan Cordelier kulübünün temsilcileri de bu kanatta yer alıyorlardı.

Burjuvazinin Jakobenler kulübüyle başlayan bütünlüklü örgütlenmesi, devrim sürecinde parçalanmıştı. Burjuvazi, kendi katmanlarına ayrıışmış ve bu katmanlar, devrimin çeşitli aşamalarına damgalarını vurmuştu. Devrimin ilk aşamasına Feuillantlar hakim iken, ikinci aşamasına Girandistler hakim olmuştu.

Özellikle Robespierre'in inatçı mücadelesi sonucu Girandistler, genel seçim hakkı temelinde halk temsilcileri (Konvent) seçimine çağrı yaptılar. Yeni meclis, kralı görevinden aldı ve 2.9.1792'de cumhuriyeti ilan etti. Kralın yargılanması konusunda çıkan tartışmalar sonucunda Girandistler de Jakobenler kulübünden koparlar.

Büyük burjuvazi gibi Girandistler de elde edilenle yetinmeyi amaçlamışlar ve kısa zamanda halk düşmanı yüzlerini sergilemişlerdi. Bu tavır, yeni köylü ayaklanmalarına neden

olmuş ve Paris'in de ayaklanmaya katılmasıyla (31.5–2.6.1793) Girandistlerin hakimiyeti yıkılmıştır.

– Devrimin üçüncü aşaması (2.6.1793–27.7.1794): Jakobenlerin iktidarı

Jakobenler, devrimci orta burjuvazinin ve küçük burjuvazinin temsilcileriydiler. Ama onlar, sadece burjuvazinin bu kesimlerine dayanmıyorlardı. Jakobenler, yoksul halk-köylü kitlelerini de ("*sansculotten*") peşlerine takmışlardı.

Jakobenler, gerçek anlamıyla devrimci-demokratik bir diktatörlük kurmuşlardı. Siyasi iktidar, halk temsilcileri (Konvent) komisyonlarında yoğunlaştırılmış, bir dizi bölgesel ve yerel devrim kurumları, komiteleri işlerlik kazanmıştı.

3, 10 ve 17 Haziran 1793'te çıkartılan toprak yasalarıyla feodalizmin kökü kazınmış, köylüler, toprağa gerçekten sahip olma özgürlüğünü elde etmişlerdi. Jakobenlerin tarım politikası, gerçekten demokratik karakter taşıyordu. Jakobenist toprak reformu, Fransız kırında mülkiyet dağılımını belirlemişti.

Konvent, başka imtiyazları da kaldırdı ve cumhuriyetçi anayasayı ilan etti (24.6.1793). Bu anayasayla göre, 21 yaşındaki her erkek seçim hakkına sahip oldu.

Bu dönemde Saint-Just'un sloganı geçerlidir; "Fransa, barış yeniden getirilene kadar devrimcidir!". Bu slogan altında devrimin iç ve dış düşmanlarına karşı mücadele edilir, devrimci terör uygulanır, devrimin temel görevleri sonuçlandırılır.

Robespierre, Saint-Just ve Couthon önderliğinde Jakobenler sadece, devrimin kazanımlarını korumakla yetinmiyorlar, bilakis bu kazanımları kurumlaştırmak ve ilerletmek için mücadele ediyorlardı. Ama devrimin nasıl ilerletileceği konusunda yeni bir kriz günde-geliyordu. Jakobenler, devrimin Robespierre ve diğerleri önderliğinde orta ve küçük burjuvazinin çıkarları temelinde devam ettirilmesinden yanaydılar. Buna karşın halk-köylü kitleleri (*sansculotten*) devrimin, sosyal ve siyasi olarak derinleştirilmesini talep ediyorlardı.

Jakobenler, iktidarlarının devamının halk kitleleriyle olan ittifaktan geçtiğini çok iyi biliyorlardı. Ama, kitlelerin taleplerini yerine getirmekten de çekiniyorlardı.

Jakobenler, iktidarın devamı için, devrim düşmanlarının topraklarını yoksul köylülere dağıtmayı öngörürler. Bunun için Konvent, Şubat/Mart 1794'te Ventose ve Prairial Yasalarını çıkartır. Artık devrimin devamından yana olmayan burjuva kesimler ve yeni zenginler buna karşı çıkarlar. Fransız burjuvazisi için Jakobenler, artık siyasi arenada katlanılmaz olmuşlardır. Burjuvazi 27.7.1794'te (devrim takvimine göre 9 Thermidor) komployla Robespierre'i iktidardan düşürür ve diğer Jakoben önderleriyle birlikte idam eder.

Bu tarih (27/28.7.1794), devrimin üçüncü aşamasının sonuçlanmasını gösterir.

– Devrimin dördüncü aşaması (27.7.1794–23.5.1795): Büyük burjuvazinin hakimiyeti

Komplo ve idamlardan sonra devrimci teröre son verilir, Jakoben kulübü kapatılır. Burjuvazi, Nisan-Mayıs 1795'teki halk ayaklanmalarını bastırır. İktidara gelen büyük burju-

vazinin temsilcileri, devrimci-demokratik diktatörlüğü yıkarlar; devrimi, burjuvazinin kabul edeceği sınırlara çekerek iktidarlarını sağlamlaştırır. Ama buna rağmen, karşı-devrimci güçlere karşı mücadeleyi bırakmazlar.

Devrimin demokratik yönleri törpülenmiştir, kapitalist hakimiyet ve sömürü pekiştirilmiştir. Bu süreç, Fransız burjuva devriminin nihai sonuçlanmasının ifadesi olmuştur.

Bu kadar kronoloji yeter.

Marks, Engels'e yazdığı 27.7.1854 tarihli mektubunda şöyle der;

"Fransız burjuvazisi, ancak 1789'da köylüler ile ortak hareket etme kararını aldığından dolayı zaferi engellenmiştir." ⁽⁵⁹⁾

Marks, burada, Fransız devriminin gecikme nedenini belirtiyor. Diğer bir ifadeyle, Fransa'da burjuva devrim gecikmişti. Ülkede devrimin nesnel koşulları mevcuttu; Fransa'da feodalizm 17. yüzyılın sonundan beri çözülme sürecindeydi. Feodal sistem ekonomide ve üst yapıda artık işlevselliğini kaybediyordu.

18. yüzyılın başında, örneğin 1715'te Fransa, devrime gebe bir konumdaydı. Belirttiğimiz gibi, feodalizm kriz içindeydi. Ama bu kriz, güçlü bir kapitalist gelişmeyi beraberinde getirmiyordu. Ekonomide ve toplumda anti-feodal güçler, kapitalistler ve kapitalist ilişkiler, henüz yıkılmakta olan sistemi yıkacak kadar gelişmiş değildi. Bu durum, burjuvazi ile köylüler arasında, mevcut düzeni yıkmak için belli bir ittifakın kurulmasını engelliyordu. Bu nedenden dolayı Fransa'da, devrimden önceki dönemde devrim gerçekleştirilememişti. Fransa, 1789 devrimine büyük bir yoksulluk sürecinden geçerek gelmişti ve ülke, çifte bir devrim sürecine girmişti: Fransa'da sanayi devrimi hemen hemen 1789 burjuva devrimiyle aynı dönemde başlamıştı. Siyasi ve ekonomik devrim, Fransız toplumunun gelişmesini aynı süreç içinde etkiliyordu.

Fransa'nın, diğer ülkelerde görülmeyen bir farklılığı vardı. Bu ülke, hem feodalizmin klasik gelişmesinin, hem de klasik burjuva devriminin vatanıydı.

Engels, şöyle diyor:

"Fransa tarihi, sınıf mücadelelerinin başka hiç bir yerde olmadığı şekilde nihai sonuca kadar sürdürüldüğü ... ülkedir ... Fransa, ortaçağda, feodalizmin merkeziydi. Rönesanstan beri bütünlüklü zümre monarşisinin örnek ülkesiydi. Fransa, büyük devrimde feodalizmi paramparça etti ve burjuvazinin safi hakimiyetini Avrupa'nın başka hiç bir ülkesinde görülmeyen örnek geçerlilik içinde temellendirdi." ⁽⁶⁰⁾

Fransız devriminin anlamı hakkında Lenin de şöyle der;

"Alın Fransız büyük devrimini. O, boşuna büyük diye tanımlanmamış. Kendi sınıfı ... burjuvazi için yaptığını, Fransız devriminin damgasını taşıyan bütün 19. yüzyıl, bütün insanlığa medeniyet ve kültür getiren yüzyıl yapmıştır. Bu yüzyıl bütün dünyada, Fransız burjuva devrimcilerinin yarattıklarını geçerli kıldı, adım adım gerçekleştirdi ve sonuçlandırdı. Fransız burjuva devrimcileri farkında olmasalar da burjuvazinin çıkarlarına hizmet ediyorlardı ve bunun üstünü özgürlük, eşitlik ve kardeşlik sözleriyle örtüyorlardı." ⁽⁶¹⁾

Fransız burjuva devrimi, gerçek bir halk devrimiydi. Bu devrime, feodalizmin boyunduruğu altında olan bütün sınıflar ve sosyal tabakalar katılmışlardı. Burjuvazi, devrimin önderiydi. Köylülük devrimin ordusuydu. Mücadeleye şehirlerde işçiler ve başka tabakalar da aktif olarak katılmışlardı. Fransız devrimi böylelikle, bütün sınıfları ve tabakaları feodalizmin boyunduruğundan kurtaran devrim olmuştu.

-Feodal kurumlaşmalar kaldırılmıştı; köylüler burjuva anlamda özgür olmuşlar, mülkiyet burjuva mülkiyet formunu almıştı.

- Lonca sistemi kaldırılmış, manifaktürün gelişmesini engelleyen feodal çember kırılmış ve rekabet ilkesi ekonomik ilişkilerde esas alınmıştı.

- İç ve dış ticarete burjuva özgürlük, kapitalist anlayış hakim kılınmıştı.

Bütün bunlar, özgür bir kapitalist gelişmenin önkoşullarını oluşturuyorlardı.

Devrimin radikalliğini ve tutarlılığını vurgulamak için Marks ve Engels "Yeni Ren Gazetesi"nde "Fransız halkı bir günde feodal yükleri" attı diyorlardı. Keza Lenin de aynı anlamda, "Fransa'da köylülerin kurtuluşu ulusal meclis sayesinde 1789 yılının bir yaz gecesinde gerçekleşti" diyordu.

Fransız devriminin feodalizme, eskiyi temsil eden her şeye karşı mücadeledeki radikalliğinden, tutarlılığından dolayı Stalin, şu değerlendirmeyi yapıyordu;

"Burjuva devrimi çağında, örneğin Fransa'da burjuvazi, bilinen üretici güçlerin karakteri ile üretim ilişkilerinin mutlak uyumluluk yasasını feodalizme karşı kullandı. Feodal üretim ilişkilerini yıktı, yeni burjuva üretim ilişkilerini yarattı ve bu üretim ilişkilerini feodal düzenin bağrında büyüyen üretici güçlerin karakteri ile uyumluluk içine soktu. Burjuvazi bunu, özel yeteneklerinden dolayı değil, bundan tam çıkarı olduğu için yapıyordu. Feodal beyler, dar kafalılıklarından dolayı değil, çıkarları olduğu için bu yasanın gerçekleşmesine karşı direniyorlardı." ⁽⁶²⁾

Görüyoruz ki Stalin, Fransız devrimini, üretici güçlerin karakteri ile üretim ilişkileri arasındaki uyumluluk yasasını açıklamak için örnek alıyor.

Aynı yerde Stalin, devamla şöyle der;

"Burjuva devrimi çağında, burjuvazi, feodal üretim ilişkilerini tasfiye ettiğinde ve burjuva üretim ilişkilerini kurduğunda, şüphesiz ki, burjuva üretim ilişkilerinin üretici güçlerin karakteri ile tamamen uyumluluk içinde olduğu dönemler vardı. Aksi taktirde kapitalizm, devrimden sonraki gelişmesi gibi bir hızlilikle gelişmezdi." ⁽⁶³⁾

Stalin burada İngiliz ve Fransız burjuva devrimlerini, bu ülkelerde kapitalizmin gelişmesini, bir bütün olarak üretici güçlerin karakteri ile üretim ilişkileri arasındaki uyumluluk yasasının geçerliliğini kastetmektedir.

Feodalizm bir an denebilecek kadar kısa bir dönemde yıkılmıştı; kapitalizme geçiş hızlı olmuştu. Ama bu, bir anda eskiye ait olan herşeyin yok olduğu ve yeni olanın hemen, her yerde hakim olduğu anlamına gelmiyordu. Örneğin büyük toprak beylerinin yerini kapitalist sınıf hemen almamıştı. Bu, bir süreç sorunuuydu. Nitekim, sanayi kapitalistlerinin

politikada belirleyici güç olması hemen hemen yarım yüzyıllık bir süreç içinde gerçekleşmişti.

1794'ten sonra işçilerin, köylülerin ve küçük burjuvazinin iktidara katılımları artık sözkonusu değildi. Ülkede belli bir siyasi durgunlaşma gündeme gelmişti. Bu süreç içinde, büyük burjuvazinin katmanları arasında denge veya siyasi ağırlık sürekli değişiyordu. Kapitalistleşmiş büyük toprak beyleri, ticaret kapitalistleri, mali kapitalistler ve sanayi kapitalistleri, devrimi adeta ekonomik ve siyasi olarak *sömürmüşlerdi*.

General Napoleon Bonaparte, büyük burjuvazinin iki meclisli sistemine (1795-1799/Direktorium) askeri bir darbeye son vererek yine büyük burjuvazinin iktidarını sağlama aldı (9.11.1799-Bonaparte'ın 18. Brumaire'i).

Napoleon döneminde (1799-1814) kapitalizmin özgür gelişmesi için tarihi anlam taşıyan adımlar atılmıştı, bu dönemi Marks şöyle karakterize eder:

"... Danton, Robespierre, Saint-Just ... feodal toprağı paramparça ettiler ve onun üzerinde büyümüş olan feodal kelleleri biçtiler ... (Napoleon), Fransa içinde serbest rekabetin gelişeceği, parsellenmiş toprak mülkün sömürüleceğı, ulusun zincirinden boşanmış endüstriyel üretici güçlerinin kullanılabileceğı koşulları yarattı ve Fransız sınırlarının öbür tarafında, her yerde feodal yapıları, kıta Avrupası'nda Fransa'daki burjuva topluma tekabül eden, çağdaş bir çevre sağlamak için, gereğı olduğu yerde silip süpürdü." (64)

Görüyoruz ki, Fransa'da feodalizm devrimle yıkıldı, ama **kapitalizm hemen gelişmedi** ve Fransız büyük burjuvazisi adına diktatörlük kuran Napoleon, **kapitalizmin özgür gelişmesini** sağlayacak koşulları yaratmakla meşguldü. (Başka türlü de olamazdı. Çünkü ülke 1792'den 1815'e kadar tam 10 defa savaşa girmişti, adeta sürekli savaş içindeydi. Tabii ki bu, sanayi üretiminin hızlı gelişmesini engelliyordu).

Sonuç itibariyle:

Fransa'da burjuva devrim, feodal düzeni, bütün üst yapı kurumlarını ve mülkiyet ilişkileriyle radikal bir tarzda yıktı, burjuva düzeni kurdu. Böylelikle üretici güçlerin gelişmesi önündeki engeller yıkıldı ve üretici güçlerin karakteri ile üretim ilişkileri arasındaki uyumluluk yasası işlerlik kazandı.

Üretici güçlerin karakteri ile üretim ilişkileri arasındaki tam uyum 1830'a kadar kesintisiz sürdü. Temmuz 1830 devrimi, bu ilişkinin uyumsuzluğa dönüşmesinin ilk karakteristik belirtisiydi. Marks'ın da belirttiğı gibi 1830'da "hükümet, toprak beylerinden kapitalistlere, böylelikle işçilerin en uzak karşıtlarından, doğrudan karşıtlarının" eline geçti. Böylelikle Fransa'da proletarya ile burjuvazi arasındaki o zamana kadar örtülü olan sınıf mücadelesi, sınıfsal çıplaklığıyla sürdürülmeye başlandı ki bu, üretici güçlerin karakteri ile üretim ilişkileri arasındaki uyumluluk yasasının uyumsuzluğa dönüşmeye başladığını gösteriyordu.

Bu yasanın tam geçerli olduğu dönemde; 1789'dan 1830'a değin ekonomik taban, üst yapı tarafından sürekli teşvik edilmiştir.

Fransa'da sanayi devrimi bu yasanın uyumsuzluğa dönüşmeye başladığı dönemde

–1830– sona ermez. Sanayi devrimi 1847-1850 döneminde sona erer; feodal zincirden-çendereden kurtuluşun başlangıcı olan 1789'dan 1847 ekonomik krizine, 1848-50 devrimine kadar devam eden bir süreci kapsar. ⁽⁶⁵⁾

2. Sanayi Devrimi Döneminde Fransız Ekonomisi (1789-1847/1850)

Fransa'da devrimden önce de kapitalist üretim ilişkilerinin şu veya bu şekilde gelişmiş olduğunu görüyoruz; üretimde makine kullanılıyor, işgücünü satmak zorunda kalan insanlar (işçiler) var. Ama henüz kapitalist ilişkilerin belirleyici olması söz konusu değil. Belli oranda gelişmiş kapitalist üretimin, manifaktürün yanı sıra, ticaret de oldukça gelişmiş. Manifaktür üretiminin ve ticaretin daha da gelişmesinin; kapitalist tarzda üretim ve ticaretin önünde en büyük engel olan feodal düzen, hakimiyetini sürdürüyordu. Üretici güçlerin gelişmesinin önündeki belirleyici engel bu düzendi; feodal üretim ilişkileriydi. Feodalizmde üretici güçlerin karakteri ile üretim ilişkileri arasındaki uyumluluk yasası tamamen uyumsuzluğa dönüşmüştü. Yani feodal üretim ilişkilerinin kaldırılması gerekiyordu. Öyle de oldu. Büyük Fransız devrimi, feodalizm ile radikal tarzda hesaplaştı. Daha önce, feodal düzenin, cenderesine uyararak varlık gösteren bütün kapitalist ilişkiler, burjuva pozisyonlar kısa zamanda ekonomide ve üst yapıda hakim duruma geldiler. Fransız devrimi, Fransız ekonomisinin kapitalist gelişmesini hızlandırdı. Devrim, üretici güçlerin karakteri ile üretim ilişkileri arasındaki uyumluluk yasasına kapitalist üretim içinde geçerlilik kazandırdı.

Fransa'da burjuva devrim, sanayi devriminin başlamasına adeta start vermiştir; her iki devrim aynı dönemde başlamıştır. Biz burada sanayi devrimi döneminde Fransız ekonomisini ana hatlarıyla ele alacağız. Yalnız, gelişmeyi daha kavratıcı yapmak için sanayi devrimi sürecini ikiye ayıracağız. 1789/95 devriminden Temmuz 1830 devrimine ve Temmuz 1830 devriminden 1847 krizine-1848/51 devrimine kadar olan dönem. Bu, bir sürecin, sanayi devrimi sürecinin iki aşamasıdır. Birinci aşamada üretici güçlerin karakteri ile üretim ilişkileri arasındaki uyumluluk yasası tam geçerlilik kazanmışken Temmuz 1830 devrimiyle bu yasa uyumsuzluğa dönüşmeye başlar, yani Temmuz 1830–1847-48/51 döneminde üretici güçlerin karakteri ile üretim ilişkileri arasındaki çelişkiler gündeme gelir, yasa uyumsuzluğa dönüşmeye başlar ve 1847 krizi-1848/51 devrimiyle de tamamen uyumsuzlaşır.

2.1. Sanayi devriminin ilk aşamasında Fransız ekonomisi (1789/95-Temmuz 1830)

Verilen patent sayısındaki gelişme

Yıllık olarak verilen patent sayısı 1789-1802 arasında 21 idi. Bu sayı 1803-1807 arasında 45'e çıktı. 1808-1812 arasında verilen patent sayısı 55, 1813-1815 arasındaki de

58'di.

Devrimci Fransa, 1791'de patent yasasını çıkartarak kapitalist üretime olan ilgisini göstermiştir. Çünkü bu yasa, "genel insan hakkı" olarak ilan edilmiş ve yeni buluşlar için bir teşvik unsuru olmuştur. Devrim döneminde bilime önem verilmiş ve önemli bilim adamlarının görüşleri alınmıştır. Kurulan teknik yüksek okulu (1794); "Ulusal Sanayinin Teşviki Derneği" (1802) düzenenlenen sanayi sergileri vs. ülkenin kapitalist gelişmesine verilen önemin birer kıtası olarak görülmelidir.

Çeşitli sektörlerde üretimin gelişme durumu;

Fransa'da ilk buharlı makine 1802'de bir iplikhanede kullanılır. 1815'te ülkede sadece 12 buharlı makine vardır. Bu sayı 1820'de 65'e ve 1830'da da 615'e çıkar. Bu 615 buharlı makinenin toplam beygir gücü 10 bin idi.

Kömür üretimi 1789'da 675 bin tondan 1830'da 1863 bin tona çıkarak %176 oranında arttı. Aynı dönemde kömür tüketimi de 450 bin tondan 2494 bin tona çıkarak %454 oranında arttı. Diğer bir ifadeyle, üretim-tüketim miktarları gözönünde tutulduğunda 1789'da 225 bin ton üretim fazlası olan Fransa, 1830'da kömür tüketiminin üretiminden fazla oluşundan dolayı 631 bin ton kömür ithal eder olmuştur. Bu, kömürün öneminin arttığını gösterir.

Ham demir üretimi 1790'da 40 bin tondan, 1820'de 140 bin tona, 1825'te 200 bin ve 1830'da da 266 bin tona çıkarak, 1790'dan 1830'a %565 oranında arttı.

Fransız sanayiinde en hızlı makineleşme tüketim maddeleri sanayiinde (hafif sanayi) görüldü. Bu alanda, makineleşme bakımından pamuk sanayisi en önde geliyordu. Örneğin iplikhanelerde üretim kapasitesi 1810'da 3 bin tondan 1820'de 10 bin tona ve 1830'da da 20 bin tona çıkarak, 1810'dan 1830'a %566 oranında artmıştır.

Fransa'da yıllık sanayi üretimi değeri 1780'de 2.94 milyar marktan, 1800'de 3.80 milyar marka ve 1820'de de 4.40 milyar marka çıkarak 1780'den 1800'e %29 oranında; 1780'den 1820'ye %49 oranında ve 1800'den 1820'ye de %15 oranında arttı. Sanayi üretimi değerindeki büyüme hızı, 1780-1800 dönemine göre 1800-1820 döneminde gerilemiş gözükmektedir.

Fransız gayri safi üretiminin gelişme seyri de şöyleydi:

**1701-1812 arasında gayri safi üretim⁽⁶⁶⁾
(1905-1913 fiyatlarına göre-milyar Frank)**

Dönem	tarım		sanayi ve zanaatçılık		toplam
	değer	artış(%)	değer	artış(%)	Değer
1701-1710	2685	-	133	-	2818
1781-1790	4155	54.7	604	354	4759
1803-1812	4762	14.6	931	54	5693
1815-1824	5090	6.9	-	-	5090
1825-1834	5728	12.5	1730	85.8	7458
1835-1844	6601	15.2	2446	41.4	9047
1845-1854	7290	10.4	3115	27.4	10405

Gerçi bu veriler fazla birşey ifade etmiyorlar. Ama en azından 1781-1790 ile 1845-54 dönemlerinde sanayi ve zanaatçılıktaki üretimin tarıma nazaran daha hızlı büyüdüğünü gösteriyorlar. Bu büyüme verilen dönemde tarım sektörü için %75 iken, sanayi için %416 oranındaydı. Diğer taraftan bu tabloya göre ulusal gelir 1781-1790'dan 1803-1812'ye %119 oranında artmış gözüküyor.

Ulusal gelirin gelişmesini gösteren başka hesaplamalar da var. Ulusal gelirdeki genel gelişme eğilimini göstermek için bu hesaplamalara da yer vermeyi doğru buluyoruz.

1780-1815 döneminde ulusal gelirdeki tahmini gelişme⁽⁶⁷⁾ - Milyar Frank

Yıllar	Ch. Dupin'in Hesaplaması	J. Dutens'in Hesaplaması	J. Mayer'in hesaplaması	Dupin ve Dutens'in endeksi	Yaşam Standardı endeksi (^(*))
1780	4.01	-	-	74	-
1788	-	-	3.60	-	-
1790	4.66	-	-	86	112 ^(*)
1800	5.40	-	-	100	100
1810	6.27	-	-	116	108
1815	-	8.42	-	156	127

*) 1789 yılı için

**) 1789 yılı hesaplaması J.Kuczynski'nin 1800, 1810 ve 1815 hesaplamaları da A.Chabert'in "Activite economique"inden alınmış.

Bu verilere göre ulusal gelir 1790'dan 1815'e %56 oranında artmış gözüküyor. Ulusal gelirin 1790'dan 1800'e %15.9 oranında; 1800'den 1810'a %16 oranında ve 1810'dan 1815'e

de %34 oranında artışını göz önünde tutarsak, Fransız ulusal gelirinin devrim kargaşasına ve o dönemlerde sürdürülen devrimci ve "emperyalist" (yayılmacı) savaşlara rağmen sürekli artmış olduğunu görürüz.

Başka bir hesaplamaya göre de ulusal ürünün gelişmesi şöyle: ⁽⁶⁸⁾

Dönem	Net ulusal ürün milyon Frank, 1938 fiyatlarıyla	Kişi başına net ulusal ürün Frank olarak ve 1938 fiyatlarıyla
1810-20	48.0 = 100 ±	1623 = 100 ±
1820-30	59.8 125 25	1903 117 17
1831-40	66.5 138 10	1990 123 5
1841-50	87.3 182 32	2487 153 24

Bu verilere göre 50 sene içinde net ulusal üretim %82 ve kişi başına net ulusal üretim de %53 oranında artmıştır. Zincirleme endeks de hem toplam net ulusal üretimin ve hem de kişi başına net ulusal üretimin 1831-40 ile 1841-50 döneminde en hızlı arttığını göstermektedir.

Başka bir hesaplamaya göre Fransız net ulusal geliri ve toplam ulusal zenginliği şöyleydi: ⁽⁶⁹⁾

Yıllar	Net ulusal gelir (Milyar Frank)	Ulusal zenginlik (Milyar Frank)
1789	6.1 = 100	11.8 = 100
1815	8.3 136	15.7 133
1825	9.1 149	- -
1835	10.3 169	24.5 208
1847	13.6 223	- -
1853	-	40.5 343

Bu verilere göre de net ulusal gelir, verilen dönem içinde %123, yani 2,2 misli artarken, ulusal zenginlik de %243 oranında, yani 3,4 misli artmıştır.

Dış ticaretin gelişme durumu

Fransa'nın 1716-1720 döneminde toplam dış ticaret hacmi 214.8 milyon livredir. Bunun 92.3 milyon livresi ithalatı, geriye kalan 122.5 milyon livresi de ihracatı oluşturur. Bu durumda ithalat, dış ticaret hacminin %43'üne eşittir. 1784-1792 döneminde Fransız dış ticaret hacmi 1061.6 milyon livredir. Bunun 567 milyon 700 bin livresi ithalat, geriye kalan 493 milyon 900 bin livresi de ihracatı oluşturur. Bu durumda ithalat, toplam ticaret hacminin %53.5'ini oluşturur.

Fransız dış ticaret hacminin giderek büyümesi gerçeği bir yana, dış ticaret hacminde ithalatın payı, ihracata oranla 1760'lardan sonra sürekli artmıştır. Yukarıya, sadece iki döne-

mi göstermek için aktardığımız veriler, ele alınan dönem içinde dış ticaret hacminde ihracatın ve ithalatın paylarını dönem başı ve sonu itibariyle gösteriyorlar.

İngiltere dış ticaretinde gördüğümüz gibi, Fransız dış ticaretinde de denizaşırı sömürge ticareti giderek önem kazanmıştır. Örneğin Fransa'nın 1716-1720 döneminde Avrupa'dan yaptığı ithalat 65.1 milyon livreden 1784-1788'de 301.7 milyon livreye çıkarak %363 oranında artarken, aynı dönemde Avrupa dışı ülkelerden yapılan ithalat 27.2 milyon livreden 266 milyon livreye çıkarak %878 oranında artmıştır. Yani 1716-1720 döneminde Avrupa'dan yapılan ithalat, tüm ithalatın %70'ine eşitken, 1784-1788'de ancak %53'üne eşit oluyordu; demek ki 1784-1788'e gelindiğinde ithalatın neredeyse yarısı (%47) Avrupa dışı ülkelerden yapılıyordu.

1716-1720 döneminde Avrupa'ya yapılan ihracat 106.2 milyon livreden 1784-1788 döneminde 354.4 milyon livreye çıkarak %233 oranında arttı. Aynı dönemde Avrupa dışı ülkelere yapılan ihracat ise 16.3 milyon livreden 139.5 milyon livreye çıkarak %755 oranında arttı. 1716-1720 döneminde Avrupa'ya yapılan ihracat toplam ihracatın %86'sına eşitken, 1784-1788 döneminde %71'ine eşit oluyordu.

Görüyoruz ki Fransız dış ticaretinde Avrupa dışı ticaret giderek önem kazanmıştır.

Bir de 18. yüzyılda Fransız dış ticaretinin gelişme yönüne bakalım;

1716-1784/1788 döneminde Fransız dış ticaretinin gelişme yönü (% olarak)

Ticaretin gelişme yönü	1716	1784-1788
— Doğu-Batı: Kuzey devletleri Almanya	% 15	%24
— Batı Avrupa: (Komşu ülke ticareti) Hollanda ve sömürgeleri İngiltere ve ABD	% 31	% 16
— Kuzey-Güney: İtalya Portekiz İspanya Türkiye vs.	% 36	% 27
— Amerika ve Afrika'da Fransız sömürgeleri — ABD — Doğu Hindistan	% 18	% 33

Bu verilere göre Fransız dış ticaretinde batı, kuzey ve güney Avrupa 1716'daki önemi- ni 1784-1788'e gelindiğinde diğer bölgelerin lehine yitirmiştir. Komşu ülkelerle ticaretin gerilemesi ve sömürgelerle olan ticaretin hızlı gelişmesi daha ziyade dikkati çekiyor.⁽⁷⁰⁾

İhracatın bileşimi (1000 Frank)⁽⁷¹⁾

Yıllar	Toplam ihracat	Fabrikasyon üretim	Tarımsal ve başka ürünler
1716	98349=100	42179=42	56170=57
1787	371468=100	180441=48	191027=52

Bu veriler, Fransız ihracatında fabrikasyon üretimin önemli boyutlarda olduğunu, ama 18. yüzyıl itibariyle ihracatın karakterini belirlemediğini gösteriyorlar.

Verilerin artış hızına bakarsak: Bütün ihracat 1716'dan 1787'ye %277 oranında; fabrikasyon ürün ihracatı %327 oranında, tarımsal ürünlerin ihracatı ise %240 oranında artmıştır. Fabrikasyon ürünlerin ihracatındaki artış hızının diğerlerinden fazla oluşu, Fransa'da ekonominin yapısındaki; üretim ilişkilerindeki gelişmenin de bir ifadesidir.

1716'da fabrikasyon mallar ihracatının %89'u Avrupa'ya, geriye kalan %11'i de denizaşırı ülkelere yapılırken, 1787'de bu türden ihracatın %69'u Avrupa'ya, %31'i de denizaşırı ülkelere yapılıyordu.⁽⁷²⁾

Sömürge mallarının ihracattaki payı 1716'da 15 milyon livreden 1789'da 152 milyon livreye çıkıyordu. Bu, %913 oranında, yani 10 misli bir artış demektir. Sadece bu veriler dahi, sömürgeciliğin Fransa için önemini gösteriyorlar.⁽⁷³⁾ Sömürge mallarının ihracattaki payı 1716'da %15'ten 1789'da %41'e çıkıyordu. Bu da Fransız tarımsal ve başka ürünlerin ihracatının hemen hemen tamamına yakınının sömürge malları olduğunu gösterir. Dış ticaretin ulusal gelirdeki payı ise 1716-1720'de %10 iken, 1787-1789'da %25 olmuştur.

19. yüzyılın ilk çeyreğinde Fransız dış ticaretinin gelişmesi: ⁽⁷⁴⁾

Dönem	Ticaret hacmi (milyon Frank)
1789-1793	785 = 100
1799-1806	743 94
1806-1814	759 96
1816-1820	827 105
1821-1825	1187 151
1826-1830	1317 167

Fransız dış ticaretindeki 1814'e kadar olan gerileme savaşlarla ve Fransız ticaret filosu kapasitesinin düşmesiyle doğrudan ilişkilidir. Fransa, 1792-1815 arasında adeta sürekli

savaşmıştır: Toplam 10 savaş.

2.2. Sanayi devriminin ikinci (son) aşamasında Fransız ekonomisi (Temmuz 1830-1848/1851):

1820-1830 dönemi için Marks şöyle diyor:

"...Sermaye ile emek arasındaki sınıf mücadelesi, siyasi olarak kutsal ittifak etrafında kümelenen hükümetler ve feodaller ile burjuvazinin önderlik ettiği halk kitleleri arasındaki çekişme yüzünden, ekonomik olarak, sanayi sermayesinin... Fransa'da parsel mülk ile böyle mülk arasındaki çelişkinin ardında gizlenmiş olan aristokratik büyük mülk ile anlaşmazlığı yüzünden arka plana itilmiştir... 1830 yılıyla ilk ve son kez olarak belirleyici kriz ortaya çıktı.

Fransa ve İngiltere'de burjuvazi siyasi iktidarı fethetti. Bu andan itibaren sınıf mücadelesi fiilen ve teorik olarak yavaş yavaş kesin ve tehdit edici formlar kazanıyordu."

(75)

"Sınıf mücadelesinin fiilen ve teorik olarak yavaş yavaş kesin ve tehdit edici formlar kazanıyor" olması Fransa'da 1848-51 devrimine kadar devam eden bir süreci kapsar.

Temmuz 1830 devrimi, restorasyon dönemini (1814-1830) kapatan, dolayısıyla büyük toprak beylerinin ve gericiliğin iktidarına son veren bir devrimdi. Bu devrimle Fransa'da siyasi iktidar mali aristokrasinin; bankerlerin eline geçti. Banker Laffitte'nin dediği gibi 'artık Fransa'da bankerler hakim olacaklardı'. Öyle de oldu ve "gerçek sanayi burjuvazisi resmi muhalefetin bir kısmını oluşturdu" (Marks). Sanayi burjuvazisi ancak 1848-51 devriminde zafere ulaşacaktı.

1830 devrimi ile 1848-51 devrimi arasında kalan dönemde; sanayi devriminin ikinci ve son döneminde Fransa'nın endüstriyel gelişmesi geçmiş dönemle karşılaştırılamayacak kadar hızlı oldu. Şimdi bu gelişmeyi bazı kıstaslar temelinde gösterelim.

Ham demir üretimi

Fransa'da ham demir üretimi 1825'te 200 bin tondan, 1830'da 266 bin tona. 1835'te 295 bin tona, 1840'da 348 bin tona çıkar ve 1850'de de 405 bin ton olarak gerçekleşir. 1850'deki üretim düşmesine rağmen ham demir üretimi hızlı bir artış gösterir. Bu, 1830'dan 1850'ye %52 oranında bir artıştır. (76)

Kömür üretimi:

1825'te 1491 bin ton olan kömür üretimi 1830'da 1863 bin tona ve 1830'dan 1850'ye de 4400 bin tona çıkar. Bu, 1830'dan 1850'ye %136 oranında bir artış demektir.

Buharlı makine sayısı ve gücü

Buharlı makine sayısı 1830'da 615'ten 1847'de 4853'e ve 1850'de de 5 bine çıkar. Bu makinelerin beygir gücü de 1830'da 10 binden, 1847'de 61 bin 630'a ve 1850'de de 67 bine çıkar. (77) Başka bir veriye göre de, Fransa'da bütün buharlı makinelerin beygir gücü kapa-

sitesi 1840'da 90 binden 1850'de 270 bine çıkar ⁽⁷⁸⁾. Bu, on sene içinde %200 oranında bir artış demektir.

Demiryolu yapımı

Ulaşım da belirleyici öneme sahip olan demiryolu yapımı da bu dönemde gelişir. İlk demiryolu işletmesi 1832'de açılır. 1832'den 1840'a kadar 497 km uzunluğunda demiryolu yapılır. 1850'de ise Fransa'da toplam demiryolu uzunluğu 3083 km idi. Bu, 1840'dan 1850'ye %520 oranında bir artış demektir. ⁽⁷⁹⁾

Bu temel sektörlerdeki gelişmenin sanayinin gelişmesine nasıl yansıdığına bakalım.

Bazı sanayi sektörlerinde üretim değeri ⁽⁸⁰⁾
(milyon Frank)

	1788	1835	1845
Tekstil sanayisi	630	1354	1821 ^(*)
Giyim sanayisi	187	366	
Madencilik	4	-	190
Metal sanayisi	150		493
Kimya sanayisi	42		180

(*) 1847 yılı için

Gerçi tablo, önemli sonuçlar çıkarmaya elverişli değil. Ama en azından tekstil sanayisindeki –tüketim malları sanayisi– önemli gelişmeyi, diğer sanayi dallarında da üretim değeri artışını görüyoruz.

Sanayideki gelişme eğilimini kullanılan hammadde cinsine bakarak da çıkartabiliriz.

Sanayide tüketilen hammadde cinsi⁽⁸¹⁾

Hammadde	1788	1845
Mineral	%26	%38
Nebati	%42	%33
Hayvansal	%32	%29
Toplam	100	100

Madeni hammaddelerin kullanımı 1788'de %26 oranla son sıradayken, 1845'te %38 oranla ilk sırayı almıştır.

Fransa'da sanayi üretimi değeri 1780'de 147 milyon sterlinden 1800'de 190; 1820'de 220 ve 1840'da da 264 milyon sterline çıkmıştır.

Bu, 1800'den 1820'ye %15 oranında; 1820'den 1840'a %20 oranında bir artışa tekabül eder. (Aynı dönemde İngiliz sanayisinde daha hızlı bir üretim değeri artışı olmuştu.)

1854'e kadarki gayri safi üretime yukarıda değinmiştik. Soruna 1825-1854 dönemi açısından bakarsak; verilen dönem içinde brüt olarak tarımsal üretim %27 oranında, sanayi alanındaki üretim %80 oranında ve toplam değer de %39 oranında artmıştır.

Ulusal gelirde sektörlerin payı ⁽⁸²⁾
% olarak

Sektörler	1788	1845
Tarım	58	41
Sanayi	15	33
Ticaret ve hizmetler	18	14
Serbest meslekler	3	4
Devlet	6	8

Sanayinin gelişmesinin doğrudan göstergesi olarak ulusal gelirde tarımın payının azaldığını, buna karşın sanayinin payının yükseldiğini görüyoruz. Diğer taraftan ekonomide devletin ağırlığı da giderek artıyor.

Dış ticaretin gelişmesi

Fransız dış ticaretinin dünya ticaretindeki payı, ele aldığımız dönemde düşme eğilimi göstermiştir. Örneğin 1840'da Fransa'nın dünya ticaretindeki payı %12 idi. Bu pay 1850'de %11'e düşmüştür.

Ele aldığımız dönemde dış ticaretin gelişmesi de şöyledir.

1816-1850 arasında dış ticaret ⁽⁸³⁾
– Milyon Frank–

Dönem	Miktar	Zincirleme endeks
1816-1820	812 = 100	-
1821-1825	827	101
1826-1830	1187	146
1831-1835	1317	162
1836-1840	1765	217
1841-1845	2170	267
1846-1850	2258	278

Fransız dış ticareti 1816-1820'den 1846-1850'ye %178 oranında, yani 2.7 misli; 1831-1835'ten 1846-1850'ye %71 oranında artıyor. Artış sürekli, ama zincirleme endeksin gösterdiği gibi, dengesiz, inişli-çıkışlı.

Sermaye ihracı

Ele aldığımız bu dönemde Fransa'nın sermaye ihracı oldukça hızlı gelişmiştir. Örneğin 1816-1830'da toplam brüt sermaye ihracı 550 milyon franktan 1831-1847'de 2250 milyon franka çıkmıştır. Aynı dönemdeki net sermaye ihracı da 525 milyon franktan 1925 milyon franka çıkmıştır. Bu, %266 oranında bir artışa tekabül eden büyümedir. 1816-1830'dan 1848-1851'e Fransa'nın brüt sermaye ihracı %309, net sermaye ihracı da %362 oranında artmıştır. ⁽⁸⁴⁾

1826-1851 dönemindeki sermaye ihracının adresleri ve verililiş formu da şöyledir: ⁽⁸⁵⁾

Sermaye ihraç edilen ülkeler	Hükümetler (mil. Frank)	Özel (mil. Frank)	Toplam (mil. Frank)
İspanya	775	100	875
İtalya	500	50	550
Belçika	150	300	450
Avusturya	225	25	250
Portekiz	125	0	125
Almanya	0	50	50
Avrupa'nın geri kalan kısmı (Osmanlı devleti ve Mısır da dahil)	100	0	100
Avrupa dışı (esasen ABD)	75	25	100
Toplam	1950	550	2500

Tabloya göre, ihraç edilen toplam sermayenin %78'i hükümetlere verilirken, %22'si özel şirketlere vs. verilmiştir.

Bir de dış ticaret ile sermaye ihracatının artış hızını karşılaştıralım.

1816-1847 döneminde dış ticaretin ve sermaye ihracatının artış hızı

Dönemler	Dış Ticaret (mil. Frank)	Sermaye İhracatı (Mil. Frank)	
		Brüt	Net
1816-1830	2826=100	550=100	525=100
1831-1847	5252 ^(*) 185	2250 309	1925 266

^(*) 1831-1846 dönemi için

Her halükarda brüt ve net sermaye ihracatının artış hızı, dış ticaretin artış hızından oldukça fazladır. Verilen dönem içinde dış ticaret, ancak %85 artarken, aynı dönemde brüt sermaye ihracı %209 ve net sermaye ihracı da %166 oranında artmıştır. Bu gelişme, Fransız kapitalizminin, sermaye ihracıyla yayılmacılığa ve sömürüye verdiği önemi gösterir.

3. Sanayi Devriminin Sonundan (1848-51 devriminden)

Emperyalizme Fransız Ekonomisi

Yukarıda bahsetmiştik. Fransa'da üretici güçlerin karakteri ile üretim ilişkileri arasındaki uyumluluk yasası 1789 devriminden Temmuz 1830 devrimine kadar tam işlerlik kazanmış, Temmuz 1830 devrimiyle bu yasa uyumsuzluğa dönüşmeye başlamıştı. Fransa'da bu yasanın uyumsuzluğa dönüşmesi bir süreç olarak 1847 krizine-1848-51 devrimine kadar devam etti. 1847-1851 dönemindeki ekonomik kriz ve devrim süreci üretici güçlerin karakteri ile üretim ilişkileri arasındaki uyumluluk yasasını nihai olarak uyumsuzluğa dönüştüren süreç olmuştur. Bu sürecin sonuçlanmasıyla Fransa'da da sanayi devrimi süreci sonuçlanmış oluyordu.

Şüphesiz ki, sanayi devriminin sonuçlanması, artık kapitalist gelişmenin olmayacağı anlamına gelmez. Tam tersine, Fransa'da kapitalist gelişme 1850'lerden sonra daha görkemli bir gelişme göstermiştir. Sanayi devriminin sona ermesiyle sözkonusu yasanın uyumluluğu açısından ortadan kalkan, kapitalizmin engelsiz gelişme olanağıydı.

Almanya, İngiltere ve ABD ile karşılaştırıldığında Fransa'da sınıf bilincinin, proleter sınıf bilincinin, oldukça hızlı geliştiğini görüyoruz. Fransız proletaryası 1789'da burjuvazinin önderliğinde ve 1830'da da burjuvaziyle yanyana; "ittifak" içinde mücadele ediyordu. 1848-51'de ise proletarya inisiyatifi eline almıştı. Fransız proletaryası, üç devrim okulundan geçerek sınıfsal bilince ulaşmıştı. Tabii ki burjuvazi, bu sınıfı artık hesaba katmak zorundaydı.

Engels şöyle der;

"Şubat devrimi, kendini, işçi sınıfının burjuvaziye karşı devrimi olarak ilan etmişti; o, burjuva hükümetin devrilmesini ve işçinin kurtuluşunu ilan ediyordu." ⁽⁸⁶⁾

Engels, Marks'ın "Fransa'da Sınıf Mücadeleleri" eserine 1895'te yazdığı girişte "O zamanki koşullarda (1848-51 dönemi kast ediliyor, çn.) bizim için, nihai bir sonuçlandırma mücadelesinin patlak verdiği, yegane, uzun ve değişken bir devrim dönemi içinde sürdürülmesi gerektiği ama sadece, proletaryanın nihai zaferiyle sonuçlanabileceği ... şüphe götürmüyordu." ⁽⁸⁷⁾

Engels aynı yerde "ama, tarih bize hak vermedi, o zamanki düşüncemizin hayal olduğunu açığa çıkardı" der.

Diğer bir ifadeyle; o dönem ne Fransa ne de diğer kapitalist ülkeler, proleter devrim için henüz olgunlaşmış değillerdi.

Engels devamla şöyle der;

"Tarih ... açıkça gösterdi ki, kıtada (Avrupa kastediliyor, çn.) ekonomik gelişme durumu, o zaman kapitalist düzenin yok edilmesi için henüz hiç olgunlaşmamıştı. Tarih bunu 1848'den beri bütün kıtayı saran ekonomik devrimle ve Fransa'da, Avusturya'da, Macaristan'da, Polonya'da ve şimdilerde de Rusya'da şimdi gerçekten yerleşikleşen, Almanya'yı

tam anlamıyla sanayi ülkesi yapan büyük sanayi ile her şeyin kapitalist temelde, 1848'de, genişleme yeteneği olan temelde kanıtladı." (88)

Şüphesiz, Fransa'da kapitalizm gelişmişti, özellikle 1830-1848 döneminde fevkalade gelişmişti. Yine bu dönemde kapitalist üretim biçimine özgü çelişkiler de gündemdeydi, üretici güçlerin karakteri ile üretim ilişkileri arasındaki uyumluluk yasası artık tam anlamıyla işlemiyor, uyumsuzluğa dönüşüyordu. Üstelik ekonomik kriz de patlak vermişti, burjuvazi eskisi gibi yönetemiyordu. Ama bütün bunlar kapitalist üretim biçiminin ve de burjuvazinin, işçi sınıfının devrimiyle; proletaryanın nihai zaferiyle sonuçlanacak bir devrimle yıkılacak kadar olgunlaştığını göstermiyorlardı.

Diğer taraftan Fransız proletaryası da devrimi götürecektir, iktidara gelecek güçte ve olgunlukta değildi. Şüphesiz, Fransız proletaryası, burjuvaziyi hırpalayacak, tek başına yönetmeyecek kadar zayıflatacak güçteydi. Ama proletarya, sınıf olarak, yönetecek kadar da güçlü değildi. Ve müttefiklerini kendine çekecek durumda da değildi.

Stalin şöyle diyor;

"Fransa'da 1848 ve 1871 devrimleri esas itibariyle, köylü yedeklerin burjuvazinin tarafında olmalarından dolayı yıkıldı". (89)

Lenin de aynı eksikliğe değinir.

"1848 yılında söz konusu olan, burjuvazinin proletarya tarafından devrilmesiydi. Proletarya, küçük burjuvaziyi kendine çekmede başarılı olamadı ve onun (küçük burjuvazinin çn) ihaneti, devrimin yenilgisine neden oldu" (90)

Bu nedenlerden dolayı "Paris proleterleri yenildiler, tırpanlandılar, ...bugün de (1852 yılı kast ediliyor, çn.) kendine gelemeyecek derecede paramparça edildiler". (91)

Proletarya yenilmişti, ama burjuvazi de tam anlamıyla zafere ulaşamamıştı, onun zaferi Pirus zaferiydi. Fransa'da bir güçler dengesi doğmuştu. Bu, 1848 devriminin bir sonucuydu. Bu gelişme hakkında Engels şöyle der;

"Fransa'da, Haziran 1848'in devasa mücadelesinde Paris proleterleri yenilgiye uğratıldıklarında, burjuvazi de aynı zamanda, bu zaferle tamamen tükendi (halsiz kaldı, çn.). O, böyle ikinci bir zafere tahammül edemeyeceğinin bilincindeydi. O, isimce hakimdi, ama hakimiyet için çok zayıftı. Küçük köylüler sınıfına dayanan ordu, esas muzaffer olardı ve iktidara geldi; küçük köylüler, her şeyden önce şehirli isyancılardan huzur istiyorlardı. Bu hakimiyetin formu tabii ki, askeri despotizmdi, onun (hakimiyetin, çn.) geleneksel şefi Louis Bonaparte'tı." (92)

Böylelikle Bonapartizm doğmuştu.

"Bonapartizm, işçi sınıfının, şehirlerde gelişmesinin yüksek bir aşamasında olduğu, ama sayıca kırsal alanda köylüler tarafından azınlıkta bırakıldığı, büyük bir devrimci mücadelede kapitalistler sınıfı, küçük burjuvazi ve ordu tarafından yenilgiye uğratıldığı bir ülkede zorunlu bir devlet formudur." (93)

Engels, bahsettiğimiz "giriş"te Bonaparte'ın iktidara geldiği durumu şöyle tanımlar;

"İki hanedan-monarşik seksiyona bölünmüş, ama her şeyden önce ticaretleri için hu-

zur ve güven isteyen bir burjuvazi, onun karşısında yenilmiş, ama hala tehdit edici, etrafında küçük burjuvazi ve köylülerin giderek gruplaştığı bir proletarya, herşeyden önce nihai çözüm şansı vermeyen zora dayanan patlayışın daimi tehdit ediciliği; işte bu, üçüncünün, sahte demokrasi talep edenin; Louis Bonaparte'ın darbesi için uygun durumdu. Ordunun aracılığıyla o, 2 Aralık 1851'de gergin duruma son verdi, Avrupa'ya, ... yeni bir savaş çağını bahşetmek için iç huzuru getirdi. Aşağıdan devrimlerin dönemi şimdilik kapanmıştı; (onu) yukarıdan devrimlerin dönemi takip ediyordu." (94)

L. Bonaparte, iktidara geldikten sonra, kendini iktidara getirenleri, köylüleri, "lumpenleri" unuttur. O, bütün büyük burjuvazinin, özellikle de sanayi burjuvazisinin temsilcisi olur. Mali aristokrasinin pozisyonu biraz zayıflar, en azından 1830-1848 dönemindeki kadar güçlü değildir. Her halükarda, L. Bonaparte –III. Napoleon– döneminde burjuvazi bir bütün olarak güçlenir.

Emperyalizme doğru gelişmenin, yoğun sömürü ve sömürgeciliğin gerekli kıldığı huzur ortamı yaratılmıştı.

"1851'in kraliyetçi geri vuruşu, o dönemin proleter emellerinin olgunlaşmadığını (gösteren) yeni bir kanıt oldu. Ama geri vuruşun bizzat kendisi, onların olgunlaşması için koşulları yaratacaktı. İç huzur, yeni endüstriyel yükselişin tam gelişmesini, orduyu meşgul etmeyi ve devrimci akımları dışarıya doğru yöneltmeyi garantiliyordu. (Bu durum) Bonaparte'ın "ulusallık ilkesi" bahanesiyle ... Fransa'ya ilhaklar sağlamaya çalıştığı savaşları doğurdu." (95)

"İkinci Krallık, Fransa'nın sömürüsüne siyasi ve mali maceraperestlerin sürüsüyle, ama aynı zamanda Louis Philippe'in dargörüşlü ve cesaretsiz sistemi altında, büyük burjuvazinin sadece küçük bir bölümünün safi hakimiyetinde asla mümkün olmayan bir endüstriyel gelişmeyle başladı." (96)

Aşağıda ele alacağımız ekonomik gelişme, böylesi koşulların ve anlayışların sonucudur.

Ham demir üretimi 1835'te 295 bin tondan 1840'da 348 bin tona ve 1845'te de 439 bin tona çıktı. 1850'de 405 bin tona düşen ham demir üretimi 1855'te 850; 1860'da 967; 1865'te 12226; 1866'da 1260; 1867'de 1229; 1868'de 1235; 1869'da 1319; 1870'de 1178 ve 1871'de de 1860 bin ton olarak gerçekleşti. (97)

Fransa'da ham demir üretimi 1845'ten 1850'ye sıçramalı bir artış göstermiştir. Bu, %109 oranında bir artıştır. 1850'den sonraki dönemde de ham demir üretimi, ekonomik krizin etkisinden dolayı ortaya çıkan gerilemeler gözönünde tutulmazsa sürekli artmıştır. Bu artış, 1850'den 1860'a %138 oranında, 1850'den 1871'e %359 oranında ve 1860'dan 1871'e de %92 oranında olmuştur.

Çelik Üretimi

Fransa'da çelik üretimi 1860'da 42 bin tondan 1869'da 110 bin tona çıkarak %162 oranında artmıştır. Ekonomik krizden dolayı 1870 ve 1871 yılında 84-80 bin tona düşen çelik üretimi, sonraki yıllarda giderek yeniden artmaya başlamıştır. ⁽⁹⁸⁾

Fransa'da kömür üretimi 1850'de 4,4 milyon tondan 1869'da 21.4 milyon tona ve 1873'te de 24.7 milyon tona çıkar. Bu, 1850'den 1869'a %386 oranında, 1850'den 1873'e %461 oranında ve 1869'dan 1873'e de %15 oranında bir artış demektir.

Buharlı makine kullanımındaki gelişme;

Sanayide kullanılan buharlı makine sayısı;

1840'da 2591'den 1845'te 4114'e, 1850'de 5322'ye, 1855'te 8876'ya, 1860'da 14513'e, 1865'te 20947'ye ve 1870'de de 27088'e çıkar ⁽⁹⁹⁾.

Buharlı makine sayısı 1840'dan 1850'ye %105 oranında artarken, 1850'den 1860'a %172 oranında, 1850'den 1870'e %408 oranında, 1860'dan 1870'e de %86 oranında artmıştır. Açık ki sanayide makine kullanımı 1850'den sonra hızla artmıştır.

Tekstil sanayiinde buharlı makine sayısı 1830'da 400'dü. Bu sayı 1847'de 1004'e, 1861'de 2007'ye ve 1872'de de 7000'e çıkar. Bu 1830'dan 1847'ye %151 oranında; 1847'den 1861'e %100 oranında; 1861'den 1872'ye %248 oranında ve 1847'den 1872'ye de %597 oranında bir artış demektir.

Sanayide kullanılan toplam buharlı makinenin %25'e varan önemli bir kısmı, örneğin 1870-72'lerde tekstil sanayiinde idi.

1840'da işletme başına düşen makine sayısı 0.8, 1860'da 1.0 ve 1870'de de 1.2 idi. Yani sanayide makineleşme giderek geliyordu. Aynı yıllarda makine başına düşen ortalama beygir gücü 13.1, 12.2 ve 12.4'tü. Yani makinelerin beygir gücü düşme eğilimi gösteriyordu. Nitekim buharlı makine sayısının 1840'dan 1870'e 10.4 misli ve makinelerin beygir gücünün de –aynı dönemde– 9.9 misli artışı bu eğilimi doğruluyor.

Fransa'da toplam buhar makinelerinin gücü de 1840'da 90 bin beygir gücünden, 1850'de 270 bin, 1860'da 1120 bin ve 1870'de de 1850 bin beygir gücüne çıkar. Bu, 1840'tan 1850'ye %200 oranında; 1850'den 1860'a %314 oranında; 1860'dan 1870'e %65 oranında ve 1850'den 1870'e de %585 oranında bir artış demektir. ⁽¹⁰⁰⁾ Bu veriler de, makineleşmenin 1850'lerden sonra daha ziyade yoğunlaştığını gösteriyorlar.

Bu dönemde Fransız sanayiinde konsantrasyon (yoğunlaşma) süreci de gelişmeye başlamıştır. Örneğin iplikhanelerin sayısı 1845'te 433'ten 1865'te 401'e düşerek %7.4 oranında azalırken aynı yıllarda iğ sayısı 16 bin 500'ten 29 bin 400'e çıkarak %78 oranında artmıştır. ⁽¹⁰¹⁾

Fransız ekonomisinin bütünü açısından değerlerin gelişmesi ise şöyleydi. ⁽¹⁰²⁾

Dönem	(Demir, kömür, çelik)	Pamuk tüketimi
	Ağır Sanayi üretimi	
	1900=100 Endeks	1900=100 Endeks
1824-1833	6	-
1833-1839	10	26
1840-1851	15	36
1852-1858	25	48
1859-1868	37	48

Verilen dönemler içinde ağır sanayinin büyüme oranı sürekli artmıştır. Buna karşın tüketim sektörünün en önemli dalı olan pamuk tüketiminde artış giderek duraksama noktasına gelmiştir. Ama bu, tekstil sanayisinin toplam sanayi üretimindeki payının önemsizleştiği anlamına gelmez. Tam tersi olmuştur. Örneğin tekstil sanayisinin toplam sanayi üretimindeki payı 1840'da %40'dan 1872'de %48'e çıkmıştır. (Kriz dönemlerinde doğan pamuk sıkıntısı ve bunun üretime olan etkisini göz önünde tutmuyoruz.)

Net Ulusal üretimin gelişmesi⁽¹⁰³⁾

Dönem	1938 fiyatlarıyla net ulusal ürün		Kişi başına ulusal ürün	
	Toplam (milyar Frank)	Artış oranı (%)	Frank	Artış oranı (%)
1810-1820	48.0	-	1623	-
1820-1830	59.8	24.6	1903	17.2
1831-1840	66.5	11.2	1990	5.0
1841-1850	87.3	31.3	2487	25.0
1851-1860	106.9	22.5	2954	18.8
1861-1870	135.8	27.0	3582	21.3

*) Zincirleme endeksleri biz ekledik

Ulusal üretim 1810-1820'den 1841-1850'ye %81 oranında, 1841-1850'den 1861-1870'e ise %55 oranında artıyor. Üretimin, 19.yüzyılın ilk yarısındaki artış hızını ikinci yarısında göremiyoruz. Ama her halükarda ulusal üretim, verilen dönem içinde inişli-çıkışlı eğri çizmeksizin sürekli artmıştır/büyümüştür. Bu büyüme de, kişi başına düşen ulusal gelire, tabloda görüldüğü gibi yansımıştır.

Bu dönemde net ulusal üretim 1847'de 13.6 milyar franktan 1872'de 22.2 milyar franka çıkarak %63 oranında; ulusal zenginlik de 1853'te 40.5 milyar franktan 1878'de 107 milyar franka çıkarak %164 oranında artmıştır. ⁽¹⁰⁴⁾

J. Marczewski'nin hesaplamasına göre tarımsal ve endüstriyel brüt üretimin büyümesi aşağıdaki gibidir ⁽¹⁰⁵⁾.

**1781-1874 arasında tarımsal ve endüstriyel brüt
üretimin büyümesi (1905-1913 fiyatlarıyla)**

Yıllar	Tarım Brüt üretim (mil. Frank)	Yıllık büyüme oranı -%-	Sanayi Brüt üretim (mil. Frank)	Yıllık büyüme oranı -%-
1701-1710	2685	-	133	-
1751-1760	3157	0.32	-	-
1771-1780	4116	1.33	-	-
1781-1790	4155	0.09	604	1.91
1803-1812	4762	0.64	931	1.98
1815-1824	5090	0.56	-	-
1825-1834	5728	1.19	1730	2.86
1835-1844	6601	1.43	2446	3.52
1845-1854	7290	1.00	3115	2.45
1855-1864	8217	1.20	4091	2.76
1865-1874	8713	0.59	5339	2.72

Verilen dönem içinde (1781-1874 dönemini esas alıyoruz) tarımsal ürünlerdeki büyüme hızı %109 oranında, endüstriyel ürünlerdeki büyüme hızı ise % 784, yani tarımdaki büyüme ancak 2 misli iken, sanayideki 8.8 misli, 1781-1790'dan 1845-1854'e kadar tarımsal ürünlerdeki büyüme hızı %75 oranında, aynı dönemde endüstriyel ürünlerdeki büyüme oranı ise %415.

1845-1854'ten 1865-1874'e tarımsal alandaki üretimin büyüme oranı ancak %19, sanayi alanındakinin ise %71, yani 1850'lerden sonra her iki sektörlerdeki brüt üretimin büyüme oranlarında belli bir yavaşlama var. Bu, sanayiye nazaran, tarımda oldukça açık. Her iki sektördeki yıllık büyüme oranlarının 1835-1844 dönemine kadar artması ve sonra da düşme eğilimi içinde olması, büyüme oranındaki hızın yavaşlıyor olmasına bir işarettir.

Yine J. Marczewski'nin hesaplamasına göre GSMH'da tarım ve sanayinin payı şöyledir: ⁽¹⁰⁶⁾

1701-1874 arasında GSMH'da tarım ve sanayinin payı				
Yıllar	1905/1913 fiyatlarıyla		Cari fiyatlarla	
	Tarım (% olarak)	Sanayi (% olarak)	Tarım (%)	Sanayi (%)
1701-1710	95	5	74	26
1781-1790	87	13	61	39
1803-1812	84	16	57	43
1825-1834	77	23	60	40
1835-1844	73	27	53	47
1845-1854	70	30	51	49
1855-1864	67	33	58	42
1865-1874	62	38	54	46

Tabloya göre, sanayinin GSMH'deki payı giderek artıyor, tarımınki ise azalıyor. Ama 1874'lere gelindiğinde dahi sanayinin GSMH'daki payı %38.

J. Marczewski'nin daha önce hesaba katmadığı sanayi sektörlerini de hesaba katarak yaptığı yeni hesaplamada sanayiinin GSMH'daki payı daha fazla gözüküyor. ⁽¹⁰⁷⁾

Brüt ulusal ürün - 1835-1874				
(1905-1913 fiyatlarıyla)				
Yıllar	Tarım	Sanayi	Toplamı	Büyüme Oranı -%-
1835-1844	6914	4438	11352	2.01
1845-1854	7664	5245	12809	1.21
1855-1864	8331	6617	14948	1.56
1865-1874	8836	7747	16583	1.04

1835-1844'te sanayinin toplam ürünündeki payı %39. Bu pay, 1855-1864'te %44'e, 1865-1874'te de %46'ya çıkıyor. Tarımın payı ise aynı paralelde düşüyor. (Kuznets'in hesaplamasına göre de ulusal üründe tarımın payı 1789'da %49'dan, 1835'te %51'e çıkıyor ve 1872'de de %43'e düşüyor. Aynı dönemde sanayinin payı %18'den %25'e ve 1872'de de %30'a çıkıyor. Ulusal ürünün geriye kalan kısmını da ticaretten, hizmetlerden ve idareden gelen gelirler oluşturuyor.) ⁽¹⁰⁸⁾

Ulaşım alanındaki gelişme

Demiryolu ulaşımı 1850'den sonra oldukça hızlı gelişmiş ve Fransız ekonomisinde başlı başına önemli bir sektör olmuştur. Demiryolu, tarımla sanayi merkezlerini, hammaddeyle üretim birimlerini birleştirmiş, yani meta trafiğini geliştirmiş, ulusal pazarın oluşmasında önemli bir rol oynamıştır. 1850'de Fransa'da demiryolu uzunluğu 3083 km idi. Bu, 1860'da 9528 km'ye ve 1870'de de 17931 km'ye çıktı. ⁽¹⁰⁹⁾ Yani, 1850'den 1860'a %209 oranında; 1850'den 1870'e %481 oranında; 1860'dan 1870'e ise %88 oranında arttı.

Avrupa demiryolu ağı içinde Fransa'nın payı 1850'de %13'ten 1860'da %18'e çıkar ve 1870'de de %17 olarak gerçekleşir. Fransız demiryolu ağının uzunluğu Avrupa'da İngiltere ve Almanya'dan sonra üçüncü sıradaydı.

Bu dönemde Fransız sermayesi yurtdışında da demiryolu inşasına girer.

Dış ticaretin gelişmesi

Ele aldığımız 1850-1870 döneminde Fransız dış ticareti, ülkede kapitalizmin gelişmesine paralel olarak oldukça hızlı büyümüştür. Aşağıdaki tablo bu gelişmeyi gösteriyor.

1833-1868 arasında dış ticaret ⁽¹¹⁰⁾ (1900=100)

Dönem	Endeks
1833-1839	12
1840-1851	17
1852-1858	27
1859-1868	44

Dış ticaret 1859-1868'de 1833-1839'a göre dört misli büyümüştü.

Fransız ticaret filosunun dış ticaretteki payı, dış ticaretin gösterdiği büyümeyi gösterememiştir. Örneğin dış ticarete ticaret filosunun payı 1835-1844'te %31.9'dan, 1845-1854'te %33'e ve 1855-1864'te de %36'ya çıkmıştır. 1865-1869'da Fransız dış ticaretinde İngiliz gemilerinin payının %36 olduğunu göz önünde tutarsak, bu alanda Fransa'nın durumu daha açık görülür.

Fransız ticaret filosunun gelişmesi bunu gösteriyor.

1827-1871 arasında Fransız ticaret filosu ⁽¹¹¹⁾
(1000 ton)

Yıllar	Tonaj		Toplam Tonaj
	Yelkenli	Buharlı	
1827-1836	679	-	679
1837-1846	625	10	634
1847-1856	734	27	760
1857-1866	928	84	1013
1867-1871	921	144	1066

Toplam tonaj, verilen dönem içinde %57 oranında artıyor. Bu artış yelkenli gemilerde %35 oranındayken, buharlı gemilerde 1837-1846'dan 1867-1871'e 14.4 misliyd. (Buharlı gemi tonajındaki bu artış, aynı zamanda teknolojinin de gelişmesine bir işarettir.)

Fransız ticaret filosundaki gelişme doğal olarak bu alandaki gelirlere de yansımıştır.

Fransız gemicilik geliri 1827-1881 ⁽¹¹²⁾
(Milyon Frank ve Yıllık Ortalama)

Dönemler	Fransız gemileriyle ihracat	Gemicilik gelirleri	
		Azami	Asgari
1827-1836	231.6	23.2	11.6
1837-1846	333.3	33.3	16.7
1847-1856	551.7	55.2	27.6
1857-1866	1102.8	66.2	33.1
1867-1876	1218.9	73.1	36.6
1877-1881	1369.1	82.1	41.1

Verilen dönem içinde Fransız gemileriyle ihracattan doğan gelirler (taşımacılık) yaklaşık 6 misli artarken gemicilik gelirleri, yine aynı dönemde, azami olarak 3,5 misli ve asgari olarak da keza 3,5 misli artmıştır.

Fransız transit gelirleri 1833-1881 ⁽¹¹³⁾
(Yıllık Ortalama)

Dönemler	Tonaj	Değer (Milyon Frank)	Transit gelirleri (Milyon Frank)
1833-1836	24.875	148.6	2.5
1837-1846	37.956	194.4	2.8
1847-1856	57.621	305.6	2.3
1957-1863	163.170	534.4	5.7
1864-1866	307.728	752.2	9.2
1867-1876	237.716	576.4	7.1
1877-1881	249.443	637.3	7.5

Verilen dönemde tonaj 10 misli, değer 4,3 ve transit gelirleri de 3 misli artmıştır.

Sermaye ihracında durum

Bu dönemde Fransa'nın sermaye ihracı sıçramalı bir gelişme göstermiştir. Öyle ki, "Fransa için sermaye kalmadı" düşüncesi dahi gelişmiştir. Aşağıdaki tablo Fransız sermaye ihracındaki gelişmeyi gösteriyor:

1816-1870 döneminde Fransız sermaye ihracı ⁽¹¹⁴⁾
(Milyon Frank)

Dönem	Ödeme bilançosu/ alacak bakiyesi (Yıllık ortalama)	Her dönem sonu itibariyle yabancı sermaye yatırımlarının toplamı	
		Net	Brüt
1816-1830	82	525	550
1931-1847	82	1925	2250
1848-1851	125	2425	2500
1852-1870	550	12875	13500

Tabloya göre, Fransa'nın sermaye ihracı 1850'den sonra sıçramalı olmuştur. Net sermaye artışı 1848-1851'de 1831-1847'ye nazaran %25.9 oranında; 1852-1870'de de yine 1848-1851'e göre %430 oranında olmuştur. Brüt sermaye ihracı artışı ise 1848-1851'den 1852-1870'e %440 ve aynı dönemde alacak bakiyesi de %340 oranında artmıştı.

E. Staley'in tahminine göre 1870'de 513 milyon sterlin tutan dış sermaye yatırımlarıyla Fransa, İngiltere'nin dış sermaye yatırımlarının (1870=1006 milyon sterlin) yarısına ulaşmış oluyordu. (Bkz. E.Staley; "War and the private investor" Chicago, 1935)

Dış ticaretin gelişmesi ve sermaye ihracı birbiriyle doğrudan bağlam içindedir. Buna bir de sömürgeciliği eklersek, bu üç faktör ışığında, bir ülke ekonomisinin yayılcı karakterini çıkartabiliriz. Yukarıda dış ticaretin ve sermaye ihracının gelişmesini ele aldık. Burada, bu dönem içinde Fransız sömürgeciliğinin gelişmesini ana hatlarıyla ele alacağız.

Fransız sömürgeciliğinin gelişmesi

Başlangıçta Fransa'nın sömürge politikası, Portekiz'inki, İspanya'nın ve İngiltere'ninki gibi başarılı olmamıştır. Fransa'nın tutunabildiği ilk sömürge Kanada (1600) olmuştur. 1624-1642 döneminde Richeliev (Kardinal, 1585-1642, önder bakan, IV. Heinrich'in politikasını devam ettirdi), Fransa'nın sömürge politikasının temelini atmıştır. O dönemde Martinik, Haiti'nin batı kısmı, Guyana, Guadelup ve Senegal işgal edilmiştir.

Colbert döneminde (J. Baptiste Colbert, 1665-1683, maliyenin genel kontrolcüsü, merkantilizmin klasik savunucusu) Richeliev'nin sömürge politikası, kapsamlılaştırılarak sürdürüldü. Fransa, bu dönemde Louisiana'yı işgal etti, Hint Okyanusu'na yerleşti. Bu dönemde Batı Hindistan'ı işgal etme denemeleri oldu, ama başarılı olunamadı.

1763 Paris Barışı'yla Fransa, Kanada ve Batı Hindistan'ı İngiltere'ye vermek, Louisiana'yı da İspanya'ya satmak zorunda kaldı. (I. Napoleon, Louisiana'yı 1800'de İspanya'dan geri alır ve İngiltere ile savaşta burayı elde tutamayacağından hareketle ABD'ye 80 milyon Franka satar -1803)

I. Napoleon'un büyük sömürge planları vardı. Bu dönemde Mısır ele geçirildi, ama Fransızlar geri çekilmek zorunda kaldılar (1801-1802). Hindistan'da önder güç olmak, bir hayal olarak kaldı.

1814 Paris Anlaşmasıyla Fransa, Mauritius, Tabago, Seyşel adaları ve St. Lucie'yi İngiltere'ye vermek zorunda kaldı. Haiti de, zenci halkın bağımsızlaşmasıyla kaybedildi.

I. Napoleon döneminden sonra (1814 sonrası) yeni bir sömürge imparatorluğu kurmak için çaba harcandı. Bunun için önce Cezayir işgal edildi (1830). Bu sömürgeye Fransa'ya yakınlığından dolayı da önem veriliyordu. 1849'da Gabun işgal edildi.

IV. Napoleon döneminde (1851-1870) Fransız sömürgeciliği gelişti, idari örgütlen-

mesi disipline sokuldu. Senegal'deki işgal bölgeleri genişletildi. 1853'te Yeni Kaledonya, 1863'de Obok işgal edildi. Fransız-Hindicini en önemli sömürge konumunu koruyordu. Çünkü buradan elde edilen ekonomik çıkar büyüktü. (650 bin km² ve 17 milyonluk nüfus.) 1861/1867'de Meksika seferine çıkıldı.

1791'de sömürge ticaretinde gümrük muafiyeti uygulamaya konulur. 1793'te sömürge ticaretindeki ihraç yasağı kaldırılır; sömürgelerin ürünlerinin Fransa'ya ihracı kolaylaşır. 1861'de sömürge ticareti daha da liberalleştirilir.

Fransa'nın sömürge alanı 1820'de 0,2 milyon km²'den 1870'de 0,4 milyon km²'ye çıkar.

III. Sanayi Devriminden Emperyalizme Amerikan Kapitalizminin Gelişmesi

1. Amerikan Bağımsızlık Savaşı (1775-1783)

Amerikan bağımsızlık savaşının nedeni sömürgecilik ilişkilerinde aranmalıdır. İngiltere, sömürgelerdeki konumunu daimi kılmak, sömürgelerden kaynaklanan zenginliklere devamlı sahip olmak için, sömürgelerin gelişmesini engellemeyi amaçlıyordu (bu, emperyalizmin bugün de geçerli olan bir sömürge politikasıdır). İngiliz Parlamentosu'ndan çıkan bir dizi yasak, bu amaca hizmet ediyordu. Örneğin İngiliz Parlamentosu 1750'de, Amerika'da yüksek fırın inşasını, 1754'te ise herhangi bir endüstriyel maddenin üretimini yasaklamış ve bu ürünlerin İngiltere'den ihraç edilmesini zorunlu kılmıştı. İngiliz kralının 1763 yılında Kuzey Amerika'nın batı bölgelerine göçü yasaklaması, işçi ve köylülerin tepkisine neden olmuştu. Kolonistler (Koloni halkı) büyük toprak beylerinin topraklarına keyfi olarak el koyuyorlardı, sömürge yöneticilerine karşı geliyorlardı. Huzursuzluk giderek genelleşiyordu. 1765'te damga vergisi yasası çıkartıldı ve bütün ticaret malları bu vergiye tabi tutuldu. Tabii ki bu, tüketiciler (halk) için bir külfetti.

İngiltere ile Amerikalı kolonistler arasındaki çelişkiler giderek keskinleşiyordu. Bu çelişkiler 1775'te savaş boyutlarını aldı. İlk kez 15 Ocak 1776'da T. Pain tarafından bağımsızlık çağrısı yapıldı. Bu çağrı, kıta kongresi (İngiliz tedbirlerine karşı koymak için Georgia dışında diğer bütün sömürgelerin temsilcilerinden oluşan ve 1774'te oluşturulan kongre) tarafından, muhafazakarlardan oluşan azınlığın karşı koyuşuna rağmen kabul edildi (4.7.1776). Bağımsızlık açıklamasını T. Jefferson hazırlamıştı.

Amerika'nın bağımsızlık savaşını, İngiltere ile çelişkilerinden dolayı Fransa ve İspanya gibi Avrupa ülkeleri desteklemişler (tabii ki kendi çıkarları için) ve birçok Avrupalı subay, bağımsızlık savaşına katılarak, oluşmakta olan Amerikan ordusunu eğitmişlerdi.

1781'de İngilizler, Amerikan ordusu ve savaşa katılan Fransız güçleri tarafından teslimiyete zorlandılar. İngiltere savaşı kaybetmişti. Nisan 1782'de Paris'te başlayan barış görüşmeleri 3-9-1783'te de Paris Barışı'yla sonuçlanır.

Bağımsızlık savaşının sonuçları:

- 13 Sömürge, bağımsız cumhuriyetlere dönüşürler ve "Kongrede Toplanmış Birleşik Devletler" adı altında birleşirler.
- Sömürgeci-feodal kurumların ve Anglikanist kilisenin imtiyazları kaldırılır.
- Kral topraklarına, sömürgecilerin ve kral yanlılarının topraklarına el konulur. Bu, toprak mülkiyetinde demokratikleştirmeye neden olur. Ama büyük toprak sahipliğine dokunamaz.

- Kral yanlıları, devrimci terörle siyasi yaşamdan kovulurlar.
- Köleciliğe dokulmaz, sadece iki devlette (Massachusetts, 1780 ve New Hampshire, 1784) kaldırılır.
- Eğitim kurumları burjuva anlamda, laikleştirilir ve demokratikleştirilir.
- Manifaktür ve ticaret burjuvazisiyle, özellikle köle sahiplerinin oluşturduğu tarım burjuvazisi siyasi iktidara gelir.
- 13 devletin çoğunluğu tarafından kabul edilen yeni anayasalarla (1776-1780) halkın önemli bir kısmı vatandaşlık haklarından (örneğin seçim hakkı) mahrum kılınır.

Ana hatlarıyla hala bugün de geçerli olan Anayasa, 1787'de hazırlanır.

Amerika'da kapitalizmin gelişmesinin, devlet yapısının oluşmasının bazı özellikleri vardır. Bu özellikler ne Fransa'da, ne İngiltere'de ve ne de göreceğimiz gibi Almanya'da söz-konusuydular.

Tarihin cilvesidir ki Amerika, klasik köleciliği, feodalizmi yaşamamıştır, ama Amerikan kapitalizminin gelişmesine kölecilik de damgasını vurmuştur.

Engels'in dediği gibi, ortaçağ engelinin olmadığı, tarihin, modern burjuva toplumun öğeleriyle başladığı Amerika'da, kapitalist gelişmeyi etkileyen bir kölecilik sorunu vardı.

Amerika'da tarımsal alanda elde edilen sanayi maddeleri (pamuk) güney devletlerinde üretiliyordu ve bu devletler, Amerikan dış ticaretinde oldukça önemli bir ağırlığa sahiptiler. Amerikan ihracatında 19. yüzyılın yarısına kadar pamuğun belirleyici olduğunu gözönüne getirirsek, güney devletlerinin ve köleciliğe dayanan, ama kapitalizmin gelişmesine hizmet eden pamuk üretiminin önemini görürüz. Ayrıca, Amerika'ya ihraç edilen sermayenin önemli bir kısmı pamuk, tütün gibi sanayi bitkilerinin üretimine yatırılmıştır.

Amerika'da kölecilik, eski bir düzenin, köleci düzenin kalıntılarını ifade etmiyordu. Amerika, köleciliği –feodalizmi de– tanımadan kapitalizme geçmişti. Ve kölecilik, kapitalist bir toplumun gelişmesinde önemli bir öge olmuştu.

Amerikan iç savaşına kadar olan dönemde ekonomide hem kapitalist ilişkileri, hem de kapitalizme hizmet eden köleci ilişkileri birarada görüyoruz.

Marks şöyle diyor:

"Sömürgelerin, ikinci türünde (plantajlar) –daha baştan ticari spekülasyonlar, dünya pazarı için üretim yapılırken– zenci köleciliği, özgür ücretli emeği, yani kapitalist üretimin temelini sadece biçimsel olarak dışlamasına rağmen, kapitalist üretim gerçekleşir. Onlar, zenci köleler üzerinden ticaret yapan kapitalistlerdir. Onların uyguladıkları üretim biçimi kölecilikten kaynaklanmıyor, bilakis o, kapitalist üretim biçimine aşılarmıştır." ⁽¹¹⁵⁾

Bu çelişkili durum iç savaş ile çözülmüştür.

Amerika'da üst yapı (devlet), 1775'ten önce yoktu. Bunun nedenini sömürgecilikte aramak gerekir. Sömürgecilikten önce Amerika'da yerlilerin –Kuzey Amerika– yaşam tarzı devletsel bir kurumlaşmayı beraberinde getirmemişti. Sömürgeciler de ancak, sömürge ku-

rumlarını geliştirmişlerdi. Her şey İngiltere'nin çıkarlarına göre şekillendirilmişti. Ancak bağımsızlık savaşı ile birlikte alt yapıya tekabül eden, onun gelişmesinin bir ifadesi olan üst yapı kurumlaşmalarına gidilmiştir.

Amerika'nın İngiliz sömürgeciliğine karşı bağımsızlık savaşını Lenin şöyle tanımlar:

"Amerika'nın modern, medeni tarihi; o büyük, gerçekten kurtuluş savaşlarından, gerçekten devrimci savaşlardan birisiyle başlamıştır... Bu, Amerikan halkının Amerika'yı ezen ve sömürgeci kölecilik altında tutan İngiliz haydutlarına karşı savaşıydı." ⁽¹¹⁶⁾

Kurtuluş savaşı, devrimci savaş! Buna rağmen Amerikan kurtuluş savaşı, Fransız devrimi kadar toplumu alt-üst eden, radikal dönüşümleri beraberinde getiren bir savaş değildi. Her şeyden önce Fransa'da burjuvazi, eski bir düzeni –feodalizmi– yıkıyor, yerine yeni bir düzeni –burjuva düzeni– getiriyordu. Amerika'da ise yıkılan feodal bir düzen değildi, Amerika'da sadece sömürgeci ilişkiler yıkıldı. Ülke zaten kapitalist ilişkiler içindeydi. Zaten kapitalistlerin hakimiyeti söz konusuydu.

Amerikan bağımsızlık savaşı, bir burjuva devrimiydi. Bu devrimin hedefi, sömürge boyunduruğunu kırmaktı, yabancı –İngiliz– diktatörlüğüne son vermektir. Öyle de oldu. O halde Amerika'da burjuva devrimi; bağımsızlık savaşı, üretici güçlerin karakteri ile üretim ilişkileri arasındaki çelişkiyi esas itibariyle sömürgeci ilişkileri –ekonomide ve üst yapıda– kaldırarak çözdü ve bu temelde de sözkonusu uyumluluk yasasının geçerliliğini sağladı.

Amerika'da kurtuluş savaşı ve sanayi devrimi, Fransa'da olduğu gibi, eski düzeni yıkmak ve yeni burjuva düzeni kurmakla eş anlama gelmiyordu. Amerika'da sömürgeciliğe karşı bağımsızlık savaşı, sanayinin gelişmesini engelleyen sömürge zincirlerini kırıyordu. Amerika'da sanayi devrimini bu olgu; sömürge zincirlerinin kırılması başlatıyordu.

Sonuç itibariyle:

– Bağımsızlık savaşından önce Amerika'da kapitalist ilişkiler hakimdi. Bu ilişkiler, İngiltere'nin çıkarlarına göre şekillenmişti ve üretici güçlerin gelişmesi önünde engeldi. Bu engel oluşluk, üretici güçlerin karakteri ile üretim ilişkileri arasındaki uyumsuzluğun ifadesiydi.

– Bağımsızlık savaşıyla üretici güçlerin gelişmesi önünde engel olan sömürge ilişkilerinin kaldırılması, üretici güçlerin karakteri ile üretim ilişkileri arasındaki uyumluluk yasasının geçerlilik kazanması anlamına geliyordu. Bu, aynı zamanda Amerika'da sanayi devriminin de başlangıcını oluştuyordu. Bu uyumluluk 1836'da Amerika'da da patlak veren fazla üretim krizine kadar sürer. Böylelikle 1775-1783 bağımsızlık savaşıyla başlayan sanayi devrimi, 1836'daki fazla üretim kriziyle sona erer.

2. Sanayi Devrimi Döneminde Amerikan Ekonomisi (1775/83-1836)

İngiltere'de sanayi devrimi başladığında ülkede kapitalizmin manifaktür aşaması ekonomik yapıyı karakterize ediyordu. İngiltere, burjuva devrimiyle birlikte sanayi devrimine girdi. Fransa'da da sanayi devrimi, burjuva devrimiyle aynı dönemde başladı. Amerika'da (bundan sonra ABD) ise sanayi devrimi, –Fransa'daki gibi– kurtuluş devrimiyle; kurtuluş savaşıyla aynı dönemde başladı.

Amerikan kurtuluş savaşına kadar olan dönemde, sonradan birleşen devletler, İngiltere'nin sömürgeleriydiler. Dolayısıyla bu sömürgeler, İngiliz sömürge politikasının sömürgelere yüklediği bütün yükün, engelin altındaydılar. İngiltere, sömürgelerini hammadde kaynağı ve fabrikasyon ürünlerinin pazar alanı olarak gördüğü için, sömürgelerinde ekonominin bağımsız gelişmesini engelliyor, sömürge ekonomilerini kendi ekonomisinin çıkarına ve şekillenmesine bağımlı kılıyordu. Bu, merkez ekonomi ile sömürge ekonomiler arasında bir işbölümüydü.

Amerika'da bağımsızlık savaşı döneminden önce (17. yüzyılın sonundan Yedi Yıl Savaşları'nın sonuna kadar olan dönemde) İngiltere, birçok savaşa karışmıştı. Savaşmaktan adeta yorgun düşen İngiliz kapitalist sınıfı, sömürge politikalarını tam anlamıyla uygulayacak durumda değildi. Bu durumu gören ve değerlendiren Amerikan sömürgeleri, İngiliz sömürge politikasının kurallarına uymamaya, önlerine konan engelleri tanımamaya başladılar. Amerika'daki durumun kendi aleyhlerine geliştiğini gören İngiliz kapitalistleri, Yedi Yıl Savaşı'nın bitiminden (1763) sonra duruma müdahale etmek için harekete geçtiler. Ama artık iş işten geçmişti. Amerika'daki İngiliz sömürge ekonomileri bu dönemde oldukça gelişmişlerdi ve İngiltere'nin sömürge yasaları bu gelişmenin önünde birer engel durumundaydılar. Öyle ki, gelişmenin önünde engel olmanın ötesinde, o zamana kadarki kazanımları da tehdit ediyorlardı. Kısaca; İngiliz veya genel olarak sömürgeci ekonomik ilişkiler, sömürgelerdeki üretici güçlerin gelişmesi önünde engel olmuşlardı. Bu engeller yıkılmalıydı ve yıkıldılar da. İngiliz hakim sınıfı, Amerikan sömürgelerinin direncine boyun eğmeyince, Amerikan kurtuluş savaşı patlak verdi. Amerika bağımsızlığını kazandı ve gelişmesinin önündeki sömürgeci engeller yıkıldı.

Amerikan kurtuluş savaşı/devrimi feodalizme karşı bir mücadele değildi. Çünkü söz konusu bağımsızlık savaşı veren bu sömürgelerde feodalizm yoktu, ekonomik toplum formasyonu olarak yaşanmamıştı. Buna karşın güney devletlerinde kölecilik vardı. Bu, ekonomik toplum formasyonu olarak yaşanan değil, *aşılama* bir kölecilikti ve daha ziyade tarımsal üretimde geçerliydi. (Kuzey'de de köleler kullanılmıştır, ama belirleyici olmamıştır. Kuzeyin ne tarımında, ne de sanayisinde kölecilik hakim değildi. Kölecilik, güney devletlerindeki plantaj ekonomisinde kullanılıyordu. Ekonomik toplum formasyonu olarak kölecilikte ekonomi, tamamen köleciliğe dayanır. Kölecilik ekonominin bu özelliği ile güney devletlerindeki plantajlardaki kölecilik aynı karakteri taşıyan olgular değildiler.)

Bu bölümde, kurtuluş savaşıyla birlikte başlayan sanayi devrimini, bu süreç içinde ekonominin gelişmesini ele alacağız.

Bilim ve teknolojinin genel gelişmesinin ve bunun ekonomiye yansımalarının bir ifadesi olarak patent sayısındaki gelişme şöyleydi:

1790-1840 arasında verilen patent sayısı: 1790'a kadar 3; 1791-1800 arasında 304; 1801-1810 arasında 1093; 1811-1820 döneminde 3044 ve 1831-1840 döneminde 5652 patent verildi (117)

Sadece 40-50 yıl içinde verilen patent sayısındaki artış 18,5 mislidir. Yoruma gerek yok. Bu, devasa bir gelişme.

Kömür üretimi; 1800'de 100 bin ton olan ABD kömür üretimi 1820'de 300 bin tona ve 1840'da da 2200 bin tona çıkararak, 1800'den 1840'a 22 misli artar.

Ham demir üretimi; 1740'da bin ton olan ABD ham demir üretimi 1790'da 30 bin tona; 1800'de 40 bin tona; 1810'da 55 bin tona; 1820'de 110 bin tona; 1830'da 180 bin tona ve 1840'ta da 290 bin tona çıkar. ⁽¹¹⁸⁾. "Weltmontanstatistik"te ham demir üretimi farklı miktarlarda veriliyor. Bu derlemeye göre ABD'de ham demir üretimi 1825'te 20 bin tondan, 1830'da 157 bin tona; 1835'te 245 bin tona ve 1840'ta da 592 bin tona çıkar (Bkz. agk. s. 84). 1800 yılını baz olarak alırsak ABD'de ham demir üretimi, Kuczynski'nin aktardığı verilere göre 1800'den 1840'a %625 oranında; "Weltmontanstatistik"e göre de 1825'ten 1840'a 29,5 misli (%2860) artar.

1799-1839 arasında gelirin kaynağı ⁽¹¹⁹⁾ - % olarak-

Yıllar	Tarım	Maden	Manifaktür ve Fabrika	İnşaat	Ticaret ve Ulaşım
1799	39.5	0.1	4.8	7.9	29.2
1809	34.0	0.2	6.1	8.0	30.8
1819	34.4	0.2	7.5	6.8	27.0
1829	34.7	0.3	10.3	7.0	21.5
1839	34.6	0.3	10.3	6.0	26.2

Ekonominin bu önemli sektörlerinde gelirin gelişme eğitimi, bir bütün olarak ABD ekonomisindeki gelişme eğilimini de yansıtıyor. 40 senelik dönem içinde tarımın payı azalırken, manifaktür ve fabrikasyon üretimin payı artmaktadır. Ticaret ve ulaşımın payı, inış ve çıkışlar gösterse de sürekli yüksek kalmıştır. Buna göre, ekonomide tarım, önemini kaybetme eğilimi gösterirken, sanayinin önemi giderek artmıştır.

1840 yılında toplam 1037 milyon dolar olan artı değerın %68.7'si tarım, %23.1'i sanayi kaynaklıydı. ⁽¹²⁰⁾

Amerikan sanayi devrimi döneminde sanayide belirleyici sektör, pamuk sanayisiydi.

ABD'de ilk pamuk fabrikası 1790'da kuruldu. 1810'da işletme sayısı 87'ye, 1830'da 795'e ve 1840'da da 1240'a çıktı. Bu işletmelerdeki iş sayısı da 1810'da 80 binden, 1830'da 1 milyon 247 bine ve 1840'ta da 2 milyon 285 bine çıktı. Böylece, 1820'den 1840'a işletme sayısı 14,2 misli artarken, iş sayısı da 28,5 misli artmış oluyordu.

Pamuk sanayisinin önemi, pamuk üretimini de artırmıştır ve gelişen pamuk üretimi de pamuk sanayisini geliştirmiştir. Amerika'ya pamuk tohumu ilk kez 1621'de getirildi, ilk başarılı ürün de 1790'da elde edildi. Sonraki yıllarda da pamuk üretimi sürekli artar. Aşağıdaki tablo bu gelişmeyi yansıtmaktadır.

1791-1841 arasında üretilen pamuk miktarı-balya (1 balya= 226.8 kg) (123)

Dönem	Balya sayısı
1791-1792	13 333
1799-1800	155 556
1810-1811	269 360
1820-1821	647 482
1830-1831	1 038 847
1840-1841	1 634 954

Tabloya göre, pamuk üretimi 1791'den 1841'e 122 misli artmıştır.

1799-1839 arasında ulusal gelirin gelişmesi ⁽¹²²⁾

Yıllar	Ulusal gelir (Milyon dolar) -cari fiyatlarla-	Endeks (Sabit fiyatlarla) -1929=100-	Kişi başına ulusal gelir (dolar) -sabit fiyatlarla-
1799	677	1.4	211
1809	915	1.9	202
1819	876	2.1	168
1829	975	2.7	166
1839	1631	4.3	197

Tablo, ABD'de ulusal gelirin, 1812-1814 arasında İngiltere ile sürdürülen savaşa rağmen sürekli arttığını gösteriyor. Ama kişi başına düşen ulusal gelir 1809'dan 1829'a kadar düşmüş ve 1830'lu yıllarda yeniden artmaya başlamıştır.

Tarımsal alanda üretimin durumu:

Amerikan tarımının bazı özellikleri olduğu için tarım sorununa değinme gereğini görüyoruz.

Amerikan tarımının gelişmesine damgasını vuran iki özellik vardı.

a- Toprak edinmenin demokratik şekillenmesi.

b- Köle sömürüsü.

a- Toprak edinmenin demokratik şekillenmesi.

Amerika'ya gelen, getirilen göçmenler sürekli boş topraklara yöneliyorlardı. Toprak sahibi olmak ve bağımsız işletmek tutkusu sınır tanımıyor, devletin koyduğu engelleri de aşıyordu. Bu durum Amerikan yönetimini demokratik nitelikte bir toprak politikası uygulamaya yöneltti. Bu politika, Fransız devriminin toprak sorununa yaklaşım karakterini taşıyordu. Yani Fransız devriminin (1789-1793) bir kaç yılda yaptığı, Fransız köylüsünün bu bir kaç yılda elde ettiği, Amerika'da neredeyse koca bir yüzyıla yayılmıştı.

Amerikan tarımındaki demokratik gelişme, çetin bir sınıf mücadelesinin ürünüdür. Bir defa boş alanın olması, üreticinin lehineydi. Ülkede toprak tekeli yoktu, ama toprak tekeli anlayışı vardı. Toprak edinmek isteyen, toprağa "resmen" el koyuyordu ve yönetim "oldu-bitti" ile karşı karşıya kalıyordu. Bu durum karşısında ABD yönetimi, toprak tekeli *anlayışından* giderek vazgeçmek zorunda kalıyordu. Artık öyle bir noktaya gelindi ki, yukarıda belirttiğimiz nedenlerden dolayı ABD yönetimi, cüzi bir ödeme karşılığı, isteyen toprak vermeyi yasallaştırdı. Böylelikle göçmenler, tarımda kapitalist üretim ilişkileri temelinde üretim yapan çiftçilere dönüştüler.

Göçmenlerin toprak elde etme mücadelesini, güney devletlerindeki köle sömürüsüne dayanan büyük toprak sahipleri destekliyorlardı. Çünkü onlar, böylelikle merkezi gücün zayıflayacağına ve kendi yerel nüfuzlarının güçleneceğine inanıyorlardı.

Göçmenlerin toprak elde etmelerine şidetle karşı çıkanlar ise, ülkenin kuzey ve kuzey-doğusunda yoğunlaşmış olan fabrikatörlerdi. Çünkü bunların işgücüne ve yedek sanayi ordusuna ihtiyaçları vardı.

Sonuç itibariyle, tarımda güney devletlerinde köle sömürüsüne dayanan plantaj ekonomisi hakimken/gelişirken, diğer bölgelerde kapitalist çiftçilik gelişti.

Bu bağlamda nüfusun yapısına (beyazlar/göçmenler-köleler/zenciler) bakalım;

Afrika'dan Amerika'ya getirilen zenci sayısı 1619'da 21'di, 1621, 1622 ve 1623 yıllarında sadece birer zenci getirildi. 1630'da bu sayı 60'a, 1640'ta da 600'e çıktı. Köle/zenci ticaretinin kitleselleşmesi 1680'den itibaren gerçekleşir. 1680'de 6 binden, 1720'de de 60 binden fazla köle getirilir.

1760'da nüfusun beyaz-zenci dağılımı şöyledir ⁽¹²³⁾

Sömürgeler	Toplam	Beyazlar	Zenciler	Zencilerin oranı
Yeni İngiltere ve orta bölgelerdeki sömürgeler	878000	791000	87000	9.9
Maryland	164000	108000	56000	34.1
Virginia	315000	165000	150000	47.6
Kuzey Carolina	130000	110000	20000	15.3
Güney Carolina	100000	30000	70000	70.0
Georgia	9000	6000	3000	33.3

Birincisi, köle olarak getirilen zencilerin sayısı hiç de az değil. Örneğin onlar, Güney Carolina'da çoğunluğu oluştururken, Virginia'da nüfusun neredeyse yarısını oluşturuyorlardı. İkincisi, zenciler genellikle güney devletlerinde yoğunlaşmış durumdaydılar.

ABD'de toplam nüfusun 1790'da %19.3'ü, 1840'da da %16.8'i zenciydi. Güney devletlerinde ise toplam nüfusun 1790'da %35,2'si ve 1840'da da %38'i zencilerden oluşuyordu.

Getirilen zencilerin hepsi köle değildi. Onların arasında özgür olanlar da vardı. Toplam zenci nüfusun içinde özgür olanların oranı 1790'da %7.9; 1800'de %10.8; 1820'de %13.2 ve 1840'da da %13.4'tü.

1800'de tarımsal ürünün (dolar üzerinden değer) %63.2'si hayvancılıktan, %36.8'i de bitkicilikten; 1820'de %62.2'si hayvancılıktan, %37.8'i bitkicilikten ve 1840'da da %55.7'si hayvancılıktan ve %41'i de bitkicilikten kaynaklanıyordu.

Ulaşım ve dış ticaretin gelişmesi:

ABD'de gemi yapımı ⁽¹²⁴⁾

Yıllar	Yelkenli gemiler		Buharlı gemiler		Toplam	
	Sayı	Tonaj	Sayı	Tonaj	Sayı	Tonaj
1797	-	56679	-	-	-	56679
1800	995	106261	-	-	995	106261
1812	-	84691	4	457	-	85148
1816	1414	131667	17	3519	1431	135186
1820	535	47784	22	3610	557	51394
1825	959	109547	41	6917	1000	116464
1831	677	80231	35	5325	712	85556
1832	965	129143	100	15401	1065	144544
1833	1122	150758	65	10734	1187	161492
1834	869	105332	88	13057	957	118389
1842	887	105256	140	24550	1027	129806

Gemi yapımında oldukça dengesiz bir gelişme olduğunu görüyoruz. Ama her halükarda ekonominin; sanayi ve ticaretin, teknolojinin gelişmesine paralel olarak veya bunun bir ifadesi olarak, genel anlamda gemi yapımında ve özel olarak da buharlı gemi yapımında gelişme olmuştur. Gemi trafiğinin yanı sıra karayolu yapımı da gelişmiştir. 1820'de karayolu uzunluğu 4000 mile varıyor ve ülkenin batı bölgesiyle Atlantik kıyısı birbirine bağlanıyordu.

ABD'de kanal yapımı sistematik olarak sürdürülmüştür. 1792'de başlayan kanal yapımı, 1817-1825'te doruk noktasına ulaşmıştı. Erie-Kanalı'yla Albany/Hudson-Buffalo/Erie gölleri birbirine bağlanmıştı. 1825-1856 arasında büyük göller, Ohio ve Missisipi birçok kanalla birbirine bağlandı. Kanal yapımına yatırılan sermaye miktarı 1817-1819'da 0.6 milyon dolardan 1820-1829'da 3,8 milyon dolara ve 1830-1839'da da 6.8 milyon dolara çıkıyordu. ⁽¹²⁵⁾

ABD'de demiryolu yapımı da hızlı gelişmiştir. Demiryolu yapımına 1826'da başlanmasına rağmen 1840'a gelindiğinde ABD'de demiryolu ağı uzunluğu 4534 kilometreye varıyordu.

Dış ticaretin gelişmesine gelince:

Amerika, İngiliz sömürgesi iken, İngiltere ile olan ticaretinin gelişme seyri şöyleydi: Amerika'dan İngiltere'ye yapılan ihracat 1701-1710 döneminde 278 bin sterlinden 1731-1740'da 663 bin sterline ve 1761-1770 döneminde de 104 bin 400 sterline çıkar.

Aynı dönemde Amerika'nın İngiltere'den yaptığı ithalat da 273 bin sterlinden 645 bin sterline ve 1895 bin sterline çıkar. Bu durumda, 1701-1740 döneminde, dış ticaret hacmi Amerika'nın lehine iken, sonraki dönemlerde İngiltere'nin lehine dönüşür. Örneğin Amerika 1701-1710 döneminde 5 bin sterlin 1731-1740'da 18 bin sterlin ihracat fazlalığına sahipken, son dönemde İngiltere 851 bin sterlin ihracat fazlalığına sahip olmuştur. ⁽¹²⁶⁾

1790-1839 döneminde ABD dış ticareti ⁽¹²⁷⁾ (Milyon dolar-Altın ve gümüş hariç)

Dönem	İhracat	İthalat	Toplam
1790-1799	41.7	52.4	94.1
1800-1809	75.0	93.3	168.3
1810-1819	58.8	81.8	140.6
1820-1829	69.2	74.0	143.2
1930-1839	98.3	116.0	214.3

Verilen dönem zarfında dış ticaret hacmi %127 oranında, ihacatın hacmi %135 oranında artarken, ithalat da %121 oranında artmıştır. Bu dönemde ABD dış ticareti sürekli açık vermiştir.

İhracatın bileşiminde 1820'de hammaddelerin payı %60'dan 1840'da %68'e çıkar; ham gıda maddelerinin payı aynı dönemde %5'ten %4'e, hazırlanmış gıda maddelerinin payı %20'den %14'e; yarı mamül maddelerinin payı %9'dan %4'e düşer ve mamül malların payı da %6'dan %9'a çıkar.

3- ABD'de Kapitalist Gelişmenin "Altın Çağı" (1840'lı Yıllardan Emperyalizme ABD Ekonomisi)

Ele aldığımız bu dönemde Amerikan kapitalizmi muazzam bir gelişme göstermişti. Öyle ki 1850'ye gelindiğinde toplam fabrikasyon üretimi değeri, tarım üretimi değerini geçmişti. Yani Amerikan sanayi üretimi, dev bir ilerleme içindeydi. Engels bu gelişmeyi daha ziyade 40'lı yılların ilk yarısını kastederek şöyle anlatır:

"Amerikan sanayisi dev adımlarla gelişti. Bitmek tükenmek bilmeyen yardımcı araçlarıyla, ölçsüz kömür ve demir yataklarıyla, su enerjisinin ve üzerinde gemi işleyen nehirlerinin emsalsiz zenginliğiyle, ama özellikle, enerjik, faal halkıyla ... Amerika on seneden daha az bir zaman içinde öyle bir sanayi yarattı ki, bu sanayi ... pamuklu ürünlerde (İngiliz sanayisinin esas maddesi) daha şimdiden İngiltere ile rekabet ediyor, İngilizleri kuzey ve güney Amerikan pazarlarından püskürttü ve Çin'de İngiliz (sanayisinin) yanı sıra yer alıyor. Diğer sanayi dallarında da durumu keza böyle." ⁽¹²⁸⁾

Marks da "Louis Bonaparte'ın 18 Brumaire'i" eserinde benzeri bir değerlendirme yapar:

"... modern üretim araçlarının... maddi üretimin sonsuz ateşli genç hareketinin olduğu... Kuzey Amerika Birleşik Devletleri'nde..." ⁽¹²⁹⁾

Burada "maddi üretimin" böyle "genç bir hareketini" ele alacağız.

Verilen patent sayısındaki gelişme: 1841-1850 döneminde 5942; 1851-1860 döneminde 23 114 ve 1861-1870 döneminde de 79612 patent verildi. ⁽¹³⁰⁾

Bilimsel ilerlemenin ve teknolojik gelişmenin boyutları oldukça açık. Verilen patent sayısının 1841-1850'ye göre 1851-1860'da 3.9 misli; 1861-1870'de de 13.4 misli artması bunu gösteriyor.

Kömür üretimi

ABD'de antrasit kömürü tüketimi 1830'da 215 bin tondan 1837'de bir milyon tona, 1850'de 4 milyon tona ve 1860'da da 11 milyon tona çıkmıştır. Kömür tüketimi 1837'den 1860'a 11 misli, 1850'den 1860'a da 2.7 misli, yani %175 oranında artmıştır.

Ham Demir Üretimi:

Yıl **Üretim (1000 ton) ⁽¹³¹⁾**

1840	592
1845	437
1850	572
1855	700
1860	821
1865	832
1866	1206
1867	1305
1868	1431
1869	1711
1870	1665

1850'yi baz olarak alırsak, ham demir üretimi 1850'den 1860'a %43 oranında, 1870'e de %191 oranında; 1860'dan da 1870'e %102 oranında artmıştır. Ham demir üretiminde 1840-1850 arasında belli bir dengesizlik söz konusuyken, 1850'den sonra süreklilik arz eden bir üretim artışı olmuştur.

Pamuk Üretimi⁽¹³²⁾

Dönem **miktar/Balya (1 balya=226.8 kg)**

1840-1841	1.634.954=100
1850-1851	2.454.442=150
1860-1861	3.849.469=235
1870-1871	4.352.317=266

Verilen dönem içinde pamuk üretimi 2,6 misli artmıştır.

Pamuk üretiminin çok önemli bir bölümü, önceleri ihraç ediliyordu. Örneğin 1747'de ihraç edilen pamuk miktarı 700 pfund'du (bir İngiliz Pfund'u=453.6 gram). Bu miktar 1784'te 7100; 1791'de 1893.6; 1800'de 17.789.803; 1821'de 124.893.409; 1841'de 530.204.100 ve 1851'de de 863.073.643 pfund'a çıkar.

Üretilen pamuğun 1841-1846'da ancak %18.06'sı ülke içinde tüketilirken, 1866-1870 döneminde bu oran %34.26'ya çıkıyordu. Aynı dönemde ihraç edilen pamuk miktarı da %81.94'ten %65.74'e düşüyordu.

Pamuk sanayisinin gelişmesi iş sayısına da yansiyordu. Örneğin 1832'de iş sayısı 1.3 milyondan 1860'da 5.2 milyona çıkarak %300 oranında artıyordu.⁽¹³³⁾

Üretim değerleri açısından sektörlerin durumu:

Sorunu, R. E. Gallman'ın bu alanda yaptığı bazı hesaplarla aydınlatmaya çalışalım.

Meta üretiminde sektörlerin payı -1839-1859 ⁽¹³⁴⁾ % olarak

Yıllar	Tarım	Madencilik	Manifaktür/Sanayi	İnşaat
1839	72	1	17	10
1844	69	1	21	9
1849	60	1	30	10
1854	57	1	29	13
1859	56	1	32	11
1869	53	2	33	12

Meta üretiminde madencilik ve inşaatın payı hemen hemen hiç değişmezken, tarımın payı önemli oranda düşüyor, sanayi üretimin payı da keza önemli oranda artıyor.

Önemli sektörlerde gelirin kaynağı (%) - (135)

Yıllar	Tarım	Madencilik	Manifaktür/ Fabrika	Ulaşım	Ticaret
1799	39.5	0.1	4.8	24.0	5.2
1839	34.6	0.3	10.3	17.6	8.6
1849	31.7	0.7	12.5	17.1	8.4
1859	30.8	1.1	12.1	16.9	12.1
1869	24.1	1.6	15.9	11.4	16.5

Bu veriler, yukarıdakileri doğruluyorlar. Gelirin kaynağında tarımın payı giderek düşüyor, madenciliğin payı yavaş bir artış gösteriyor. Sanayinin payı hızlı biçimde artıyor, ulaşımın payı önemli ölçüde düşerken, ticaretinki artıyor. Ama, ABD'de sanayi dev adımlarla gelişmesine rağmen, gelirdeki payı 1869'da dahi henüz tarımdan ve ticaretten daha azdı.

R. E. Gallman başka bir çalışmasında Amerikan ulusal üretimi konusunda başkalarının değerlendirmelerine, daha doğrusu tahminlerine de yer verir. Örneğin bunlardan birisi, Ezra C. Seaman'dır. Bunun verilerine göre Amerikan yurtiçi üretiminin sektörel dağılımı şöyledir: Tarımın payı 1839'da %67'den 1959'da %45'e düşerek %33 oranında, yani 22 puan geriler. Aynı dönemde sanayinin (imalat, maden, inşaat, balık ve ormancılık) payı %17'den %35'e çıkarak %106 oranında, yani 2 misli artar. Keza aynı dönemde hizmet sektörünün payıda %16'dan %20'ye çıkarak, ancak %25 oranında artmış olur. ⁽¹³⁶⁾

Gelişme, sanayinin lehindeydi. Yine Gallman'ın hesaplamasına göre tarımda artı değer üretimi (milyon dolar ve 1879 fiyatları bazında) 1849'da 989 milyondan 1869'da 1720 milyona çıkararak %73.9 oranında artarken, sanayide bu oran %120.9'du. Yani artı değer üretimi sanayide daha hızlı artıyordu ve gelirin kaynağında sanayinin payı 1899'da %53'e ulaşırken, tarımınki %33'e düşüyordu.

**Önemli sektörlerde artı değer üretimi ⁽¹³⁷⁾
(Milyon dolar ve 1879 fiyatlarıyla)**

Dönem	Tarım	Madencilik	Manifaktür/ Fabrika	İnşaat
1839	787	7	190	110
1844	944	14	290	126
1849	989	17	488	163
1854	1316	26	677	298
1859	1492	33	859	302
1869	1720	70	1078	403

Verilen dönem içinde artı değer artışı, tarımda %118 oranında; madencilikte %900 oranında; sanayide %467 oranında ve inşaatta da %266 oranında gerçekleşiyordu. 1869'da tarımda üretilen artı değer, diğer üç sektörde üretilen toplam artı değerden daha fazlaydı.

Bir bütün olarak ABD sanayi üretimi, 1780'de 15 milyon sterlinden 1800'de 25 milyon, 1820'de 55 milyon; 1840'da 96 milyon ve 1860'da da 393 milyon sterline çıkmıştır. Bu, 1840'dan 1860'a %309 oranında bir artış demektir.

Ulaşımın Gelişmesi

Demiryolu yapımı

Ele aldığımız bu dönemde ABD'de demiryolu yapımı devasa bir gelişme gösterir. Örneğin 1840'da 4 bin 534 km olan demiryolu uzunluğu 1850'de 14 bin 515 km'ye; 1860'da 49 bin 292 km'ye ve 1870'de de 85 bin 139 km'ye çıkar. Bu, 1870'de 1840'a göre 18.7 misli, 1850'ye göre de 5.8 misli bir artış demektir. ABD'de demiryolu uzunluğu 1850'den 1860'a %239 oranında ve 1860'dan 1870'e de %72 oranında artmıştır. ABD, dünya demiryolu ağının 1840'da %58.8'ine, 1850'de %37.6'na, 1860'da %45.6'na ve 1870'de de %40.4'ne sahipti⁽¹³⁸⁾.

ABD'de deniz ulaşımı (ticareti) demiryolu yapımında gördüğümüz gelişmeyi göstere-memiştir. Tam tersine, Amerikan ticaret filosunun gücü uluslararası alanda giderek gerile-miştir.

ABD'de yelkenli gemi yapımı 1842'de 887'den 1860'da 807'ye düşerek %9 oranında azalırken, bu gemilerin toplam tonajı da, aynı dönemde, 105 bin 256 tondan 145 bin 427

tona çıkarak %38 artmıştır. Buharlı gemi yapımı 1842'de 140 adetten 1860'da 264'e çıkarak %88 oranında, bu gemilerin toplam tonajı da %182 oranında artmıştır. Açık ki, daha ziyade tonajı büyük buharlı gemi yapımı önem kazanmıştır.

ABD'nin toplam ticaret filosu tonajı 1840'da 3,3 milyon tondan, 1850'de 5,3 milyon tona ve 1860'da da 8 milyon tona çıktı. Bu, 1840'tan 1860'a %142 oranında ve 1850'den de 1860'a %50 oranında bir artış demektir. Ama aynı dönemde gemi yapımı toplam tonajı 1840'da 1,2 milyon tondan 1850'de 2.8 milyon tona çıkar, 1860'da ise 2.1 milyon tona düştü.

Karşılaştırma olsun diye verelim. 1840'da İngiliz ticaret filosunun toplam tonajı 7.4 milyon tondan, 1850'de 9.5 milyon tona ve 1860'da da 12.8 milyon tona çıkmıştı.(139)

Amerikan deniz ticareti filosunun durumunu Engels şöyle açıklıyor:

"Himayeli gümrük, en iyi durumda, sonu olmayan bir vidadır. Ne zaman biteceği asla bilinmez. Şayet bir ekonomi dalını korursak, bütün diğerlerine doğrudan veya dolaylı olarak zarar veririz ve bundan dolayı onları da keza korumak zorunda kalırız. Ama böylelikle, ilk korunan sanayiye yeniden zarar veririz ve ona tazminat hakkı veririz; ama bu tazminat, diğer bütün ekonomi sektörlerine etkide bulunur ve onları yeni talepler için haklı kılar ve böylece sonsuza doğru gider. Bu bağlamda Amerika, gümrük himayesiyle önemli bir sanayinin yok edilmesi konusunda çarpıcı bir örnektir. 1856'da Birleşik Devletler'in toplam deniz ithalatı ve ihracatı 641.604.850 dolardı. Bu miktarın %75.2'si Amerikan, %24.8'i de yabancı gemilere yüklendi. Daha o zaman İngiliz okyanus buharlı gemileri, Amerikan yelkenli gemilerini püskürtmeye başladılar. Buna rağmen, 1860'da toplam 762.288.550 dolarlık deniz ticaretinin %66.5'ini Amerikan gemileri gerçekleştirdi. İç savaş gelip çattı ve onunla birlikte Amerikan gemi yapımı için gümrük himayesi; ve bu gümrük himayesi, Amerikan filosunu okyanustan neredeyse tamamen sürüp atacak kadar başarılıydı. 1887'de Birleşik Devletler'in toplam deniz ticareti 1.408.502.979 dolara çıktı; ama bunun sadece %13.8'i Amerikan gemileriyle ve %86.2'si de yabancı gemilerle taşınıyordu. 1856'da Amerikan gemilerine yüklenen meta değeri 482.268.274 dolardı; 1860'da 507.247.757 dolar; 1887'de ise sadece 194.356.746 dolardı. 40 yıl önce Amerikan filosu, okyanusta İngiliz filosunu geride bırakma durumundaydı; şimdi ise, tamamen kayboldu. Gemi yapımı için gümrük himayesi, gemiciliği ve gemi yapımını yıktı." (140)

Dış Ticaretin Gelişmesi

1821-1878 arasında ABD dış ticareti ⁽¹⁴¹⁾ (Miktar Üzerinden ve 1908-1914=100)

Dönem	Endeks	Zincirleme endeks ^(*) (Büyüme oranı)
1821-1826	3	-
1827-1834	5	66.6
1835-1842	6	20.0
1843-1848	8	33.3
1849-1858	13	62.5
1859-1867	15	15.4
1868-1878	24	60

^(*) Zincirleme endeksi biz ekledik

ABD dış ticareti sürekli büyümüştür. Ama büyüme hızında önemli boyutlara varan istikrarsızlık sözkonusudur. Örneğin dış ticaret, iç savaşa rağmen büyürken, büyüme hızı %62.5'ten %15.4'e düşmüştür.

1820-1860 arasında ihracatın bileşimi -%- ⁽¹⁴²⁾

Yıllar	Ham maddeler	Ham gıda maddeleri	Hazırlanmış gıda maddeleri	Yarı mamul maddeler	Mamul maddeler
1820	60	5	20	9	6
1840	68	4	14	4	9
1860	68	4	12	4	11

Ham ve hazır gıda maddelerinin ihracatın hacmindeki payları düşerken, hammadde-lerin ve mamül malların (sanayi) payı giderek artmıştır.

ABD dış ticareti bu dönemde genellikle açık verdi. Yani bu alanda belli bir sermaye birikimi olmadı. Ayrıca ülkede sermayeye olan ihtiyaç büyüktür. Bundan dolayı ABD'nin dış borçlanması sürekli arttı.

ABD dış borçlanması:

Dış borç miktarı 1820-29 döneminde 83.7 milyon dolardan 1830-39 döneminde 166.3; 1840-49 döneminde 221.9; 1850-59 döneminde 319.5 milyon dolara ve 1860'da da 379.2 milyon dolara çıktı ⁽¹⁴³⁾.

Başka bir kaynağa göre de ABD'nin dış borçlanması 1853'te 380 milyon dolardır. Yi-ne başka bir kaynağa göre de ABD'nin dış borcu 1857'de 400 milyon dolardır. ⁽¹⁴⁴⁾

IV. Reformlardan Emperyalizme Alman Kapitalizmin Gelişmesi

1. 1848/1849 Devrimine Kadar Ekonomide ve Politikada "Prusya Yolu":

Fransız burjuva devrimini Almanya'da hakim sınıflar kin ve nefretle karşılaşmışlardı. Ama oluşmakta olan Alman burjuvazisinin önde gelenleri ve aydınlar, bu devrimi coşkuyla karşılıyorlardı. Ne var ki bu coşku, Engels'in de belirttiği gibi, "Fransız devrimcilerinin teorik anlayışları" için geçerliydi. Ekonomik olarak oldukça geri, siyasi olarak bir hiç olan Alman burjuvazisi, Fransız devriminin etkisiyle doğacak olan bir halk hareketinden korkuyordu.

Hakim sınıfların kin ve nefretine ve burjuvazinin korkusuna rağmen Fransız devrimi, Alman köylü kitleleri arasında devrimci eylemlerin gelişmesine neden olmuştur.

Fransa ile olan çelişkilerinden dolayı İngiltere, Avusturya ve Prusya'yı devrimci Fransa'ya karşı savaş için kışkırtıyor ve silahlandırıyor. Nisan 1792'de devrimci Fransa, Avusturya'ya savaş ilan etti. Bu savaşa, Avusturya'nın yanı sıra diğer Alman devletleri de katıldılar. Serf konumunda olan köylülerden oluşan Alman orduları, devrimci Fransız ordusu karşısında yenilgiye uğradılar ve Fransa, Avusturya'nın işgali altında olan Hollanda'yı ve Ren nehrinin sol kesimini işgal etti. Çoğu yerde Fransız ordusu, kurtarıcı olarak karşılandı. 1795'te Prusya, 1797'de de Avusturya, Fransa ile barış anlaşması imzalamak zorunda kaldı. İkinci koalisyon (1798-1802 Fransa'ya karşı İngiltere, Avusturya ve Rusya) ve üçüncü koalisyon (1805- Fransa'ya karşı İngiltere, Rusya, Avusturya, İsveç vs.) savaşlarında Fransa galip çıktı ve Napoleon, Almanya'yı tamamen yeniden şekillendirme, haritasını değiştirme olanağını elde eder.

Temmuz 1806'da I. Napoleon'un hamiliğinde 16 Alman devletinin katılımıyla Ren Birliği kurulur. Almanya'da Fransa'nın zaferleri, mevcut feodal düzenin temellerini sarsar. Napoleon'un nüfuzu artık Elbe nehrine kadar yayılır. Almanya'da burjuva-liberal reformlar kaçınılmaz olmuştur. Bu gelişme karşısında, Almanya üzerindeki hakimiyetinin giderek tehlikeye düştüğünü gören Prusya, Fransa'ya karşı yeni bir savaş açar. Bu dördüncü koalisyon Prusya'nın yanı sıra, İngiltere, Rusya ve İsveç katılır. Fransız ordusu, Prusya ordusunu Jena ve Auerstaedt'te bozguna uğratarak (Ekim 1806) önce Berlin'i ve sonra da bütün Prusya'yı işgal eder.

Bu yenilgi, Prusya devlet düzeninin, feodal yapının bütün çürümüşlüğüne gözler önüne serer. Yapılan Tilsit Barışı'yla (9 Temmuz 1807) Prusya, topraklarının ve nüfusunun yarısını kaybeder ve Fransa'ya olağanüstü yüksek bir savaş tazminatı ödemek zorunda kalır.

Tilsit anlaşmasıyla birlikte, Fransa'nın savaşları, talan savaşlarına dönüşmeye başladı. Artık talan, istila ve ulusal baskı önplana çıkıyordu. Almanya'daki Fransız baskısı, yüksek tazminat, yüksek vergiler, Fransızcanın resmi lisan olması için yapılan baskı, halkın kin ve nefretini artırdı. Lenin, Tilsit anlaşmasını değerlendirirken, bu anlaşmanın iki yönünü belirtiyordu; "Tilsit Anlaşması, Almanya'nın en büyük aşağılanmasıydı ve aynı zamanda muazzam bir ulusal yükselişe dönüşümdü." (145)

Soyluların ve bürokrasinin elinde olan feodal devletin ezici yenilgisi, burjuvazinin ve köylülerin saflarında gözüken huzursuzluk, birtakım reformların yapılmasını kaçınılmaz kılıyordu ve Prusya hükümeti, reform yapmakla karşı karşıya kaldı: 1807-1811 arasında kısmi burjuva reformlar yapıldı; örneğin zümre imtiyazları kısmen kaldırıldı, sınırlı da olsa şehirlerde şehir idarelerine geçildi, genel seçim yükümlülüğünün temelleri atıldı. 1807'de serflik kaldırıldığı ilan edildi, ama köylüler üzerindeki bütün feodal yükümlülükler kaldı, orduda reforma gidildi vs.

1812 yılında Prusya ve Avusturya, Napoleon'un Rusya seferine katıldı. Fransız ordusunun Rusya tarafından bozguna uğratılması, Almanya'nın Fransız hakimiyetinden kurtulması için çok büyük bir anlam taşıyordu.

Engels;

"Büyük Napoleon ordusunun Moskova'dan geri dönerken hezimete uğratılması, batıda Fransız hakimiyetine karşı genel ayaklanma sinyali verdi. Prusya'da bütün halk ayağa kalktı ve korkak II. Friedrich Wilhelm'i Napoleon'a karşı savaşa zorladı." (146)

Napoleon'a karşı mücadelede önderliği gericiler, özellikle de Prusya-junkerciliği ele geçirdi. Fransa'ya karşı savaş açıldı (16 Mart 1813). Bu savaşa Avusturya da katıldı (Ağustos 1813). Leipzig civarındaki nihai muharebeyle (16-19 Ekim 1813) Napoleon'un ordusu yenilgiye uğratıldı. Almanya, Fransız işgalinden kurtuldu. Avusturya'nın, Prusya'nın ve diğer Alman devletlerinin hakim sınıfları, Fransa'nın yenilgisini fırsat bilerek feodal-mutlakîyetçi düzeni güçlü kılmaya yönelirler.

Viyana Kongresi'nde Alman Birliği kurulur. 38 Alman devletinin katıldığı bu birlik –1866'ya kadar devam etmiştir– bir taraftan Almanya'nın feodal dağınkılığına son verirken –en azından katılan ülkeler çerçevesinde– diğer taraftan feodal düzeni restore etmenin adımı olarak, gericiliğin bir zaferi olmuştur. Gericiler kutsal birliğin önderi ve kurucusu olan V. Metternich'di. Birlik, Almanya'daki muhalefet hareketini acımasızca baskı altında tutuyordu. Ama buna rağmen Almanya'da, soyluların hakimiyetine ve feodal parçalanmışlığa karşı 1815'ten sonra çeşitli muhalefet hareketleri (örneğin 1817 öğrenci hareketi) gelişmiştir.

Almanya'da muhalefet hareketi Fransa'daki Temmuz 1830 devriminden etkilenerek yeni bir ivme kazanmıştı. Almanya'da burjuva-liberal, demokratik hareket canlanmıştı. Bu gelişmenin sonucudur ki, Hambach Sarayı'nda 22 Mayıs 1832'de toplanan 30 bin kişi, Almanya'da ilk kez liberal burjuvazinin siyasi taleplerini formüle ediyordu.

1834'te Prusya önderliğinde "Alman Gümrük Birliği" kuruldu. Böylelikle ulusal pazarın oluşması önündeki önemli bir engel yıkılmış oluyordu. Bu birlik, Almanya'da Prus-

ya'nın nüfuzunu artırdı.

1848/49 devriminin arifesinde, Engels'in dediği gibi "...1840'dan beri... Prusya burjuvazisi, hızlı ekonomik gelişmesinden dolayı, ekonomik ve siyasi olarak Alman burjuvazisinin başına geçti." (147)

Bu dönemde (1807/1813-1848/1849) yapılan reformlara ve sonuçlarına bakalım.

Tarım reformu ve tarımda kapitalizmin gelişmesi ("Prusya yolu")

Kırsal alanda feodal ilişkilerin kaldırılması artık kaçınılmaz olmuştu. Tarımda kapitalist gelişmenin esas engeli feodal ilişkilerdi. Yukarıda belirttiğimiz nedenlerden dolayı 9 Ekim 1807'de, Stein'in ikinci bakanlığı döneminde bir "*Edikt*" –Kral buyruğu– açıklanır. Bu buyruğun 1. maddesine göre Prusya'nın her vatandaşı, yani köylüler de, özel bir müsaadeye gerek olmaksızın mülk sahibi olabileceklerdi. 2. maddeye göre ise, meslek/iş seçiminde zümre kısıtlaması kaldırılıyordu. 12. maddeye göre, 1810 yılından itibaren toprağa (çiftliğe) bağımlılık; feodal beye bağımlılık kaldırılıyordu. Buna göre, artık sadece özgür insanlar vardı. Köylüler para vermeden, çiftliği terk etme, evlenme hakkına sahip oluyorlardı. Ama feodal hizmetlere, angaryaya dokunulmamıştı.

1807 reformları (tarımda) ne toprak beyleri ne de köylüler tarafından coşkuyla karşılanmıştır. Feodal toprak beyleri, büyük toprak sahipliğinin, dolayısıyla hakimiyetlerinin elden gideceği korkusundayken, köylüler de feodal ilişkilerin tamamen kaldırılmasından yanaydılar. Ama 1807 tarım reformları, her halükarda tarımda kapitalist ilişkilerin yolunun açılmasında bağlayıcı bir öneme sahiptiler. Artık, feodal üretim ilişkilerinin cenderesinden kurtulan tarımdaki üretici güçlerin gelişme yolu açılmış oluyordu.

Tarım reformu gündeme geldiğinde iki eğilim vardı:

Bunlardan birincisi, Fransa'da olduğu gibi safi kapitalist gelişmeydi. Almanya'da bunu gerçekleştirecek bir burjuva devrimi olmadığından dolayı, tarımda kapitalizmin safi gerçekleştirilmesi olanağı da yoktu. Radikal bir şekilde serfliğe son vermek, radikal bir tarzda toprağın metalaşmasını –dağıtımını– sağlamak; radikal bir şekilde özgür vatandaşlığı (burjuva anlamda) kabul etmek! Bu olmadı. Çünkü Alman burjuvazisinin bu adımı atmaya, yani devrim yapmaya ne niyeti vardı, ne de gücü yetiyordu.

İkinci eğilimi, yukarıda belirttiğimiz reformlar ifade ediyordu. Bu eğilim, Lenin'in bahsettiği "Prusya yolu"ydı.

Ele aldığımız diğer ülkelerde köylü sorununu gözönünde tutarak Prusya yolunu şöyle belirginleştiririz:

– İngiltere'de köylü, önce üzerinde oturduğu, çalıştığı toprağa el koydu. Bunu, feodal yükümlülükleri tedricen yıkararak yaptı. Ama sonra, kapitalist ilişkiler geliştikçe –ilkel birikimin gelişmesi– fiilen tamamen mülksüzleştirildi.

– Amerika'da köylüler, yeni, sahipsiz topraklara sahip oldular ve ancak 20. yüzyılda, rekabetin büyüklüğünden dolayı tutunamadılar ve büyük tarım işletmeleri küçük tarım iş-

letmelerini yuttu.

– Fransa'da köylüler, devrimden sonra toprağı aldılar. Bunun ötesinde feodal beylerin topraklarının bir kısmını da kendi aralarında paylaştılar. Daha sonraları ise, kapitalist ilişkiler içinde, kapitalist tarzda borçlandılar.

– Almanya'da ise bir taraftan köylülerin bir kısmı fiilen mülksüzleşirken, bir kısmı da özgür köylü olarak var olabiliyordu. Bunlar ağır feodal yük altındaydılar. Buna karşın toprak beyleri –junkerler– toprak mülklerini garanti altına alıyorlar, köylülerden aldıkları topraklarla genişletebiliyorlardı.

Lenin bu yolu şöyle tanımlar:

"Birinci durumda (Prusya yolu–çn) feodal toprak beyliği iktisadî, yavaş yavaş bir burjuva, junker ekonomisine geçer. Burada köylü, –küçük bir azınlık büyük köylüye dönüşürken– onyıllarca süren acı bir mülksüzleşmeye ve köleliğe mahkum edilir. İkinci durumda (Amerikan yolu –çn) feodal çiftlik yoktur veya o, feodal çiftliklere el koyan ve bölüştüren devrim tarafından yerle bir edilir." ⁽¹⁴⁸⁾

Prusya yolu, burjuva devriminin olmadığı veya burjuvazinin devrimi sonuna kadar götürmediği ülkelerde söz konusu olmuştur. Böylesi ülkelerde, burjuva ilişkilere, "yukarıdan" reform yoluyla geçerlilik kazandırılır. Bundan dolayı da büyük toprak sahipliğine dokunulmaz.

1807 Prusya reformları, büyük toprak beyliğine dokunmamakla, sadece, "köylülerini onlarca yıl süren acı bir mülksüzleşmeye ve köleliğe mahkum etmiyordu" (Lenin), aynı zamanda Alman kapitalizminin gelişmesini de belirliyordu. 1871'de Alman birliğinin "yukarıdan devrim"le sağlanmasının nedenlerinden birisi de, feodal toprak beylerinin tarım kapitalistlerine dönüşmeleri idi. Prusya soylusunun, ekonomideki, toplumdaki ve devletteki rolü ve önemi tartışma götürmez bir gerçektir. Alman emperyalizmi, junker-burjuva bir karakter almıştı. Bu, tarımsal gelişmeden kaynaklanan bir özellikti. ⁽¹⁴⁹⁾

Sonuç itibarıyla:

– 1807 Prusya tarım reformuyla tarımdaki feodal üretim ilişkileri adım adım yok edilerek tarımsal üretici güçlerin önündeki engeller devrimci tarzda yıkılmıştır.

– Almanya'nın batı kesimlerinde, Fransız işgali altındaki bölgelerde ise tamamen farklı bir gelişme söz konusuydu. Devrimci Fransa, devrimi, işgal ettiği bu bölgelere de taşıyor ve feodal ilişkileri radikal bir şekilde yok ediyordu. (Bu konuda bkz. Marks, 1848 Devrimi)

– Prusya'da tarım dışı alanlarda da reformlar yapılmıştır. Bunlardan en önemlisi, bir taraftan "garnizon" (Mehring) görünümünde olan Alman şehirlerinde şehircilik, belediyeçilik, belediye idaresi vs. alanlarında adımlar atılırken diğer taraftan özgür zanaatçılığı, özgür işyeri açmayı engelleyen lonca sistemi kaldırılmıştır. 26 Aralık 1808 tarihli düzenlemeyle bu alandaki imtiyazların kaldırılması, serbest rekabetçiliğin önündeki önemli bir engelin yok edilmesi anlamına geliyordu. Buna ilaveten çeşitli gümrük engellerinin de yıkılmasıyla (1834) Alman sanayi burjuvazisinin oluşumu ve gelişmesi önündeki önemli engeller yıkıl-

miş oluyordu.

– 18. yüzyılda Almanya'da üretim ilişkileri esas itibariyle feodal karakter taşıyordu, kapitalist yön belirleyici değildi.

19. yüzyılın başından itibaren, daha doğrusu 1807-1813 Prusya reformlarından sonra Almanya'da üretim ilişkilerinin karakteri giderek kapitalistleşmeye başlamış, feodal yön ağırlığını yitirmiştir. Ama üretim ilişkilerindeki bu kapitalist yön, Amerika, Fransa ve İngiltere'de olduğu gibi oldukça açık ve belirleyici değildi.

– Prusya reformları, Alman tarihine başarılı reformlar olarak geçmiştir. Tabii ki, bu reform hareketinin başarısını, bir demokratik, devrimci burjuva hareketin başarılarıyla karşılaştıramayız. Fransa örneğinde olduğu gibi Almanya'da feodalizmin ekonomide ve üst yapıda radikal, devrimci tasfiyesinin olmaması, reform ve devrim arasındaki başarı farkını göstermektedir.

– Almanya'da kapitalist gelişmenin bu özelliği, Alman burjuvazisini tabanda/ekonomide oldukça güçlü kılarken, onun sınıf olarak gelişmesini, sınıf bilincine varmasını engelleyici olmuştur.

Alman burjuvazisi ekonomik alandaki başarılarını; kapitalist üretim ilişkilerinin, kapitalist üretimin, makina kullanımının vs. genişlemesine ve derinlemesine gelişmesini mücadele sonucu elde etmiştir. Alman burjuvazisi, bütün bunları, devleti ele geçirmeden yapmıştır. Bu konuda Engels şöyle diyor.

"Burjuvazi 1848'den bu yana görülmemiş bir yükseliş içindeydi ... O, daha o zaman, halkın ekonomik olarak en güçlü sınıfıydı, devlet onun ekonomik çıkarlarına riayet etmek zorundaydı ... Ama buna rağmen o, gerçek siyasi hakimiyetten oldukça uzaktı." ⁽¹⁵⁰⁾

– Fransa'da, İngiltere'de ve Amerika'da burjuva devrimlerinin ve sanayi devrimlerinin sonucu olarak 18. yüzyılın ilk yarısında üretici güçlerin karakteri ile üretim ilişkileri arasındaki uyumluluk yasasının uyumsuzluğa dönüşmesinin esas göstergesi olarak toplumda temel çelişki burjuvazi ile proletarya arasındayken; yani bu ülkelerde burjuva ve proletarya sınıf olarak şekillenmiş ve kapitalist toplumda yerlerini almışken, bu durum Almanya'da daha değişikti. Almanya'da kapitalizmin Prusya tarzı gelişmesi sonucu 1848/1849 devrimine kadar toplumdaki temel çelişki, burjuvazi ile proletarya arasındaki çelişki henüz belirleyici olmamıştı.

Bu olgulardan hareketle Almanya'da kapitalizmin; sanayinin, İngiltere'de, Fransa'da ve Amerika'da olduğu gibi burjuva devrimi ve sanayi devrimi sonucu gelişmediği sonucuna varıyoruz. Almanya'da, İngiltere Fransa ve Amerika'da görülen sanayi devrimi görülmemiştir. Sanayide kapitalizmin gelişmesi konusunda bu üç ülke Almanya arasındaki fark, devrimle reform arasındaki farktır.

2. 1807-1813 Prusya Reformlarından 1848/49 Devrimine Kadar Alman Ekonomisi:

Çeşitli sektörlerde üretimin artışı ve makinalaşma:

Kömür Üretimi:

Almanya'da (Prusya) kömür üretimi 1779/80'de 167 bin tondan 1800'lerde 312 bin tona, 1820'de 300 bin tona; 1830'da 1400 bin tona; 1840'da 3400 bin tona ve 1850'de de 5100 bin tona çıkar. Bu, 1800'den 1830'a %348 oranında; 1840'a %989 oranında ve 1850'ye de %1534 oranında, yani 16.3 misli bir artış demektir. Almanya'da kömür üretimi, 1820'lerden sonra hızla gelişmiştir.

Ham Demir Üretimi:

Almanya'da ham demir üretimi 1800-1825 arasında yaklaşık 40 bin ton civarında olmuştur. Üretim daha sonraları; 1830'da 46 bin tona; 1835'te 144 bin tona; 1840'da 183 bin tona; 1845'te 185 bin tona ve 1850'de de 215 bin tona çıkarak, 1800-1825'ten 1850'ye %437 oranında, yani 5.3 misli artmıştır. ⁽¹⁵¹⁾

Kömür ve demir üretimindeki artış, teknolojinin üretimde kullanılmasına; makinalaşmaya, demiryolu yapımının gelişmesine bağlıydı. Demir üretimi, ekonominin hızlı makinalaşmasına yeterli gelmediği için, demir ithali yapılyordu.

Pamuklu dokumada, dokuma tezgahı sayısı Berlin'de 1795'te bin 654'e, 1805'te 4 bin 270'e çıkar. Bütün Prusya'da pamuklu dokumada tezgah sayısı 1819'da 14 bin 276'dan 1834'te 31 bin 759'a ve 1840'da da 48 bin 540'a çıkar. İpek dokuma tezgahı sayısı da 1819'da 6 bin 705'ten 1834'de 12 bin 44'e ve 1840'da da 15 bin 715'e çıkar. ⁽¹⁵²⁾

Sadece Saksonya'da 1834-1838 arasında fabrika niteliği taşıyan 319 tekstil işletmesi kurulmuştu. 1837'de aynı bölgede tekstil işletmelerinin sayısı 713'tü. 1849'da bütün Prusya'da 2061 iplikhane, 768 kumaş fabrikası ve 608 pamuk dokuma işletmesi vardı. ⁽¹⁵³⁾

Saksonya'da Jenny-iplik makinası sayısı 1800'de 2000 adetti. Yine Saksonya'da iğ sayısı 1806'da 13 bin 200'den 1814'te 283 bin 713'e çıkarak 21.5 misli arttı. Gümrük Birliği'nde 1846'da toplam 298 iplikhanede 750 bin 298 iğ vardı. Her bir iplikhaneye düşen ortalama iğ sayısı 2517 idi.

1830'da Prusya sanayisinde toplam buharlı makina sayısı sadece 245'ti. Bu makinaların toplam beygir gücü 4485'ti. Sanayideki buharlı makina sayısı 1846'da 1.139'a ve 1849'da da 1445'e çıkarak, 1830'dan 1849'a %489 oranında arttı. Bu makinaların beygir gücü de 1846'da 21 bin 715'ten 1849'da 29 bin 483'e çıkarak 1849'da 1830'a göre %557 oranında arttı. ⁽¹⁵⁴⁾

Almanya'da buhar makinalarının toplam kapasitesi 1840'da 40 bin beygir gücünden 1850'de 260 bin beygir gücüne çıkarak, sadece 10 sene içinde %550 oranında artar.

Almanya'da pamuk tüketimi 1830'da 16 milyon *pfund*dan (1 *pfund*=454g) 1840'da 26

milyon pfunda ve 1850'de de 46 milyon pfunda çıkarak, 1830'dan 1850'ye %187 oranında artar.

Kıymetli metaller de dahil madencilik üretimi 1801-1820'de 12 milyon sterlinden 1821-1840'da 23 milyon sterline çıkarak %91 oranında artar.

1800'de 60 milyon sterlin değerinde olan fabrika ve manifaktür üretimi, 1820'de 85 milyon ve 1840'da da 150 milyon sterline çıkarak 1800'den 1840'a %150 oranında artar.

Almanya'da demiryolu uzunluğu 1840'da 549 km'den 1850'de 6044 km'ye çıkarak % 1000 oranında, yani 11 misli artar. Almanya'da 1801-1850 arasında kurulan toplam 102 anonim şirketinin 27'si, yani % 26.5'i demiryolu sektöründe faaldi. Bu 102 anonim şirketinin 638 milyon marka varan sermayesinin 428 milyon markı, yani % 67'si demiryolu şirketlerine aitti. Spekülatif karın olduğu demiryolu yapımı, özellikle 1840-1850 yıllarında yoğunlaşmış ve Almanya, bu dönemde Avrupa'da, demiryolu uzunluğu bakımından İngiltere'den sonra ikinci sırayı almıştır.

Alman dış ticaret hacmi 1800'de 730 milyon marktan 1820'de 760 milyon marka; 1830'da 820 milyon ve 1840'da da 1140 milyon marka çıkarak 1820'den 1840'a %50 oranında artmıştır. Alman ihracatı 1820'de 360 milyon marktan 1840'ta 550 milyon marka çıkarak %50 oranında artarken, aynı dönemde ithalat da 395 milyon marktan 590 milyon marka çıkarak %49 oranında bir artış göstermiştir.

Bu dönemde Almanya'nın denizaşırı ticareti, İngiltere, Fransa ve ABD ile karşılaştırılamayacak kadar geridir. Bazı veriler bunu gösteriyor. Örneğin Hamburg limanından denize açılan gemi sayısı 1833/1835'te 2197'den 1846/1850'de 3559'a çıkarak %71 oranında artarken, Bremen limanından hareket eden gemi sayısı 1835/1838'de 1146'dan 1847/1851'de 2598'e çıkarak %79 oranında artıyor. Hamburg'un gemi sayısı 1836'da 146'dan 1850'de 326'ya çıkıyor, tonaj da 25 bin 600 tondan 71 bin 300 tona çıkıyor. Bu, gemi sayısında %123 oranında ve tonajda da %178 oranında bir artış demektir.

Aynı dönemde Bremen'deki gemi sayısı 133'ten 222'ye çıkarak %67 oranında artarken, tonaj da 24 bin 900 tondan 67 bin 800 tona çıkarak %172 oranında artmıştır.

1852'de Hamburg'da İngiliz filosunun payının %49.9 olması İngiltere'nin deniz ticaretindeki ağırlığını gösterir.⁽¹⁵⁵⁾

Bu durum, Almanya'nın denizaşırı ticareti hiç yoktu anlamına gelmez. Fransa, İngiltere ve ABD ile karşılaştırılamayacak kadar az da olsa belli bir denizaşırı ticaret vardı. Örneğin 1825-1828 arasında Hamburg'dan toplam 43 gemi, Bremen'den de 17 gemi Meksika'ya gitmiştir. 1824-1829 arasında Büyük Kolombiya'dan Hamburg'a gelen toplam gemi sayısı 44; Bremen'e gelenlerin sayısı da 22'dir. 1823-1878 arasında Brezilya'dan Bremen'e gelen gemi sayısı 35, Hamburg'a gelenlerin sayısı da 496'dır.⁽¹⁵⁶⁾

3. 1848/49 Devriminden Emperyalizme Alman Ekonomisi:

"Yeni bir haydut doğuyor" (Lenin)

1845 ve 1846'da tarımsal üretimin kötü olması ve 1847 krizi, halk kitlelerinin durumunu kötüleştirdi ve özellikle işçi ve köylülerin –emekçilerin– huzursuzlukları giderek arttı. Aynı dönemde burjuvazinin mevcut yönetime (hükümete) karşı muhalefeti de sertleşiyordu. Örneğin Birleşik Meclis'in dağıtılması (1847) burjuvazinin muhalefetinin sertleşmesinde önemli bir rol oynamıştı. Prusya Kralı IV. F. Wilhelm, ek vergilerin meclis tarafından onaylanmasını istiyordu. Meclis bunu, kral, kısmi reformları uygulamayı reddettiği için reddetmişti.

Belirttiğimiz bu gelişmeler Almanya'da siyasi bir krizin patlak vermesine neden oldu. Geniş emekçi yığınlar ve özellikle de işçiler devrimci akımların etkisine girdiler. Almanya'da devrimci olayların gelişmesinde Fransız Şubat 1848 devrimi önemli bir rol oynadı. İlk antifeodal eylemler, Fransa'ya komşu olan Güney Alman devletlerinde köylüler tarafından başlatıldı. Bu eylemler zor yoluyla bastırıldı. Bu sefer Avusturya'da (Viyana) 13 Mart devrimi patlak verdi. Metternich kaçtı, ama kral durumu kurtarmak için tavizler verdi. Avusturya devriminin zaferi, Prusya'da kitleleri etkiledi. Prusya'nın birçok şehrinde halk eylemleri gündeme geldi. Bu eylemler doruk noktasına Berlin ayaklanmasıyla (18 Mart 1848) ulaştı. Ayaklanmacılar, hükümetin askeri gücüne karşı iki gün savaştılar ve zaferi elde ettiler. Ama bu zaferin kaymağını yiyen burjuvazi oldu.

Prusya'da, Avusturya'da ve başka Alman devletlerinde liberal hükümetler kurulur. (Örneğin Prusya'da Camphausen bakanlığı). Bu hükümetlerin görevi tamamlanmamış, yarı kalmış reformları tamamlamaktır.

İktidara gelen Alman burjuvazisi, müttefiklerine ihanet etmekte gecikmedi.

Stalin şöyle diyor:

"1789 yılının Fransız burjuvazisinden farklı olarak ... Prusya burjuvazisi ... öyle alçaldı ki, daha baştan halka karşı ihanet ve eski toplumun taçlandırılmış temsilcileriyle uzlaşma eğilimindeydi..."

Prusya liberalleri üzerine Marks böyle yazıyordu ve gerçekten de, devrim daha doğru dürüst gelişmeden Alman liberalleri, 'devlet gücüyle' kötü bir trampaya başladılar. Ve hükümet ile işçilere ve köylülere karşı ortak mücadele etmek için bu trampaya hemen katıldılar."

(157)

İhanetin anlamı şudur: Alman burjuvazisi, müttefiki olan köylüleri, feodal üretim ilişkilerinden, feodal baskıdan kurtarmak için hiçbir şey yapmamıştır. Alman burjuvazisi, işçilerin genel durumunu kolaylaştırmak için hiçbir şey yapmamıştır. Alman burjuvazisi, hakim sınıf baskısının doğrudan bir ifadesi olan junker-bürokratik polis mekanizmasına hiç dokunmamıştır.

1848 devriminin temel görevi neydi? Lenin, J. J. Şkvorsov-Stepanov'a yazdığı mek-

tuplarında Almanya'daki ulusal sorun üzerine şöyle der: "Almanya'nın *tam* sağlamlaşmış burjuva gelişmesinin ulusal sorunu, birleşmedir..." ⁽¹⁵⁸⁾ Buna göre, 1848 devriminin temel görevi, irili ufaklı bir dizi devletten oluşan "Almanya"nın bir ulusal Alman devletinde birleşmesini sağlamaktı. Alman burjuvazisi devrimin bu kardinal (esas) görevini çözememiştir.

18 Mayıs 1848'de bütün Alman ulusal meclisi Frankfurt'ta toplanır. Bu meclis, gelecekteki tek Alman devletinin anayasasını hazırlamakla görevliydi. Bu mecliste burjuva liberaller çoğunlukta idi. Ama ne bu meclis, ne de onun oluşturduğu geçici merkezi güç herhangi bir iktidara sahiptiler. Bu her iki odak, ancak, Prusya, Avusturya ve diğer Alman devletlerinin gerici, karşıdevrimci politikalarını kabul ve tastik ediyordu.

Bunun ötesinde ulusal meclis, Polonyalıların ulusal kurtuluş hareketine de karşı gelmiş ve bu konuda Prusya junkerlerini desteklemişti.

Engels'in ifadesiyle "kocakaraların meclisi" olan ulusal meclis, korkaklığın, karaktersizliğin, karşıdevrimci tavrın bir tanımı olmuştu. Alman burjuva demokratları, devrimci kitleleri, saldırıya geçen karşıdevrime karşı mücadeleye sevkedeceklerine teslimiyetin, kitleleri mücadeleden uzaklaştırmanın sembolü olmuşlardı.

Mülteci olan Marks ve Engels, daha devrimin başlangıç sürecinde Almanya'ya geri dönerler. Marks ve Engels için, devrimin esas düşmanlarının Prusya ve Avusturya monarşileri olduğu açıktı; bu her iki monarşik güç yıkılmadıkça devrimin başarısı söz konusu olamazdı. Marks şöyle diyor:

"Nihayet Almanya'nın bir *ulus* olarak birleşmesi Prusya (devletinin) dağıtılması, Avusturya devletinin çökmesi, Almanya'nın cumhuriyet olarak gerçekten birleşmesi, başka acil devrimci bir programa sahip olamazdık." ⁽¹⁵⁹⁾

Buna göre; Marks ve Engels açısından 1848 devriminin anlamı, birleşik demokratik bir Alman Cumhuriyeti'nin kurulmasıydı. Devrimde halkın görevi; böyle bir cumhuriyet için mücadeleydi.

Viyana'da ayaklanma bastırıldı (Ekim 1848). Bu, Almanya'da karşıdevrimin genel bir saldırıya geçişi için sinyal oldu. Prusya kralı, karşıdevrimci birlikleri Berlin'de topladı ve kont V. Brandenburg'un gerici kabinesini göreve getirdi (1 Kasım 1848). Benzeri gelişmeler diğer Alman devletlerinde de meydana geldi. Tam da bu dönemde, karşıdevrimin ülkenin büyük bir kısmında zafere ulaştığında ulusal meclis, hazırladığı anayasayı kabul eder (Mart 1849). Buna rağmen Almanya'nın çeşitli bölgelerinde (Saksonya, Reinland, Pfalz), sözkonusu anayasadaki birtakım hakları ve ilkeleri savunmak için ayaklanmalar olur. Öyle ki her ayaklanmaya işçilerin dışında bir kısım köylüler de katılırlar. Önderlik, kararsızlık, tutarsızlık içinde olan şehir küçük burjuvazisinin elindedir. Güney Almanya'daki ayaklanmaların bastırılmasıyla, parlamentonun dağıtılmasıyla ve nihayet Macaristan'daki 1848/1849 devriminin de bastırılmasıyla 1848/1849 Alman devrimi çökertilir.

Lenin, 1789 Fransız devrimiyle 1848 Alman devrimini karşılaştırırken şöyle der:

"Her iki yol arasındaki temel fark neden ibarettir? Bu, 1789 Fransası'nda ve 1848 Almanyası'nda gerçekleştirilen burjuva-demokratik devrimin birincisinde sonuçlandırılmasından, ikincisinde ise sonuçlandırılmamasından ibarettir. Birinci durumda devrim cumhuriyete kadar ve tam özgürlüğe kadar giderken, ikincisinde, monarşi ve gericiliği yıkmadan durmuştur. İkinci durumda devrim, esas itibariyle, liberal burjuvazi önderliğinde cereyan etmiştir. Liberal burjuvazi henüz tam olgunlaşmayan işçi sınıfını yedeğine alarak, ona önderlik ediyordu. Birinci durumda devrim, kısmen de olsa, geçici de olsa oturaklaşmış, ılımlı burjuvaziyi bir kenara iten aktif-devrimci halk kitlesi, işçiler ve köylüler tarafından yürütülmüştür. İkinci durumda süratle ülkenin "sakinleşmesi", yani devrimci halkın baskı altına alınması ... söz konusu olurken, birinci durumda, belli bir dönem için (karşıdevrimin) direncini kıran devrimci halkın hakimiyeti söz konusu olmuştur." (160)

Sonuç itibariyle:

– Alman burjuvazisi 1848/49 devriminde ihanetçi bir rol oynamıştır, onun ihanet politikası, devrimin yenilgisinin esas nedenidir.

– Alman proletaryası, devrime önderlik edecek kadar güçlü değildi. Dolayısıyla 1848/49 devriminde, devrime önderlik edecek başka bir sınıf yoktu.

– 1848/49 Alman devrimi, tamamlanmamış bir devrim olarak kaldı. Yani devrimin esas görevi olan Almanya'nın demokratik ulusal birliği sağlanamadı.

"Alman birliği ekonomik bir zorunluluk olmuştur." (Engels)

Alman birliği "yukarıdan" hareketle sağlanır. 1848 devriminden sonra Almanya, daha önceki siyasi konumuna döner; siyasi olarak birçok devlete bölünmüşlük. Devrimden sonra Prusya hükümeti, çoğu Alman devleti üzerinde baskı kurarak, kendi güdümü altında birleşmenin adımlarını atmaya başladı. Başlangıçta rakibi olan Avusturya'nın engellemeleriyle karşılaştı. Avusturya'yı, Almanya'nın ulusal birleşmesini engellemek isteyen Rusya, Fransa ve İngiltere destekliyorlardı. Avusturya, Frankfurt'ta ulusal meclisi ve Alman ittifakını yeniden kurarken, Prusya da 1853 yılında yeniden şekillendirdiği gümrük birliği ile küçük Alman devletleri üzerinde nüfuz sahibi olmaya çalışıyordu.

1848/49 devrimi döneminde soyluların kısmen kaldırılan imtiyazları yeniden geçerli kılındı; Prusya'yı Prusya yapan feodal ilişkiler üst yapıda ve ekonomide yeniden uygulamaya konuldu. Öyleki Prusya hükümeti, siyasi baskı ile burjuvazinin ekonomik faaliyetini cendereye sokan tedbirler de alıyordu. Örneğin loncaların faaliyetlerine devam etmeleri. Ama feodal Prusya hükümetinin hiçbir çabası artık Almanya'da kapitalist üretimin gelişmesi önünde engel olamıyordu. 1850'li yılların başında yoğun bir şekilde başlayan kapitalist üretim, sanayide ve ticarete önemli ilerlemeler kaydetmişti. 1807-1813 Prusya reformlarıyla başlayan sanayi (sanayide "Prusya yolu") 1850'li yıllara gelindiğinde artık kapitalist büyük üretimin temellerini atacak kadar gelişmişti; burjuvazi, sanayi ve ticaretin özgür gelişmesi önündeki engellerin tamamen yıkılmasından yanaydı ve bunun için de Almanya'nın siyasi ve ekonomik birliğinin sağlanmasını hedef olarak görüyordu.

Ulusal birliğin sağlanmasında köylülüğün ve işçi sınıfının da çıkarı vardı. Ulusal ve

siyasi olarak birleşmiş Almanya, bütün ülke çapında feodal ilişkilerin yok edilmesinin, işçi sınıfının ülke çapında bütünlüklü bir sınıf olarak örgütlenmesinin önkoşullarını sağlamış olacaktı.

Alman burjuvazisi, devrimci mücadelenin yeniden yükseleceğinden korktuğu için hükümete karşı tavrında/muhaleflğinde oldukça dikkatli hareket ediyordu. Diğer taraftan burjuvazinin tutarsız tavrında, Prusya kralının kardeşi Prens Wilhelm'in kral olma olasılığı da önemli rol oynuyordu. Burjuvazi, bu şahsın kral olmasıyla, yeni bir dönemin başlayacağından, bu yeni dönemde devlet içinde belirleyici bir nüfuza sahip olacağından ve halkı harekete geçirmenin gereksizliğinden hareket ediyordu. Nitekim Wilhelm, ocak 1861'de Prusya kralı oldu. I. Wilhelm, orduyu güçlendirerek, Almanya'da Prusya'nın hakimiyetini zor yoluyla gerçekleştirmeyi amaçlıyordu. Bu amaç için liberal burjuvazinin desteğine ihtiyacı vardı. Bu desteği almak için burjuvaziye birtakım tavizle verdi.

Mecliste çoğunluğa sahip olan liberal burjuvazi, hükümeti kendi kontrolüne almak için ona zorluk çıkartıyor, örneğin ordunun yeniden örgütlenmesi için gerekli krediyi onaylamıyordu. Meclis ile kralın hükümeti arasındaki ilişkiler, giderek sertleşti ve 1862.başında kral I. Wilhelm, Otto von Bismarck'ı hükümetin başına getirdi.

Bismarck, Prusya junkerlerinin çıkarlarını savunuyordu. Junkerler artık kapitalist ilişkiler temelinde üretim yapmaya başlamışlardı. Bismarck, Prusya'da kapitalizmin gelişmişliğini, geriye dönüşün olamayacağını, kapitalist Almanya'nın daha da gelişmesi için Almanya'nın birleşmesi ve bir ulusal iç pazarın oluşturulması gerektiğini görüyordu. O, bunu Prusya önderliğinde zor yoluyla "yukarıdan" gerçekleştirmek için ordunun güçlendirilmesi gerektiğinden hareket ederek, yasaları takmıyor ve Prusya ordusunu güçlendiren adımlar atıyordu.

Bismarck hükümeti, Almanya'nın birliğini kan ve kurşunla gerçekleştirmiştir. Bu dönem sadakatsizliğin, her türlü entrikanın, sülale savaşlarının sürdürüldüğü bir dönem olmuştur. Bismarck, Almanya'nın birliğinin Prusya önderliğinde sağlanması önünde Avusturya'yı en büyük engel olarak görüyordu. Bundan dolayıdır ki Bismarck, Avusturya engelini ortadan kaldırmak için her fırsatı değerlendiriyordu. Almanya'nın birliği için ilk savaş, Prusya ve Avusturya'nın Danimarka'ya karşı savaşıydı (1864). Bu savaşta Danimarka yenildi ve Schleswig ve Holstein dükallıkları Prusya ve Avusturya'nın eline geçer. Bismarck, bu dükallıkların idaresindeki karışıklığı bahane ederek Haziran 1866'da Avusturya'ya savaş ilan etti.

Bu savaşta, önceleri, birçok Alman devlet Avusturya'nın yanında yer aldı. Bismarck ise İtalya'yı yanına çekti ve Fransız kralı IV. Napoleon'un desteğini aldı.

Prusya-Avusturya'nın Danimarka'ya karşı savaştığı dönem, Avrupa'da burjuva-demokratik hareketin yükseldiği bir dönemdi. Bu dönemde, emekçi kitlelerin maddi durumlarının kötüleşmesinden dolayı siyasi bir kriz keskinleşiyordu. Bunda kitlelerin, hükümetin karşı-devrimci politikasından memnun olmamalarının da önemli bir rolü vardı. Olgunlaşan devrimci durum, burjuvazinin korkaklığından ve işçi sınıfının devrimci önderlikten yoksun ol-

masından dolayı değerlendirilemedi.) ⁽¹⁶¹⁾

Savaşı, Prusya kazandı. Prusya, Almanya'yı dışlayan yeni bir Alman Birliği'nin kendi önderliğinde kurulmasını Avusturya'ya kabul ettirdi, diğer irili-ufaklı Alman devletlerini ele geçirdi ve bazılarını da kendine bağladı. (Örneğin Güney Almanya devletleri)

Kuzey Almanya'nın, endüstriyel bakımdan gelişmiş Prusya ile birleşmesi, Alman büyük burjuvazisinin çıkarıydı. Bunun içindir ki, Bismarck'ın esas hedefi, junkercilik ile büyük burjuvazi arasındaki ittifakı pekiştirmektir. Bu nedenle o, büyük burjuvazinin çıkarlarını da kolluyor ve ona birtakım yasalarla kolaylıklar sağlıyordu. (Örneğin bütünlüklü ölçü-ağırlık sistemi, bütünlüklü ticaret yasaları vs.)

1867'de yeniden şekillendirilen Gümrük Birliği, bütün Almanya'yı kapsamına alıyordu. Böylelikle Almanya'nın ekonomik birliğinin ön adımı tamamlanmış oldu.

Güney Almanya'nın Bavyera, Baden, Württemberg ve Hessen-Darmstadt gibi büyük devletlerinin Avusturya-Prusya savaşı sonunda Prusya'nın güdümünde olan Kuzey Almanya Birliği'ne girmeden Prusya'ya bağlı kılınmaları, Almanya'nın gerçek birliği konusunda bir pürüz noktasını oluşturuyordu; Almanya'nın birliği tamamlanmamış oluyordu.

III. Napoleon, sözkonusu dört güney Almanya devletinin Kuzey Almanya Birliği ile birleşmesini engellemeye çalışıyordu. Bismarck da Alman Birliğini "yukarıdan" sağlamayı düşünüyor ve Fransa'yı işgal planlarıyla uğraşıyordu. Prusya'nın askeri gücüne güvenen Bismarck, III. Napoleon'u 1870'de Prusya'ya karşı savaş ilan etmeye kışkırttı. Fransız-Prusya savaşı başladı (1870/1871).

Almanya açısından bu savaş, bir savunma savaşıydı: IV. Napoleon, Almanya'nın feodal parçalanmışlığından yararlanıyordu ve o yenilmediği müddetçe de savaş, Almanya açısından savunma savaşı karakteri taşıyordu.

Prusya junkerleri ise, daha savaşın başından beri Fransa'yı fetih amacını güdüyorlardı. Fransız ordusu 1870'in Eylül başlarında yenilgiye uğratıldı. Savaşı devam ettiren Prusya, savunma savaşını haksız bir savaşa dönüştürdü ve Alsas-Loren'i işgal etti. Bunun ötesinde Fransa'ya 5 milyar frank tutarında bir savaş tazminatı dayatıldı (Frankfurt Barış Anlaşması -1871). Prusya, Fransız burjuvazisinin yanı sıra, onunla birlikte, kahraman Paris Komünarlarına (1871) karşı silahlı saldırıya geçer.

Sonuç itibarıyla:

Junkerler ve büyük burjuvazi, Fransa üzerine askeri zaferi, Almanya'nın Prusya önderliğinde birleştirilmesiyle taçlandırır. 18 Ocak 1871'de Versailles Sarayı'nda (Paris) toplanan Alman prensleri, Prusya Kralı I. Wilhelm'i, Alman Kralı ilan ederler. Böylece kurulmuş olan Alman İmparatorluğu'nun yeni başbakanı da (Kanzler) Bismarck olur. İlk imparatorluk meclisi 16 Nisan 1871'de anayasayı kabul eder. Yeni anayasa Almanya'da Prusya junkerlerinin önder konumunu garantiliyordu.

Marks, Alman İmparatorluğu'nun kuruluş dönemindeki karakterini şöyle tanımlar:

"Parlamente biçimlerle süslenmiş, burjuvazi tarafından nüfuz edilmiş, bürokratik ola-

rak işlenmiş, polisçe korunan askeri despotizm." (162)

Lenin'in değerlendirmesi de şöyledir:

"Prusya'da ve Avusturya'da proletaryanın zaafı, proletaryanın, tarımcıları (tarım kapitalistleri, junkerler, çn.) ve burjuvaziyi, yeniden oluşumun, işçilerin çıkarlarına *karşı* gerçekleştirilmesinde engelleyememesidir. Bu, işçiler için *hiç istenmeyen*, hem monarşi, hem de soylu imtiyazlarının, kırdaki hukuksuzluğu ve bir dizi başka ortaçağ kalıntılarını ihtiva eden bir formdu." (163)

Prusyalastırılmış Almanya, militarizmin, gericiliğin ve ilhak savaşı tehlikesinin merkezi olmuştu. I. ve II. dünya savaşları bunu gösteriyor.

1850-1870 dönemini, üst yapının durumu açısından iki süreçte ele alabiliriz.

Birinci süreç 1850-1857 dönemini, ikinci süreç de 1858-1866 dönemini içerir. Bu dönemlerin özellikleri kısaca şöyledir.

Birinci dönem 1850-1857:

Bu dönemde burjuvazi, siyasi yenilgisini ekonomik zafere dönüştürmüştür. 1850-1857 döneminde Almanya'da kapitalizm, Alman tarihinde o zamana kadar görülmemiş bir yaygınlaşma göstermiş ve Almanya, bu kısa dönem içinde rakiplerine çok yaklaşmıştır.

Bu dönemde junkerlerin bir kısmı, kendi siyasi pozisyonlarını etkilemeden, burjuvaziye ekonomik ilişkilerde/işleyişte birtakım tavizler vermiştir. Bu tavizlerle burjuvazi, siyasi güçsüzlüğüne rağmen, toplumsal alanda belli bir güce ulaşıyordu. Bu durum, junkerleri, görünüşte de olsa siyasi tavizler de vermeye itiyordu. (Örneğin bütçenin onaylanması hakkı.) Ama junkerler, siyasi dizgini ellerinde tutuyorlardı. Süreç siyasi olarak güçsüz burjuvaziyi, iktisadi olarak güçlendiren bir seyir içindeydi.

İkinci dönem 1858-1866:

Prens Wilhelm'in önce kral naibi, sonra da kral olmasıyla Almanya'da "yeni çağ", yeni bir dönem başlar. Bu dönemin burjuvazisini Engels şöyle tanımlar:

"Nihayet, burjuva muhalefetin katkısı olmaksızın 'yeni çağ' geldi..."

Siyasi iktidarı elde etmek için burjuvazinin sadece iki yolu var. O, subaysız ve askersiz bir ordu olduğu için ve bu askerleri sadece işçilerden toplayabileceği için, ya işçiler ile ittifakı sağlamak veya kendi üstünde duran güçlerden, yani krallıktan siyasi iktidarı parça parça satın olmak zorundadır. İngiliz ve Fransız burjuvazisinin tarihi başka bir yolun olmadığını gösteriyor.

Ve Prusya burjuvazisi işçiler ile samimi bir ittifak kurmaya niyetli değildi. 1848 yılında o zaman henüz gelişmesinin ve örgütlenmesinin başında olan Alman işçi partisi, işi, çok ucuz koşullarda burjuvazi için yapmaya hazırды. Ama proletaryanın en ufak bir hareketi onu bürokrasi ve feodal soyluluktan daha çok korkutuyordu. Boyunduruk altına girme pahasına elde edilen huzur, burjuvaziye, özgürlük için mücadele ... ümidinden daha arzu edilir geliyordu...

17. ve 18. yüzyıl İngilteresi'ndeki klasik burjuvazinin ... aksine Prusya burjuva muhalefeti, meseleyi şöyle kavıyordu: karşılığında para ödemeksizin iktidarı pazarlık ederek elde etmek." ⁽¹⁶⁴⁾

Alman burjuvazisi bunu yapabiliyordu. Çünkü "1871'e kadar asla ve hele o zaman hiç tutucu olmayan Bismarck" iktidarda söz sahibiydi. ⁽¹⁶⁵⁾ Satın alınan her reform,, burjuvazi için bir parça siyasi iktidardı ve Bismarck, bu reformları yapmak zorundaydı. Çünkü bir taraftan, junkerler burjuvalaşırken, diğer taraftan ekonomide kapitalist ilişkiler geriye dönüşün mümkün olmayacağı bir gelişme göstermişlerdi. Böyle bir süreç içinde Bismarck, reformlar yapmak zorunda kalmıştı. Lenin'in ifadesiyle:

"Bismarck başarıyla reformlar gerçekleştirebiliyordu, çünkü o reformculuğun çerçevesini aşmıştı. Bilindiği gibi o, 'bir dizi yukarıdan devrimler' gerçekleştirdi." ⁽¹⁶⁶⁾

Lenin'in deyiimiyle bu ikinci dönem "*liberal ilkbahar*" dönemi idi ve bu dönem aynı zamanda, yine Lenin'in bir tanımlamasıyla ifade edersek, "*yeni bir haydutun doğuşuydu*".

Şimdi bu açıklamalar ışığında 1850-1870 dönemi Almanyası'nda ekonomik gelişmeyi ele alalım.

Almanya'nın 1850-1870 arasındaki ekonomik gelişmesi:

Kömür üretimi

Almanya'da kömür üretimi 1850'de 5 bin 100 tondan, 1860'da 17 bin tona; 1869'da 26 bin 774 tona ve 1873'te de 36 bin 392 tona çıkar. Bu, kömür üretiminde 1850-1860 arasında %233 oranında; 1860-1869 arasında %57 oranında ve 1869-1873 arasında da %35 oranında bir artış demektir. Kömür üretimi en çok 1850-1860 döneminde artmıştır.

Ham demir üretimi

Almanya'da 1850'de 215 bin ton olan ham demir üretimi, 1860'da 529 bin tona ve 1870'de de 1390 bin tona çıkar. Bu, üretimin 1850-1860 döneminde %146 oranında; 1860-1870 döneminde %162 oranında ve 1850'den 1870'e de %546 oranında artmış olması demektir.

Çelik üretimi

1860'da 50 bin ton olan çelik üretimi, 1865'te 98 bin tona ve 1870'de de 170 bin tona çıkarak, 1860'tan 1865'e %96 oranında; 1865'ten 1870'e %73 oranında ve 1860'tan 1870'e %240 oranında artmıştır.

Ham pamuk tüketimi

Yıllara göre ham pamuk tüketimi ⁽¹⁶⁷⁾

Dönem	Tüketim,(1000 ton-net) dönem ortalaması
1836-1840	8.9
1841-1845	13.2
1846-1850	15.8
1851-1855	26.4
1856-1860	46.5
1861-1865	46.8
1866-1870	68.3

Bu verilere göre ham pamuk tüketimi, 1851-55'ten 1856-60'a %76 oranında artarken, 1856-60'dan 1861-65'e tüketim hemen hemen aynı kalmış ve 1861-65'ten 1866-70'e %45 oranında artmıştır.

İğ sayısı 1840'da 658 bin 158'den 1846'da 750 bine; 1852'de 900 bine; 1861'de 2 milyon 235 bin 195'e ve 1870'de 2 milyon 767 bine çıkar ⁽¹⁶⁸⁾

İğ sayısı 1852'den 1861'e %148 oranında ve 1861'den 1870'e de ancak %23 oranında artmıştır.

Dokuma tezgahı sayısı 1861'de 23 bin 491'den 1875'te 84 bin 244'e çıkarak %258 oranında artmıştır. ⁽¹⁶⁹⁾

Buharlı makina kapasitesi

Prusya sanayisinde buharlı makina sayısı 1846'da 1139'dan 1852'de 2124'e ve 1861'de de 6.669'a çıkarak 1852-1861 arasında %214 oranında artar. ⁽¹⁷⁰⁾

Bütün Almanya'da buharlı makinaların kapasitesi 1850'de 260 bin beygir gücünden 1860'da 850 bine ve 1870'de de 2480 bine çıkarak 1850-1860 arasında %226 oranında; 1860-1870 arasında da %191 oranında artar. Bu artış, 1850'den 1870'e 9.5 misli olmuştur. ⁽¹⁷¹⁾

Demiryolu

1840'da 549 km olan demiryolu uzunluğu 1850'de 6 bin 44 km'ye, 1860'da 11 bin 633 km'ye ve 1870'de de 19 bin 575 km'ye çıkar. Bu verilere göre demiryolu uzunluğu 1850-1860 arasında %92 oranında; 1860-1870 arasında %68 oranında ve 1850'den 1870'e de %223 oranında artar. 1850-1860 döneminde demiryolu uzunluğu yaklaşık bir misli artar. Genişleyen demiryolu ağı, iç pazarın gelişmesinde önemli bir rol oynar. Örneğin, demiryolu ağının genişlemesiyle demiryolu ile meta nakliyatı 1850'de 2 milyon 255 bin 590 tondan 1860'da 14 milyon 788 bin 641 tona çıkarak %555 oranında, yani 6.5 misli artar. ⁽¹⁷²⁾

Sadece 1858 yılı sonu itibariyle anonim ve komandit şirketlerine yatırılan sermayenin %45'i demiryolu sektöründe toplanmıştı.

Anonim şirketleri

Sanayide anonim şirketlerinin sayısı ve sermayesi ⁽¹⁷³⁾

- Milyon Mark-

Yıl	Maden. ve döküm san.		Tekstil san.		Makina yapımı		Kimya san.		Diğerleri (Toplam)	
	Sayı	Serma.	Sayı.	Serma.	Sayı.	Serma.	Sayı.	Serm.	Sayı.	Serma.
1850'ye kadar	15	85.845	4	7.845	1	1.527	-	-	2	2.778
1851	3	8.241	-	-	-	-	-	-	1	1.500
1852	4	26.952	3	5.316	2	3.042	-	-	-	-
1853	9	49.335	4	14.892	-	-	-	-	3	7.797
1854	8	11.373	2	2.640	-	-	1	0.840	3	4.998
1855	11	51.88	6	22.992	-	-	-	-	2	1.635
1856	63	166.685	11	30.471	3	9.675	2	1.800	9	8.070
1857	43	75.726	10	20.715	2	1.287	5	3.648	9	6.471
1858	16	28.320	1	1.050	2	1.626	1	1.500	12	8.580
1859	4	6.900	-	-	-	-	-	-	-	-

1850'ye kadar kurulan toplam 22 anonim şirketten 17'si madencilik ve döküm sanayisinde, 1851-1859 arasında kurulan toplam 255 anonim şirketin 161'i, yani %63'ü yine madencilik ve döküm sanayisinde faaliyetteydi. 1855-1859 döneminde kurulan anonim şirketleri sayısında açık bir yoğunlaşma görülüyor. Bu veriler, madencilik/dökümhane, makina yapımı ve kimya sanayisindeki anonim şirket sayısı ve sermayesi gözönünde tutulduğunda, ağır sanayiye verilen önemi ve gelişmesini gösteriyorlar. Ayrıca, toplam tekstil ürünlerinin dış ticaretteki payının 1837'de %40'tan; 1850'de %30.5'e; 1864'te %34.8'e ve 1869'da %22.5'e düşmesi de ağır sanayinin önemini gösteren bir olgu olarak değerlendirilmelidir. ⁽¹⁷⁴⁾

Sanayi üretimi değeri

Almanya'da sanayi üretimi toplam değeri 1820'de 85 milyon sterlinden 1840'da 150 milyon sterline ve 1860'da da 310 milyon sterline çıkar. Bu, 1820'den 1840'a %76 oranında, 1840'dan 1860'a da %106 oranında bir artış demektir.

Toplumsal üretimin bölümlerine göre sanayi üretimi ⁽¹⁷⁵⁾ 1860=100

Dönem	Toplam	Üretim araçları	Tüketim araçları	Toplam (1913=100)
1801-1810	(6) ^(*)	9	(3) ^(*)	1
1811-1820	(7)	9	(5)	1
1821-1830	(12)	13	(10)	2
1831-1840	(23)	21	(25)	3
1841-1850	(36)	37	(35)	5
1851-1860	(78)	81	(75)	11

*) Parantez içindeki veriler oldukça genel tahminlerdir.

Buna göre;

– Sanayi üretimi 1850-1860 döneminde sıçramalı bir artış göstermiştir.

– 1850-1860 döneminde üretim araçları üretiminin, tüketim araçları üretimine nazaran daha hızlı büyüdüğü tamamen belirginleşmiştir. Bu eğilimi, yukarıda verdiğimiz ağır sanayi ile ilgili veriler de gösteriyorlar. Diğer bir ifadeyle; Alman sanayisi 1850-1860 döneminde büyük (makinalı) üretime geçmiştir.

Alman Gümrük Birliği'nin dış ticaret hacmi⁽¹⁷⁶⁾

Yıllar	İthalat değeri	İhracat değeri	toplam
1834	105.94	143.62	249.56
1842	188.67	162.94	351.61
1854	269.12	334.19	603.31
1857	354.31	354.31	708.62
1860	365.06	466.39	831.45

İthalat 1834'ten 1854'e yani 20 senede %154 oranında artarken, 1854'ten 1860'a, sadece 6 sene içinde %35 oranında artmıştır. Aynı dönemde ihracat ise %132 ve %39 oranlarında atmıştır. Dış ticaret hacmi 1854'ten 1857'ye %17, 1857'den 1860'a %17 ve 1854'ten 1860'a da %3.7 oranında artmıştır.

Gümrük Birliği'nin 1865-1869 arasındaki dış ticaret hacmi (177) Milyon Mark

Yıllar	İthalat	İhracat	Dış ticaret hacmi
1865	1221	1155	2376
1866	2672	1514	3185
1867	1917	1622	3539
1868	2512	2257	4769
1869	2559	2275	4834

İthalatın artış hızı 1865'ten 1869'a %109 oranında gerçekleşirken, ihracatın artış hızı da aynı dönemde %96 oranında gerçekleşmiştir. Dış ticaret hacmi ise 1865'ten 1869'a %103 oranında büyümüştür. Veriler, 1865'ten itibaren dış ticaret hacminde ithalatın, ihracata nazaran daha kapsamlı olduğunu, Alman dış ticaretinin açık vermeye başladığını gösteriyorlar. Dış ticaret, 1866'dan itibaren sıçramalı bir büyüme göstermiştir. Örneğin, ithalat 1865'ten 1866'ya %36 oranında büyürken 1866'dan 1867'ye %24 oranında büyümüştür. Aynı dönemde ihracat da %31 ve %6 oranında büyürken dış ticaret hacmi de %34 ve %11 oranında artmıştır.

Bir bütün olarak Alman dış ticaret hacmi 1820'de 40 milyon sterlinden 1840'da 52 milyon. 1850'de 70 milyon, 1860'da 130 milyon ve 1870'de de 212 milyon sterline çıkmıştır. Bu, 1850-1860 arasında %85 oranında bir büyüme iken, 1860-1870 arasında %63 oranında ve 1850'den 1870'e ise %202 oranında bir büyüme demektir.

Ele aldığımız dönemde gemicilik alanında da büyük gelişme 1850-1860 döneminde olmuştur. Örneğin 1840-1848 arasında toplam 8 buharlı gemi şirketi kurulur ve bunların toplam sermayelerinin miktarı 9,594 milyon marktır. 1850-1857 döneminde ise kurulan bu türden şirketlerin sayısı 27'ye ve toplam sermayeleri de 32.419 milyon marka ulaşıyordu. ⁽¹⁷⁸⁾

KAYNAKÇA

BÖLÜM II

1) Marks-Engels Toplu Eserler (METE); C. 7, s. 210-211(K. Marx+ F. Engels: "Rezensionen aus der 'N. Rh. Ztg. Polit. Ökonom. Revue'")

İngiliz devrimi için bakınız:

1- "Die englische Revolution von 1640", Berlin 1952. Özellikle son bölüm.

2- Weltgeschichte, C. 5, s. 38-66, Berlin 1966

3- Biryukoviç-Porşnev-Skaskin. "Geschichte der Neuzeit 1640-1789", Berlin 1954, s. 7-121

2) METE; C. 6, s. 107 (K. Marx +F. Engels: "Bourgeoisie und Konfessionen")

3) METE; C. 6, s. 107-108 (Agk)

4) W. Hoffmann; "Wachstum und Wachstumsformen der englischen Industriewirtschaft von 1700 bis zur Gegenwart", Jena, 1940

5) W. Hoffmann; a.g.y.

6) W. Hoffmann; a.g.y.

Sanayinin gelişmesi üzerine veriler için ayrıca bakınız:

Ruth Krenn; "Die industrielle Revolution in England", Berlin, 1949

"Büyük Britanya ve İrlanda'da yüksek fırın sayısı 1740'da 59'dan 1827'de 284'e 1870'de de 916'ya çıkarken, üretim kapasitesi de 1740'da 17350 tondan 1827'de 690500 tona, 1870'te de 6 000 000 tona çıkıyor." s. 23-24

7) Kömür ve demir üretimi için bkz.: W. Köllmann; "Die industrielle Revolution"; Stuttgart 1968, s. 16

8) Phyllis Deane ve W. A. Cole; "British Economic Growth 1688-1859, Trends and structure", Cambridge, At the University Press 1969, s. 78

9) P. Deane ve W.A. Cole, a.g.k., s. 212-213

10) A. v. Peez ve P. Dehn; "Englands Vorherrschaft. Aus der Kontinentalsperre", Leipzig 1912, s. 156-157. Ve "Handwörterbuch der Staatswissenschaften", C. VII, Jena 1926, s. 393

11) Çeşitli kaynaklardan derleyen: Kuczyński, J.; a.g.k., C. 23, s. 44

12) Kuczyński, J.; a.g.k., C. 23, s. 44

13) Werner Sombart; "Der moderne Kapitalismus"; C. 2, II. Kitap, München-Leipzig, 1924, s. 1056

14) W. Sombart; a.g.k., C. 2, II. Kitap, s. 1057

15) W. Sombart; a.g.k., C. 2, II. Kitap, s. 1074

16) P. Deane ve W. A. Cole; a.g.k., s. 231

17) P. Deane ve W. A. Cole; a.g.k., s. 48

- 18) Bkz.: "Economic Development and Cultural Change", Volume 5, 1956-57 s. 162
- 19) Bkz. W. Schlote; "Entwicklung und Strukturwandlung des englischen Aussenhandels von 1700 bis zur Gegenwart", Jena 1938, s. 55
- 20) Bu hesaplara kaynaklık eden verilerin alındığı yer: Mentor Bouniation; "Geschichte der Handelskrisen in England", München 1908, s. 309-310
- 21) Bkz.; W. Hoffmann; a.g.k.
Bkz.; Kuczynski, J.: a.g.k., C. 23, s. 37-38
- 22) P. Deane ve W. A. Cole; "British Economic Growth 1688-1959", London 1962, s. 156-166
- 23) Weltmontanstatistik; 1932, I. Teil, s. 84
- 24) Weltmontanstatistik; 1932, I. Teil, s. 86
- 25) Bu veriler için bkz; "The Cambridge Economic History of Europe", Volume VI, At the University Press, Cambridge 1966
- 26) Handwörterbuch der Staatswissenschaften; C. III, Jena 1926, s. 642
- 27) P. Deane ve W. A. Cole; a.g.k., s. 231-232-233
- 28) Bkz.: W. Hoffmann; a.g.k.
- 29) Kuczynski, J.; a.g.k., C. 24, s. 86; W. Hoffmann; a.g.k.
- 30) P. Deane ve W. A. Cole; a.g.k., s. 212-213
- 31) Bkz.; P. Deane ve W. A. Cole; a.g.k., s.187-191-196-200-216-225-226
- 32) P. Deane ve W. A. Cole; a.g.k., s. 228
- 33) P. Deane ve W. A. Cole; a.g.k., s. 297
- 34) Bkz.; W Schlote; "Entwicklung und Strukturwandlungen des englischen Aussenhandels von 1700 bis zur Gegenwart", Jena, 1938, s. 55
- 35)W. Schlote; a.g.k., s. 80
- 36) Bkz.; "Statistical tables and charts relating to British and foreign trade and industry" Cd. 4954, London 1909, Aktaran: Kuczynski, J.; a.g.k., C. 24, s. 91
- 37) Kuczynski, J.; a.g.k., C. 24, s. 91
- 38) Bkz.; P. Deane ve W. A. Cole; a.g.k., s. 234
- 39) P. Deane ve A. Cole; a.g.k. s. 166 ve 282
- 40) P. Deane ve A. Cole; a.g.k. s. 301
- 41) P. Deane ve A. Cole; a.g.k. s. 306
- 42) METE; C. 23, s. 779, 781 ("Kapital"- Ç. I)
- 43) METE; C. 4, s. 466 (K. Marx+ F. Engels: Komünist Manifesto)
- 44) METE; C. 8, s. 342-343 (K. Marx: "Die Chartisten")
- 45) İngiliz sömürgeciliğiyle ilgili olarak bkz. Marks ve Engels'in yazıları dışında - R. Palme Dutt; "Grossbritanniens Empirekrise", Berlin 1951

- R. Krenn, a.g.k.
- Weltgeschichte, C. 5 (Konuyla ilgili bölümler)
- Grosse Sowjet-Enzyklopaedie. Geschichte Grossbritaniens, Berlin 1953, s. 18-43
- 46) W.Sombart; a,g, k., C. 2/2, s. 962-963
- 47) W. Sombart; a.g.k., C. 2/2, s. 963
- 48) Handwörterbuch....; C. VII, Jena 1926, s. 389, 392
- 49) Handwörterbuch....; C. VII, s. 392
- 50) Handwörterbuch....; C.VII, s. 380
- 51) Derleyen: Kuczynski, J.: a.g.k., C. 23 s. 40
- 52) A. D. Gayer, W. W. Rostow ve A.S. Schwartz: "The Growth and Fluctuation of British Economy", C. I, Oxford 1953, s. 257, 287, 318. Aktaran: Kuczyinski, J. : a. g. k., C. 24, s. 14
- 53)Kuczynski, a.g.k. C. 24, s. 14/15
- 54)Bkz; Ruth Krenn; a.g.k. s. 36/37
- 55)Kuczynski, s. a.g.k. C. 24,s. 92
- 56) Handwörterbuch....; C.III, s. 644, Jena 1926
- 57) Başka kaynaklardan derleyen: Kuczynski, J.: a.g.k., C. 24, s. 93-94
- 58) Lenin; C. 22, s. 288/289 ("Emperyalizm...")
- 59) METE; C. 28,s. 382 ("K. Marx: "27 Temmuz 1854 tarihli mektup; Engels'e)
- 60) METE; C. 21, s. 248/249 (F. Engels: "Vorrede zur dritten Auflage von Marx' schrift 'Der achzehnte Brumaire")
- 61) Lenin; C. 29, s. 360 (" I. Gesamtrussischer Kongress for avsser- Schulische Bildung")
- 62) Stalin; C. 15, s. 299/300 ("SSCB'de sosyalizmin akademik sorunları"
- 63) Stalin; C. 15, s. 301 (agk.)
- 64) METE; C 8, s. 116 (K. Marx: "Louis Bonaparte'nin 18 Brumaire'i")
- 65) Fransız burjuva devrimi için ayrıca bakınız
- Weltgeschichte, s. 6, Berlin 1969, Bölüm I-IV
- A. Soboul; "Die Grosse Französische Revolution" Teil 1,2, Frankfurt, 1973
- 66) Jan Marczewski; "Some Aspects of the Economic Growth of France", 1660-1958 Economic Development and Cultural Change, Volume 9, Part II, 1961, s. 375
- 67) Fr. Perroux : " La croissance economique française "; "Income and Wealth"de, Seri III, Cambridge 1953, S. 53
- 68) "Economic Development and Cultural Change", Volume 5, 1956-57, s. 59
- 69) Ronda E. Cameron; France and the Economic Development of Europe 1800-1914, s. 517: Princeton, 1961.

- 70) Fransız dış ticaretiyle ilgili veriler için bkz. : W. Sombart, a.g.k., C. 2/2, s. 953, 964/965
- 71) W. Sombart; a.g.k., C. 2/2, s. 996
- 72) Bkz.: W. Sombart; a.g.k., C. 2/2, s. 1009/1010
- 73) Bkz.: Kuczynski, J.: a.g.k., C. 32, s. 68
- 74) Bkz.: Handwörterbuch...; C. VII, s. 397, Jena 1926 : Kuczynski, J. ; a,g,k, C. 32, s. 199
- 75) METE; C. 23, 20/21 ("Kapital", C.I)
- 76) Bkz. : Weltmontanstatistik; s. 84, 1. Teil
- 77) H. Köller/B. Töpfer; "Frankreich", Berlin 1977, s. 158, 187
- 78) Bkz. : The Cambridge Economic History of Europe, Volume VI....
- 79) Bkz. : Handwörterbuch....; C.III, s. 642, Jena 1926
- 80) Fr. X. van Houtte: "L'evolution de l' industrie textile en Belgique et dans le monde de 1880 a 1939", Louvain 1949, s. 180, 194. Aktaran; Kuczynski, J. : a.g.k., C. 32, s. 195
- 81) J. Mayer; " La structure de l' economie française". "Income and Wealth"de, Seri III, Cambridge 1953, s. 89.
- 82) J. Mayer: a.g.k., s. 88
- 83) Kuczynski, J; a.g.k., C. 32, s. 199
- 84) Ronda E. Cameron; France and the Economic Development of Europe 1800-1914, New Jersey Princeton University Press, 1961, s. 79
- 85) R. E. Cameron; France and the Economic Development of Europe 1800-1914 Princeton, 1961, s. 85
- 86) METE; C. 8, s. 39 (F. Engels: "Almanya'da Devrim ve karşıdevrim")
- 87) Marks-Engels Seçme Eserleri, C. I, s. 112 (K. Marx: "Fransa'da sınıf savaşimleri")
- 88) A.g.k., s. 115
- 89) Stalin; C. 6, s. 324 (" Ekim Devrimi ve Rus Komünistlerinin Taktiği")
- 90) Lenin; C. 21, s. 423 ("Über die Zwei Linien der Revolution")
- 91) METE; C. 8, s. 58 (F. Engels: "Almanya'da Devrim ve Karşıdevrim")
- 92) METE; C. 16, s. 71
- 93) METE; C. 16, s. 71
- 94 Marks-Engels Seçme Eserleri, C. I, s. 115-116 (K. Marx: "Fransa'da Sınıf Savaşimleri")
- 95) A.g.k., s. 116
- 96) A.g.k., s. 445
- 97) Weltmontanstatistik; s. 846, 1. Teil
- 98) Weltmontanstatistik; s. 84, 1. Teil

- 99) E. Mossé; "Marx et le problème de la croissance dans une économie capitaliste", Paris 1956, s. 182. Aktaran; Kuczynski, J.; a.g.k., C. 33, s. 26
- 100) Bkz.: The Cambridge Economic History of Europe...
- 101) Bkz.: Kuczynski, J.; a.g.k., C. 33, s. 26
- 102) Bkz.: Kuczynski, J.; a.g.k., C. 33, s. 22
- 103) S. Kuznets; "Quantitative aspects of the economic growth of nations. I. Levels and variability of rates of growth"; "Economic Development and Cultural Change"de. C. V, Chigago, Nr. 1, s. 59
- 104) R. E. Cameron; a.g.k., s. 517
- 105) J. Marczewski; "Some aspects of the economic growth of France, 1660-1958", "Economic Development and Cultural Change"de. C. IX, 1961, sayı 3, s. 375
- 106) J. Marczewski; a.g.y., s. 379
- 107) J. Marczewski; "Le produit physique de l'économie française de 1789 á 1913". "Cahiers de L'I. S. E.A"da. AF 4, Paris 1965. Nr. 163. Aktaran: Kuczynski, J. a.g.k., C. 33, s. 21
- 108) Bkz.: Kuczynski, J. a.g.k., C. 33, s. 21
- 109) Handwörterbuch...; C. III, s. 642
- 110) Kuczynski, J. a.g.k., C. 33, s. 29
- 111) "Annuaire Statistique" aktaran; Kuczyinski, J. a.g.k., C. 33, s. 80
- 112) R. E. Cameron; a.g.k., s. 527
- 113) R. E. Cameron; a.g.k., s. 528
- 114) R. E. Cameron; France and the Economic Development of Europe 1800-1914 Princeton, 1961, s. 79
- 115) METE, C. 26₂, s. 299 (K. Marx: "Artı-değer Teorileri")
- 116) Lenin; C. 28, s. 48 " Amerikan İşçilerine Mektup"
- 117) W. Sombart; a.g.k., C. 3/1, s. 113
- 118) "Encyclopaedia of the social sciences", C. 8, Iron and steel industry, New York, 1932, s. 300. Aktaran: Kuczyinski, J. a.g.k., C. 29, s. 64
- 119) R. F. Martin; "National income in the United States 1799-1938", New York, 1939, s. 60.
- 120) "Trends in the American economy in the nineteenth century. Studies in income and Wealth", C. 24, Princeton 1960, s. 43
- 121) A. Zischka; "Der Kampf um die Weltmacht Baumwolle", Berlin-Leipzig-Wien, 1935, s. 245
- 122) R. F. Martin; "National income in the United States 1799-1738", New York, 1939, s. 6.
- 123) Bkz.: Historical Statistics of the United States. Colonial Times to 1957", Washington, D.C., 1960, s. 280

- 124) Handwörterbuch..., C. VII, s. 399
- 125) Bkz.: "Trends in the American...", s. 555
- 126) Bkz.; O. Th. Barck ve H. T. Lefler; "Colonial America", New York, 1958, s. 367-368
- 127) Historical Statistics..., s. 538
- 128) METE; C. 2, s. 503 (F. Engels: "İngiltere'de Emekçi Sınıfın Durumu")
- 129) METE; C. 8, s. 122-123 ("K. Marx: "18 Brumaire...")
- 130) W. Sombart; a.g.k., C. 3/1, s. 113
- 131) Weltmontanstatistik; s. 84, 1. Teil
- 132) A. Zischka; a.g.k., s. 245
- 133) Bkz.: A. Zischka; a.g.k., s. 246
- 134) R. E. Gallman; Trends in the American..., s. 26
- 135) R. F. Martin; "National income...", s. 60
- 136) Robert E. Gallman; "Estimates of American National Product made Before the Civil War; Economic Development and Cultural Change Volume 9, Part II, 1961, s. 404
- 137) R. E. Gallman; a.g.k., s. 43
- 138) Bkz.: Handwörterbuch..., C. III, s. 642, 646
- 139) Bkz.: Handwörterbuch..., C. VII, s. 399-400
- 140) METE, C. 21, s. 365-366 (F. Engels: "Ludwig Feuerbach ve Klasik Alman Felsefesinin Sonu")
- 141) Kuczynski, J. a.g.k., C. 29, s. 193
- 142) Kuczynski, J. a.g.k., C. 29, s. 112
- 143) Aktaran: Kuczynski, J. a.g.k., C. 29, s. 119
- 144) Bkz.: Cleona Lewis/Ezra Seaman; "Hunt's Merchant's Magazine", New York, Aralık 1857. Aktaran: Kuczynski, J. a.g.k., C. 29, s. 119
- 145) Lenin; C. 27, s. 149 ("Die Hauptaufgabe unserer Tage")
- 146) METE; C. 22, s. 28 (F. Engels: "Die auswärtige Politik des russischen Zarentums")
- 147) METE; C. 21, s. 423 (F. Engels: "Tarihte Zorun Rolü")
- 148) Lenin; C. 13, s. 236 ("Sosyal Demokrasinin Tarım Programı")
- 149) 1807 Prusya tarım reformu ve bu konudaki gelişmeler için bkz.: H. Mottek; "Wirtschaftsgeschichte Deutschlands-ein Grundriss". Berlin 1978, C. II, s. 32-54
- 150) METE, C. 21, s. 450-451 (F. Engels: "Tarihte Zorun Rolü")
- 151) Kömür ve demir üretimi için bkz.: H. Mottek; a.g.k., C. II, s. 117-118; Weltmontanstatistik; s. 84, 1. Teil
- 152) Hans Mottek; a.g.k., C. II, s. 103-104; Karl Obermann; "Deutschland 1815-

1849", Berlin 1967, s. 53

153) Bkz.: Deutsche Geschichte; C. 4, s. 216, Köln 1984

154) Bkz.: Karl Obermann; a.g.k., s. 52-56; Deutsche Geschichte; C. 4, s. 166-224; Weltgeschichte..., C. 6 (ilgili bölümler). R. Forberger; "Die Manufaktur in Sachsen", Berlin 1958, s. 288-293.

155) Deniz ticareti için bkz. Handwörterbuch... C. VII, s. 397

156) Bkz: M. Kossok; "Im Schatten der heiligen Allianz", Berlin 1964, s. 151-155-220

157) Stalin; C. 2, s. 20 ("Das Proletariat Kaempft, die Bourgeoisie Schliesst...")

158) Lenin; C. 15, s. 113 ("J.J. Skworzow- Stepanow'a Mektup")

159) METE; C. 21, s. 19-20 (Marx ve "Neue Rheinische-Zeitung" 1848-49)

160) Lenin; C. 9, s. 236-237 (" Was Wollen und fürchten unsere liberalen Bourgeois?")

161) Bkz.: Lenin; C. 17, s. 220-225 ("Der Reformismus in der russischen Sozialdemokratie)

162) METE; C. 19, s. 29 (K. Marx: "Gotha Programının Eleştirisi")

163) Lenin; C. 17, s. 222 (" Der Reformismus...")

164) METE; C. 16, s. 56-57 (F. Engels: "Die Preussische Militärforderung und die deutsche Arbeiterpartei")

165) METE; C. 21, s. 431 (F. Engels: "Tarihte Zorun Rolü")

166) Lenin; C. 18, s. 529 ("Bourgeoisie und Reformertum")

167) Handwörterbuch... C. II, 1909, s. 690

168) A. Zischka; a.g.k., s. 239

169) A. Zischka; a.g.k., s. 239

170) Bkz.: Kuczynski, J.; C. 2, s. 17

171) Bkz.: The Cambridge Economy...

172) Handwörterbuch..., C. III, s. 642; "Studien zur Geschichte der industriellen Revolution in Deutschland", Yayınlayan; H. Mottek, Berlin 1960, s. 39

173) Bkz.: Studien zur Geschichte der industriellen Revolution in Deutschland; s. 176-177; bkz.; Kuczynski, J.; a.g.k., C. 2, s. 24-25

174) Studien zur Geschichte der industriellen Revolution...; s. 95

175) Kuczynski, J.; a.g.k., C. 1, s. 93; C. 2, s. 15

176) A. Sartorius v. Waltershausen; "Deutsche Wirtschaftsgeschichte 1815-1914", Jena 1920, s. 202

177) Bkz.: G. Bondi; "Deutschlands Aussenhandel 1815 bis 1870", Berlin 1958, s. 124

178) Bkz.: Kuczynski, J.; a.g.k., C. 2, s. 28

BÖLÜM III

SANAYİ DEVRİMİNDEN EMPERYALİZME DÜNYA EKONOMİSİ ve REKABET

Bu bölümde şimdiye kadar ele aldığımız konular ve veriler temelinde dünya sanayi üretimini, dünya ticaretini, uluslararası işbölümünü, dünya ekonomisini toplu olarak gösterebileceğiz ve Fransa, Almanya, İngiltere ve ABD'nin dünya ekonomisindeki konumlarını saptayacağız.*

I- Sanayi Devriminden Emperyalizme Dünya (Sanayi) Üretimi ve İngiltere, Fransa, ABD ve Almanya'nın Konumu

1- Kömür Üretimi

Almanya, Fransa, ABD ve İngiltere'de kömür üretimi (milyon ton)

Yıl	Almanya	Fransa	İngiltere	ABD	Dünya
1800	0.3	0.8	10.1	0.1	-
1820	1.5	1.1	12.5	0.3	-
1830	1.4	1.9	16.0	0.8	-
1840	3.4	3.0	30.0	2.1	-
1850	7.0	4.0	49.0	6.0	83.0
1860	17.0	8.0	81.0	13.0	141.0
1870	34.0	13.0	110.0	30.0	219.0

*) Bu bölümde ele aldığımız istatistiki veriler, daha öncekilerden sonucu değiştirmeyecek derecede farklı olabilirler. Bu bölümde oluşturulan tabloların farklı kaynaklardan derlenmesi, tamamlanması sözkonusu farklılığa kaynaklık ediyor. Diğer taraftan, kaynak ayrıca belirtilmiyorsa, daha önceki bölümlerde kullanılan veriler burada başka açıdan değerlendiriyorlar demektir.

1800'den 1870'e kömür üretimi Almanya'da 113 misli; Fransa'da 16 misli; İngiltere'de 10 misli ve ABD'de de 300 misli artmıştır.

1850'den 1870'e kömür üretimi Almanya'da %385 oranında; Fransa'da %225 oranında; İngiltere'de %124 oranında ve ABD'de de %400 oranında artmıştır. Bu gelişmeye rağmen 1870'de Almanya, İngiliz kömür üretiminin ancak %31'ini, ABD %27'sini; Fransa ise %11,8'ini ürettiyordu. Dünya kömürünün %50,2'si İngiltere'de üretiliyordu.

Bu ülkelerin 1850-1870 arasında dünya kömür üretimindeki paylarına bakarsak;

Mutlak ve oransal dağılım *

Yıllar	Almanya		Fransa		İngiltere		ABD		Dünya	Diğer ülkeler toplamı	
1850	7	8.4	4	4.8	49	59.0	6	7.2	83=100	17	20.5
1860	17	12.0	8	5.7	81	57.4	13	9.2	141=100	22	15.6
1870	34	15.5	13	5.9	120	50.2	30	13.7	219=100	32	14.6

- İlk sütunlar üretim/mil ton
- İkinci sütunlar, toplam üretimdeki pay-oran
- * Tablo tarafımızdan hazırlanmıştır.

1840'da Almanya'nın dünya kömür üretimindeki payı %7; Fransa'nınki keza %7; İngiltere'ninki %76; ABD'ninki %4 ve diğer ülkelerinki de %6 oranındaydı.

Almanya'nın dünya kömür üretimindeki payı hızla arttı ve bu ülke 1870'de dünya kömür üretiminin %15,5'ini üretir konuma geldi.

Fransa'nın dünya kömür üretimindeki payı oldukça yavaş arttı. Bu artış 1850'den 1870'e %22,9 oranında gerçekleşti.

ABD'nin dünya kömür üretimindeki payı da, Almanya'nınki gibi hızlı arttı. İngiltere'nin dünya kömür üretimindeki payı ise giderek düştü.

Kömür üretiminin artış hızı ve ülkelerin konumu * (Milyon ton-%)

Yıllar	Almanya		Fransa		İngiltere		ABD		Dünya	Diğer ülkeler toplamı	
1850	7=100		4=100		49=100		6=100		83=100	27=100	
1860	17	242	8	200	81	165	13	216	141 169	22	129
1870	34	485	13	325	110	224	30	500	219 263	32	188

* Tablo tarafımızdan hazırlanmıştır.

1850-1860 arasında kömür üretimi %142 oranla en hızlı Almanya'da artmıştır. Bu ül-

keyi %116 oranla ABD; %100 oranla Fransa; %69 oranla dünya; %65 oranla İngiltere ve %29 oranla da diğer ülkeler takip etmişlerdir.

1850-1870 döneminde kömür üretimi %400 oranla en hızlı olarak ABD'de artmıştır. Bu ülkeyi %385 oranla Almanya; %225 oranla Fransa; %124 oranla İngilere; %119 oranla dünya ve %88 oranla da diğer ülkeler takip etmişlerdir.

1860-1870 döneminde kömür üretimi %130 oranla en hızlı ABD'de artmıştır. Bu ülkeyi %100 oranla Almanya; %65 oranla Fransa; %55 oranla dünya; %45 oranla diğer ülkeler ve %35 oranla da İngiltere takip etmişlerdir.

Sonuç itibariyle;

Dünya kömür üretiminde 1850'de İngiltere 1. sırada; Almanya 2. sırada; ABD 3. sırada ve Fransa 4. sırada yer alıyorlardı.

1860'da İngiltere'yi, sırayla Almanya, ABD ve Fransa takip ediyorlardı.

1870'de de aynı sıralama geçerliydi; İngiltere, Almanya, ABD ve Fransa.

Bu sıralamayı tablolaştırırsak *

Yıllar	Almanya	Fransa	İngiltere	ABD	Dünya	Diğer ülkelerin toplamı
1850	8.4	4.8	59.0	7.2	100	20.5
1860	12.0	5.7	57.4	9.2	100	15.6
1870	15.5	5.9	50.2	13.7	100	14.6

* Tablo tarafımızdan hazırlanmıştır.

Veriler orandır.

2- Ham Demir Üretimi

(1000 ton)						
Yıllar	Almanya	Fransa	İngiltere	ABD	Dünya	Diğer ülkelerin toplamı
1825	40	200	591	20	1400	549
1830	46	266	685	157	1560	406
1840	183	348	1419	592	2800	258
1850	215	405	2228	572	4300	880
1860	529	967	3888	821	7600	1395
1870	1390	1178	6059	1665	12300	2008

Tablo tarafımızdan hazırlanmıştır.

1825'ten 1870'e ham demir üretimi;

Almanya'da 34 misli; Fransa'da 5.9 misli; İngiltere'de 10 misli; ABD'de 83 misli; dün-

yada 8.8 misli ve diğer ülkelerde 3.6 misli artmıştır.

1850-1870 arasında ham demir üretimi Almanya'da %546 oranında; Fransa'da %190 oranında; İngiltere'de %172 oranında; ABD'de %191 oranında; dünyada %186 oranında ve diğer ülkelerde de %128 oranında artmıştır.

Bu ülkelerin 1850-1870 arasında dünya ham demir üretimindeki paylarının dağılımı şöyledir.

Mutlak (1000 ton) ve oransal (%) dağılımı *

Yıllar	Almanya		Fransa		İngiltere		ABD		Dünya		Diğer ülkelerin toplamı	
1850	215	5.0	405	9.4	2228	51.8	572	13.3	4300	100.0	880	20.4
1860	529	6.9	967	12.7	3888	51.1	821	10.8	7600	100.0	1395	18.3
1870	1390	11.3	1178	9.6	6059	49.2	1665	13.5	12300	100.0	2008	16.3

*) Tablo tarafımızdan hazırlanmıştır.

1850'de Almanya'nın dünya ham demir üretimindeki payı %5; Fransa'nın %9.4; İngiltere'nin %51.8; ABD'nin %13.3 ve diğer ülkelerin %20.4'tü.

Almanya'nın dünya ham demir üretimindeki payı hızlı bir artış gösterdi ve %11.3 oranına ulaştı.

Fransa'nın dünya ham demir üretimindeki payı 1860'da %12.7'ye çıksa da, 1870'de yaklaşık olarak 1850'deki seviyesinde kalmıştır.

ABD'nin dünya ham demir üretimindeki payı 1850'den 1860'a düşmüş, 1870'de ise 1850'deki seviyesine ulaşmıştır. İngiltere ve diğer ülkelerin dünya ham demir üretimindeki payları giderek düşmüştür. Bu gelişmeye rağmen 1870'de İngiltere, Almanya'daki ham demir üretiminin 4,3 mislini, Fransa'dakinin 5 mislini; ABD'dekinin 3,6 mislini ve diğer ülkelerdeki de 3 mislini ürettiyordu.

Ham demir üretiminin artış hızı ve ülkelerin konumu (1000 ton)-%

Yıllar	Almanya		Fransa		İngiltere		ABD		Dünya		Diğer ülkelerin toplamı	
1850	215 = 100		405 = 100		2228 = 100		572 = 100		4300 = 100		80 = 100	
1860	529	246	967	238	3888	174	821	143	7600	176	1395	158
1870	1390	646	1178	290	6059	271	1665	291	12300	286	2008	228

Tablo tarafımızdan hazırlanmıştır.

Ham demir üretimi 1850-1860 döneminde %146 oranla en hızlı olarak Almanya'da artmıştır. Artış hızına göre Almanya'yı %138 oranla Fransa; %76 oranla dünya; %74 oranla İngil-

tere; %58 oranla diğer ülkeler ve %43 oranla da ABD takip etmiştir.

1850-1870 döneminde ham demir üretimi %546 oranla en hızlı olarak yine Almanya'da artmıştır. Bu ülkeyi artış hızına göre sırayla %191 oranla ABD; %190 oranla Fransa; %186 oranla dünya; %171 oranla İngiltere ve %128 oranla diğer ülkeler takip etmiştir.

1860-1870 döneminde ham demir üretimi %162 oranla yine Almanya'da en hızlı bir şekilde artmıştır. Bu ülkeyi artış hızına göre sırayla %102 oranla ABD; %61 oranla dünya; % 59 oranla İngiltere; %44 oranla diğer ülkeler ve %21 oranla da Fransa takip etmiştir.

Sonuç itibariyle:

1850'de ham demir üretiminde İngiltere 1. sırada; ABD 2. sırada; Fransa 3. sırada ve Almanya 4. sırada yer alıyordu.

1860'da yine İngiltere 1. sıradaydı. Bu ülkeyi Fransa, ABD ve Almanya takip ediyordu.

1870'de ise 1. sırada İngiltere, 2. sırada ABD, 3. sırada Almanya ve 4. sırada Fransa yer alıyorlardı.

Bu sıralamayı tablolastırırsak: (%)

Yıllar	Almanya	Fransa	İngiltere	ABD	Dünya	Diğer Ülkelerin Toplamı
1850	5.0	9.4	51.8	13.3	100	20.4
1860	6.9	12.7	51.1	10.8	100	18.3
1870	11.3	9.6	49.2	13.5	100	16.3

Tablo tarafımızdan hazırlanmıştır.

3- Çelik Üretimi

1000 ton						
Yıllar	Almanya	Fransa	İngiltere	ABD	Dünya	Diğer ülkelerin toplamı
1860	50	42	150	10	270	18
1865	98	42	225	14	420	41
1867	123	48	245	20	495	59
1868	123	81	260	27	565	74
1869	161	110	275	32	661	83
1870	170	84	287	68	703	94
1871	251	80	411	75	924	107
1872	312	130	498	145	1218	133

Tablo tarafımızdan hazırlanmıştır.

1860'dan 1872'ye çelik üretimi Almanya'da %524 oranında; Fransa'da %209 oranında; İngiltere'de %232 oranında; ABD'de %1350 oranında; dünyada %351 oranında ve diğer ülkelerde de %638 oranında artmıştır.

Bu ülkelerin 1860-1872 arasında dünya çelik üretimindeki paylarının dağılımı:

Mutlak (1000 ton) ve oransal (%) dağılım

Yıllar	Almanya		Fransa		İngiltere		ABD		Dünya	Diğer Ülkelerin Toplamı	
1860	50	18.5	42	15.5	150	55.5	10	3.7	270=100	18	6.6
1865	98	23.3	42	10.0	225	53.6	14	3.3	420=100	41	9.8
1867	123	24.8	48	9.7	245	49.5	20	4.0	495=100	59	11.9
1868	123	21.8	81	14.3	260	46.0	27	4.8	565=100	74	13.1
1869	161	24.3	110	16.6	275	41.6	32	4.8	661=100	83	12.5
1870	170	24.2	84	11.9	287	40.8	68	9.7	703=100	94	13.4
1871	251	27.2	80	8.6	412	44.5	75	8.1	924=100	107	11.6
1972	312	25.6	130	10.7	498	40.9	145	11.9	1218=100	133	10.9

Tablo tarafımızdan hazırlanmıştır.

1860'da dünya çelik üretiminde Almanya'nın payı %18.5; Fransa'nın %15.5; İngiltere'nin %55.5; ABD'nin %3.7 ve diğer ülkelerin %6.6 oranındaydı.

Dünya çelik üretiminde Almanya'nın ve ABD'nin payları artarken, Fransa ve İngiltere'nin payları giderek düşmüştür.

Kömür ve ham demir üretiminde olduğunun tersine, çelik üretiminde 'diğer ülkeler'in payı önce artış göstermiş, sonra da düşmeye başlamıştır.

Payının azalmasına rağmen İngiltere 1872'de Almanya'nın çelik üretiminin 1.6 mislini; Fransa'nın 3.8 mislini, ABD'dekin 3.4 mislini ve diğer ülkelerdek 3.7 mislini üretiyordu.

Çelik üretiminin artış hızı ve ülkelerin konumu

-1000 Ton- %

Yıllar	Almanya	Fransa	İngiltere	ABD	Dünya	Diğer ülkeler
1860	50=100	42 =100	150 =100	10 =100	270 =100	18 =100
1865	98 196	42 -	225 150	14 140	420 155	41 227
1869	161 322	110 262	275 183	32 320	661 244	83 461
1872	312 624	130 309	498 332	145 1450	1218 451	133 739

Tablo tarafımızdan hazırlanmıştır

1860-1872 döneminde çelik üretiminin %1350 oranla en hızla arttığı ülke ABD'dir. ABD'yi %524 oranla Almanya; %398 oranla İngiltere; %209 oranla Fransa takip ediyor. Bu dönemde dünya çelik üretimi %351 oranında artarken, diğer ülkelerdeki çelik üretimi de %639 oranında artmıştır.

Sonuç itibarıyla;

1860'da çelik üretiminde İngiltere 1. sıradaydı. Bu ülkeyi üretimdeki paylarına göre sırayla Almanya, Fransa ve ABD takip ediyordu.

1865'te çelik üretiminde yine İngiltere 1. sıradaydı; 2. sırada Almanya; 3. sırada Fransa ve 4. sırada da ABD yer alıyordu.

1869'da çelik üretiminde İngiltere 1. sırada; Almanya 2. sırada; Fransa 3. sırada ve ABD'de 4. sıradaydı.

1872'de İngiltere ve Almanya'dan sonra ABD 3. sıraya geçiyor, Fransa 4. sıraya düşüyordu.

Bu sıralamaları tablolastırırsak; (%)

Yıllar	Almanya	Fransa	İngiltere	ABD	Dünya	Diğer ülkeler
1860	18.5	15.5	55.5	3.7	100.0	6.6
1865	23.3	10.0	53.6	3.3	100.0	9.8
1869	24.3	16.6	41.6	4.8	100.0	12.5
1872	25.6	10.7	40.9	11.9	100.0	10.9

Tabloyu biz hazırladık.

4- Pamuk Tüketimi

Milyon İngiliz Pfundu (1 pfund=453.6 gram) ⁽¹⁾

Yıllar	Almanya	İngiltere	Fransa	ABD	Dört ülke toplamı
1840	26 =100	454 =100	116 =100	135 =100	731 =100
1850	46 177	588 129	140 120	288 213	1062 145
1860	140 538	1140 251	226 194	390 288	1896 259
1869	147 565	1101 242	220 189	400 296	1868 255

Tablo tarafımızdan hazırlanmıştır

1840'dan 1869'a pamuk tüketimi Almanya'da %465 oranında; İngiltere'de %141 oranında; Fransa'da %89 ve ABD'de de %196 oranında artmıştı.

1850-1860 döneminde pamuk tüketimi Almanya'da %204; İngiltere'de %93; Fransa'da %61 ve ABD'de de %35 oranında artmıştır. Her iki dönemde de Almanya'da pamuk tüketimi, diğer ülkelere nazaran oransal olarak daha hızlı artmıştır.

Bu ülkelerde toplam pamuk tüketimi de 1840'dan 1869'a %155 oranında; 1850-1869 döneminde de %76 oranında artmıştır.

Bu dört ülkenin pamuk tüketimi hacmi içindeki paylarına gelince;

Mutlak miktar ve oransal pay (Milyon İngiliz Pfundı)

Yıllar	Almanya	İngiltere	Fransa	ABD	Dört ülke toplamı
1840	26 3.5	454 62.0	116 15.8	135 18.5	731 =100
1850	46 4.3	588 55.4	140 13.2	288 27.1	1062 =100
1860	140 7.4	1140 60.1	226 11.9	390 20.6	1896 =100
1869	147 7.8	1101 58.9	220 11.8	400 21.4	1868 =100

Verilen değerler içinde 1840'da İngiltere 1. sırada; ABD 2. sırada; Fransa 3. sırada ve Almanya da 4. sırada yer alıyor. Değişik paylarda da olsa aynı sıralama 1850, 1860 ve 1869 yılları için de geçerli. Üretim karşılaştırması verilerinde Almanya ilk kez pamuk tüketiminde –tüketim 1840'dan 1869'a diğer ülkelere nazaran %465 oranla en hızlı bir şekilde artmış olmasına rağmen– her 4 yıl (1840, 1850, 1860, 1869) için dördüncü sırada yer alıyor.

5- Buharlı Makine Gücü

1000 Beygir gücü

Yıllar	Almanya	Fransa	İngiltere	ABD	Dünya	Avrupa
1840	40=100	90=100	620=100	760=100	1650=100	860=100
1850	260 650	270 300	1290 208	1680 221	3990 241	2240 260
1860	850 2125	1120 1244	2450 395	3470 456	9380 568	5540 644
1870	2480 6200	1850 2055	4040 651	5590 735	18460 118	11570 1345

Oranları biz hesapladık

Buharlı makinelerin kapasitesi (beygir gücü) 1840'dan 1870'e Almanya'da 62 misli; Fransa'da 20.5 misli; İngiltere'de 6.5 misli; ABD'de 7.3 misli; dünyada 11.2 misli ve bütün Avrupa'da da 13.4 misli artmıştır.

Kapasite artışı en hızlı Almanya'da olmuştur. Bu ülkeyi Fransa, ABD ve İngiltere takip etmişlerdir.

1860-1870 döneminde buharlı makinelerde kapasite artışı Almanya'da %191 oranında; Fransa'da %65 oranında; İngiltere'de %64; ABD'de %61; dünyada %96 ve Avrupa bütününde de %108 oranında gerçekleşmiştir.

1850-1860 dönemine baktığımızda kapasite artış hızının Almanya'da %227 oranında; Fransa'da %314; İngiltere'de %90; ABD'de %106; dünyada %135 ve bütün Avrupa'da da %147 oranında gerçekleştiğini görüyoruz.

1840'dan 1870'e ve 1860'dan 1870'e kapasite artışı en hızlı Almanya'da. 1850-1860 arasında da Fransa'da gerçekleşmiştir.

1840-1850 arasında ise kapasite artışı %550 oranla en hızlı olarak Almanya'da ve

%200 oranla da Fransa'da gerçekleşiyordu.

1872'de İngiliz buharlı makine kapasitesi Almanya'dakinin 1,6 misli; Fransa'dakinin 2.2 misliydi. Ama ABD'deki kapasitenin de %72'ne tekabül ediyordu.

Sonuç itibariyle;

Buharlı makinelerin kapasitesi bakımından 1840'da ABD 1. sırada; İngiltere 2. sırada; Fransa 3. ve Almanya da 4. sırada yer alıyorlardı. 1850 ve 1860 yılları içinde sıralama ay-nen 1840 yılındaki gibiydi. 1870 yılında ise ABD ve İngiltere'den sonra Almanya 3. sıraya çıkıyor, Fransa 4. sıraya düşüyordu.

Bu sıralamayı tablolastırırsak: (%)

Yıllar	Almanya	Fransa	İngiltere	ABD	Dünya	Bütün Avrupa'nın dünya kapa-sitesine oranı
1840	2.4	5.4	37.6	46.0	100.0	52.1
1850	6.5	6.7	32.0	42.1	100.0	56.1
1860	9.0	11.9	26.1	37.0	100.0	59.0
1870	13.4	10.0	21.8	30.3	100.0	62.7

Tablo tarafımızdan hazırlanmıştır

6 - Demiryolu Ağı

Yıllar	Almanya	Fransa	İngiltere	ABD	Dünya	Avrupa
1840'a kadar	549	497	1348	4534	7679	2925
1850	6044	3083	10653	14515	38568	23504
1860	11633	9528	16787	49292	108012	51862
1870	19575	17931	24999	85139	209789	104914

Tablo tarafımızdan hazırlanmıştır

1840'dan 1870'e demiryolu uzunluğu Almanya'da 35.6; Fransa'da 36; İngiltere'de 18.5; ABD'de 18.8; dünyada 27.3 ve bütün Avrupa'da da 35.9 misli artmıştır.

Mutlak uzunluk (km) ve artış hızı (%)

Yıllar	Almanya	Fransa	İngiltere	ABD	Dünya	Avrupa
1850	6044 =100	3083 =100	10653 =100	14515 =100	38568 =100	23504 =100
1860	11633 192	9528 309	16787 157	49292 339	108012 280	51862 220
1870	19575 324	17931 581	24999 234	85139 586	209789 544	104914 446

Tablo tarafımızdan hazırlanmıştır

1850'den 1870'e demiryolu uzunluğu Almanya'da %224; Fransa'da %481; İngiltere'de %134; ABD'de %486; dünyada %444 ve Avrupa bütününde de %346 oranında artmıştır.

1860-1870 döneminde artış hızı Almanya'da %68; Fransa'da %88; İngiltere'de %49; ABD'de %72; dünyada %94 ve Avrupa bütününde de %102 oranında gerçekleşmiştir.

1850-1870 döneminde demiryolu yapımı, hız bakımından Fransa, ABD, dünya ve Avrupa'da büyük oranlarda gerçekleştirilmiştir.

1850, 1860 ve 1870 yıllarında demiryolu uzunluğu bakımından ABD 1. sırada; İngiltere 2. Almanya 3. ve Fransa da 4. sırada yer alıyordu. Aynı yıllarda Avrupa bazında ise İngiltere 1. Almanya 2. ve Fransa da 3. sırada yer alıyordu.

Bu sıralamaları tablolaştırırsak (%)

Yıllar	Almanya	Fransa	İngiltere	ABD	Dünya	Diğer ülkeler Toplamı
1850	15.7	8.0	27.6	37.6	100.0	11.1
1860	10.8	8.8	15.5	45.6	100.0	19.3
1870	9.3	8.5	11.9	40.6	100.0	29.7

İngiltere, Fransa ve Almanya'nın Avrupa demiryolu uzunluğundaki payları (%)

Avrupa demiryolu uzunluğunun dünya demiryolu uzunluğuna oranı

Yıllar	Almanya	Fransa	İngiltere	Avrupa	Avrupa	Dünya
1850	25.7	13.1	45.3	100.0	60.9	100.0
1860	22.4	18.4	32.4	100.0	48.0	100.0
1870	18.6	17.0	23.8	100.0	50.0	100.0

Tablo tarafımızdan hazırlanmıştır.

Bu veriler temelinde;

– Almanya ve İngiltere'nin dünya demiryolu ağındaki payları 1850'den 1870'e giderek düşmüştür. Fransa'nın payı hemen hemen aynı oranda kalırken, ABD'nin ve diğer ülkelerin payları giderek artmıştır.

- Avrupa bazında demiryolu ağına 1850, 1860 ve 1870 yıllarında en fazla payı olan İngiltere'dir. Aynı yıllarda Almanya 2. ve Fransa da 3. sırada yer alır.
- Dünya bazında demiryolu uzunluğu bakımından 1850, 1860 ve 1870 yıllarında ABD 1., İngiltere 2., Almanya 3. ve Fransa da 4. sırada yer alır.
- 1850-1870 döneminde dünya demiryolu ağına Avrupa'nın payı %50-60 oranındadır.

7- Sanayi Üretimi

Sanayi üretiminin gelişmesi ⁽²⁾ (Milyon sterlin)

Yıllar	Almanya	Fransa	İngiltere	ABD	Dünya	Diğer ülkeler
1780	50=100	147=100	177=100	15=100	480=100	91 =100
1800	60 120	190 129	230 130	25 166	650 135	145 159
1820	85 170	220 149	290 163	55 366	865 180	215 236
1840	150 300	264 179	387 218	96 640	1314 273	417 458
1860	310 620	380 258	577 326	3932620	2404 500	744 817

Tablo tarafımızdan hazırlanmıştır

1780'den 1860'a sanayi üretimi Almanya'da 6.2; Fransa'da 2.6; İngiltere'de 3.3; ABD'de 26.2; dünyada 5 ve diğer ülkeler toplamında da 8.2 misli artmıştır. Sanayi üretiminin en hızlı artışı ABD ve Almanya'da olmuştur.

1840'dan 1860'a sanayi üretimi, Almanya'da %106; Fransa'da %43; İngiltere'de %49; ABD'de %309; dünyada %83 ve diğer ülkeler toplamında da %78 oranında artmıştır.

1800'den 1820'ye sanayi üretimi Almanya'da %41; Fransa'da %15; İngiltere'de %26; ABD'de %120; dünyada %33 ve diğer ülkeler toplamında da %48 oranında artmıştır.

1820'den 1840'a sanayi üretimi Almanya'da %76; Fransa'da %29; İngiltere %33; ABD'de %74; dünyada %52 ve diğer ülkeler toplamında da %94 oranında artmıştır.

Sanayi üretiminin ülkeler ve dünya bazında artışı giderek hız kazanmıştır. Sanayi üretimi değerinde ülkelerin sıralaması:

1780, 1800, 1820 ve 1840'ta; İngiltere, Fransa, Almanya ve ABD.

1860'da ise; İngiltere, ABD Fransa ve Almanya.

Bu sıralamayı tablolastırır sak:

Yıllar	Almanya %	Fransa %	İngiltere %	ABD %	Dünya %	Diğer ülkeler %
1780	10.4	30.0	36.9	3.1	100.0	19.6
1800	9.2	29.2	35.4	3.8	100.0	22.4
1820	9.8	25.4	33.4	6.3	100.0	25.1
1840	11.4	20.0	29.4	7.9	100.0	31.3
1860	12.9	15.8	24.0	16.3	100.0	31.0

Tablo tarafımızdan hazırlanmıştır

Tabii ki bu veriler oldukça geneldirler ve genel eğilimi ifade ediyorlar. O halde genel eğilim açısından;

- Almanya'nın, ABD'nin ve diğer ülkelerin dünya sanayi üretimindeki payları artıyor.
- Fransa ve İngiltere'nin payları da giderek düşüyor.

1860'da dünya sanayi üretiminde İngiltere 1. sırada; ABD 2. sırada; Fransa 3. ve Almanya da 4. sırada yer alıyorlardı.

J. Kuczynski'nin verilerine göre de ülkelerin dünya sanayi üretimindeki payları şöyle:⁽³⁾

Dünya sanayi üretiminin ülkelere göre dağılımı (% olarak)

Yıllar	Almanya	Fransa	İngiltere	ABD	Diğer ülkeler
1820 ^(*)	8	20	50	10	12
1830 ^(*)	-	14	-	-	-
1840	12	13	45	11	19
1850	15	10	39	15	21
1860	16	12	36	17	19
1870	13	10	32	23	22

^(*) Oldukça genel veriler

Bu tablo da yukarıdaki tablodaki eğilimi gösteriyor. Tek farkla. 1860'da dünya sanayi üretimi sıralamasında Almanya 3., Fransa da 4. sırada yer alıyorlar.

Her iki tabloda da 1840'daki sıralama aynı: İngiltere, Fransa, Almanya ve ABD.

1850'deki sıralama: İngiltere 1. sırada, Almanya ve ABD 2. sırada ve Fransa da 3. sırada yer alıyorlar.

1860'daki sıralama; İngiltere, ABD, Almanya ve Fransa.

1870'deki sıralama; İngiltere, ABD, Almanya ve Fransa.

8- Dünya Üretimine Toplu Bakış

1850-1870 arasında dünya üretimi ⁽⁴⁾
(1913 fiyatlarıyla yıllık değer-Milyar dolar)

Dönem	Toplam	Tarım	Madencilik	Sanayi
1850-1859	16.9	12.4	0.30	4.2
1855-1864	18.4	13.0	0.38	4.9
1860-1869	20.3	14.0	0.48	5.8
1865-1874	23.6	15.9	0.62	7.0

Tablo tarafımızdan hazırlanmıştır.

Bu verilere göre toplam değer, 1850-1859'dan 1860-1869'a %20.1 oranında; 1855-1864'ten 1865-1874'e de %28.3 oranında artmıştır. Aynı dönemlerde tarımdaki artışlar %12.9 ve %22.3 oranlarında; madencilikte %60 ve %63.2 oranlarında ve sanayide ise %38 ve %42.8 oranlarında gerçekleşiyorlardı.

1850-59 döneminde tarımın toplam değerdeki payı %73 oranındaydı. Bu pay 1860-1869'da %69 oranında 1855-1864'te %70 ve 1865-1874 döneminde de %67 oranında gerçekleşmişti.

Buna karşın sanayi üretiminin toplam değerdeki payı 1850-1859 döneminde %24.8; 1855-1864 döneminde %26.6 oranında; 1860-1869'da %28.5 ve 1865-1874 döneminde de %29.6 oranında gerçekleşmişti.

Madencilik üretimi, %60, %63.2 gibi yüksek oranlarla artmasına rağmen toplam değerdeki payı düşüktü. Örneğin 1850-1859'da bu pay ancak %1.8 oranında iken, 1860-1869 döneminde %2.4'e çıkmıştır.

Buna göre; verilen dönemler içinde toplam dünya üretiminde sanayinin ve de madencilik payı artarken, tarımın payı giderek azalmaktadır. Ama buna rağmen tarımın dünya üretimindeki payı 1865-1874'te %67 oranındaydı, ki bu, o dönemde dünya üretiminin karakterini (üretimin ağır bastığını) oldukça açık bir şekilde göstermektedir.

Yukarıdaki tablonun yıllar bazında oransal gelişmesi de şöyledir:

1850-1870 dönemi üretim endeksi ⁽⁵⁾
(1913=100 bazında)

Endeks					Endeks				
Yıllar	Toplam	Tarım	Madencilik	Sanayi	Yıllar	Toplam	Tarım	Madencilik	Sanayi
1850	19	29	4	9	1860	24	34	8	15
1851	19	29	5	10	1861	24	34	8	15
1852	20	30	5	10	1862	22	32	8	13
1853	20	30	6	11	1863	22	31	9	15
1854	20	30	6	12	1864	24	33	9	15
1855	21	31	6	13	1865	25	36	10	16
1856	22	32	7	14	1866	27	37	10	18
1857	22	32	7	13	1867	27	37	11	18
1858	23	33	7	14	1868	28	38	11	19
1859	24	34	7	14	1869	28	38	12	20
					1870	30	42	12	20

Bu tabloda, yukarıda, dönemler bazında sanayi, tarım ve madencilikteki değer gelişmesini gösteren tablodaki eğilimi görüyoruz. (Zaten her iki tablo aynı kıstaslar temelinde düzenlenmiştir); sanayi ve madenciliğin artışı, tarımdan daha hızlı.

9- Dünya Sanayi Üretiminin Ülkelere ve Bölgelere Dağılımı

Dünya sanayi üretiminde ülke ve bölgelerin payı (%)

	1850	1860	1870
Almanya	15	16	13
Fransa	10	12	10
İngiltere	39	36	32
ABD	15	17	23
Bütün dünya	100	100	100
Diğer ülkeler	21	19	22
Batı Avrupa	70 ^(*)	-	60 ^(*)
ABD	15		23
Diğer ülkeler	15	-	17
Batı Avrupa			
+Kuzey Amerika	85	-	83
+Japonya			
Diğer ülkeler	15	-	17

^(*) Tahminen

Yukarıdaki tablolardan çıkardığımız bu veriler neyi ifade ediyorlar?

– Dünya sanayi üretiminin 1850'de %79'u; 1860'da %81'i ve 1870'de de yüzde 78'i Almanya, Fransa, İngiltere ve ABD'de üretiliyordu. Bu ülkeler dışındaki tüm dünyanın dünya sanayi üretimindeki payı 1850'de %21'den, 1860'da %19'a düşüyor, ama 1870'de %22'ye çıkıyor. Soruna 1780 ve 1820 bazlarından çıkarak bakarsak, bu dört ülke dışındaki dünyanın, dünya sanayi üretimindeki payı 1870'e kadar yükselme (artma) eğilimi göstermiştir. (Bkz. Yukarıdaki tablolar)

– Bütün dünya sanayi üretiminin 1850-1870 arasında yaklaşık %39-32'lik oranı, yani üçte bir civarında bir parçası sadece İngiltere'de üretilmekteydi. Dünya sanayi üretiminde İngiltere'nin payı her ne kadar düşse de, üretimdeki ağırlığı tartışma götürmez bir gerçektir.

– Almanya, Fransa ve İngiltere'de ve başka Batı Avrupa ülkelerinde de sanayinin gelişmesine rağmen, bu bölgenin dünya sanayi üretimindeki payı, 1850'de %70'den 1870'de %60'a düşer. Aynı dönemde ABD'nin payı %15'ten %23'e çıkar ve diğer ülkelerin payı da %15'ten %17'ye çıkar.

– ABD ve diğer ülkelerin dünya sanayi üretimindeki payı 1850'de %30'dan 1870'de %40'a çıkar.

– Batı Avrupa, Kuzey Amerika ve Japonya'nın dünya sanayi üretimindeki payları 1850'de %85'ten 1870'de %83'e düşer.

Sonuç itibarıyla;

1870'e gelindiğinde dünya sanayi üretiminin %83'ü sadece belirli bölgelerde (Batı Avrupa+Kuzey Amerika+Japonya) üretilirken, %78'i sadece Almanya, Fransa, İngiltere ve ABD'de üretiliyordu.

II- Sanayi Devriminden Emperyalizme Dünya Ticareti ve Almanya, Fransa, İngiltere ve ABD'nin Konumu

1. Dünya Ticareti

1800-1870 döneminde dünya dış ticareti ⁽⁶⁾
(Milyon sterlin)

Yıllar	Almanya	Fransa	İngiltere	ABD	Dünya	Diğer ülkeler
1800	36	31	67	17	302	151
1820	40	33	74	23	341	171
1840	52	66	114	41	573	300
1850	70	95	169	62	832	436
1860	130	167	375	136	1489	681
1870	212	227	547	165	2191	1040

Tablo tarafımızdan düzenlenmiştir

1800'den 1870'e Alman dış ticareti 5.8; Fransa'ninki 7.3; İngiltere'ninki 8.2; ABD'ninki 9.7; dünyanıninki 7.2 ve 'diğer ülkeler'inki de 6.9 misli artmıştır.

Dış ticaretin büyüme oranlarını ve bunların ülkelerle karşılaştırmasını somutlaştırmak için tabloya oransal büyüme ve zincirleme endeksi de ekleyelim.

1800-1870 döneminde dünya ticaretinin oransal büyümesi

Yıllar	Almanya	Fransa	İngiltere	ABD	Dünya	Diğer ülkeler
	a b	a b	a b	a b	a b	a b
1800	100.0 -	100.0 -	100.0 -	100.0 -	100.0 -	-
1820	111 11	106 6	110 10	135 35	113 13	113 13
1840	144 30	213 101	170 54	241 78	190 68	199 76
1850	194 35	306 44	252 48	365 51	275 45	289 45
1860	361 86	539 76	560 122	800 119	493 79	451 56
1870	589 63	762 36	816 46	970 21	725 47	689 53

Tablo tarafımızdan düzenlenmiştir

a) Bütün ülkeler için 1800=100 bazından değerlerin oranları b) Zincirleme endeks

Bütün ülkelerde dış ticaret artıyor. Ama bu artış oldukça inişli-çıkışlı. Zincirleme endeks bunu gösteriyor. Dış ticaretin gelişmesinde sıçramalar da oluyor. Böyle bir gelişme Almanya için 1860; Fransa için 1840; İngiltere için 1860; ABD için 1860; dünya için 1840 ve diğer ülkeler için de 1840 yıllarında görülüyor.

Mutlak miktar (Mil. Sterlin) ve oransal pay

Yıllar	Almanya	Fransa	İngiltere	ABD	Dünya	Diğer ülkeler
1800	36 12	31 10	67 22	17 5	302 100.0	151 50
1820	40 12	33 10	74 22	23 7	341 100.0	171 50
1840	52 9	66 11	114 20	41 7	573 100.0	300 52
1850	70 8	95 11	169 20	62 7	832 100.0	436 52
1860	130 9	167 11	375 25	136 9	1489 100.0	681 46
1870	212 10	227 10	547 25	165 7	2191 100.0	1040 47

Tabloyu biz hazırladık

Payları yuvarladık

Birinci sütunlar: Mutlak pay

İkinci sütunlar: Oransal pay

Bu ülkelerin dünya sanayi üretimindeki payları ile dünya dış ticaretindeki payları oransal olarak hiç de aynı büyüklükte gözüküyorlar. Bunun nedeni vardır.

Örneğin bir ülke kendi imkanlarıyla üretebilir ve bu üretim büyük boyutlarda olabilir. Dolayısıyla dünya sanayi üretimindeki payı da yüksek olabilir. Ama dış ticarete durumu daha değişiktir. Örneğin bir ülke ürettiğinin hepsini satamaz, ancak belli bir miktarı satabilir. Dolayısıyla dış ticaret hacmi, üretim hacminden sürekli düşüktür. Bu durumdan dolayıdır ki, örneğin İngiltere'nin 1850'de dünya sanayi üretimindeki payı %39 iken dünya ticaretindeki payı ancak %20 idi.

Üretimde tek taraflılık –sadece üretmek– sözkonusuyken, ticarete çok taraflılık söz konusudur. Yani ticaret demek bir satan bir de satın alan tarafın olması demektir. Dolayısıyla dış ticarete satmak ve satın almak sözkonusudur. Bunun içindir ki, dünya sanayi üretiminde "diğer ülkeler"nin payı azken, dünya ticaretinde bu ülkelerin payı, verilen yıllarda %50 civarındaydı.

Tek tek ülkelerin durumu:

- Almanya'nın dünya dış ticaretindeki payı 1800'den 1850'ye sürekli düşüyor, 1850'den 1870'e de artıyor.
- Fransa'nın payı 1800'den 1860'a sürekli artıyor, sonra da düşüyor.
- İngiltere'nin payı 1820'den 1850'ye düşüyor, sonra da yükseliyor.
- ABD'nin payı ise 1860'a kadar artış gösteriyor, sonra düşüyor.

1850 yılı itibariyle dünya ticaretinde 1. sırada İngiltere, 2. sırada Fransa, 3. sırada Almanya ve 4. sırada da ABD yer alıyorlar.

1860 yılı itibariyle dünya ticaretinde İngiltere birinci; Fransa ikinci; Almanya üçüncü ve ABD de dördüncü sırada yer alıyorlar.

1870 yılında, yine İngiltere 1. sırada, payları yuvarlamaksızın belirtirsek, %10.36 oranla Fransa 2. sırada; %9.67 oranla Almanya 3. sırada ve ABD'de 4. sırada yer alıyordu.

İlginç bulduğumuz için bu ülkelerin dünya sanayi üretimindeki ve ticaretindeki paylarını bir tabloda verelim.

(% olarak)												
Yıllar	Almanya		Fransa		İngiltere		ABD		Dünya		Diğer ülkeler	
	a	b	a	b	a	b	a	b	a	b	a	b
1800	9.2	12	29.2	10	35.4	22	3.8	5	100.0	100.0	22.4	56
1820	9.8	12	25.4	10	33.4	22	6.3	7	100.0	100.0	25.1	56
1840	11.4	9	20.0	11	29.4	20	7.9	7	100.0	100.0	31.3	52
1850	15	8	10.0	11	39.0	20	15.0	7	100.0	100.0	21.0	52
1860	12.9	9	15.8	11	24.0	25	16.3	9	100.0	100.0	31.0	46
1870	13.0	10	10.0	10	32.0	25	23.0	7	100.0	100.0	22	47

Tabloyu biz hazırladık

a) Sanayi üretimindeki pay

b) Ticaretteki pay

1850 ve 1870 yılları için sanayi üretimi payları Kuczynski'nin hesaplamalarından alınmıştır

Sözkonusu ülkelerin dünya ticaretindeki payları J. Kuczynskinin hesaplamasında, bizim çıkardığımız sonuçlardan biraz farklı;

Ülkelerin dünya ticaretindeki payları -%-⁽⁷⁾

Yıllar	İngiltere	ABD	Almanya	Fransa
1820	18	8	10	12
1840	21	9	15	12
1850	21	10	11	11
1860	21	11	11	11
1870	22	8	13	10

Dünya ticaretinin bileşimi ^(a) Milyar Dolar -1913 fiyatlarıyla

Yıllar	Üretimin toplam Değeri	Hammadde üretimi değeri	Sanayi mamul Malları değeri	Dünya ihracatı değeri
1850	14.9	11.8	3.1	1.7
1851	15.3	11.9	3.4	1.9
1852	16.0	12.2	3.7	1.9
1853	16.3	12.3	4.0	2.1
1854	16.5	12.3	4.2	2.1
1855	17.1	12.7	4.4	2.1
1856	18.0	13.1	4.8	2.5
1857	17.9	13.2	4.7	2.7
1858	18.3	13.6	4.7	2.7
1859	19.0	13.9	5.0	2.9
1860	19.3	14.0	5.3	3.0
1861	19.3	14.0	5.3	3.0
1862	17.9	13.2	4.7	3.0
1863	18.0	12.9	5.1	3.2
1864	19.1	13.7	5.4	3.4
1865	20.4	14.9	5.5	3.6
1866	21.6	15.3	6.3	4.2
1867	21.6	15.4	6.2	4.2
1868	22.5	15.8	6.7	4.4
1869	22.8	15.8	7.0	4.6
1870	24.2	17.4	6.8	4.4

Toplam üretim değeri 1850'den 1860'a %29 oranında, hammadde üretimi değeri aynı dönemde %18 oranında; sanayi mamül malları değeri %71 ve dünya ihracatı değeri de %76 oranında artıyor. Diğer bir ifadeyle 1850-1860 döneminde sanayi mamül malları değeri payı toplam üretim içinde hızla artıyor ve bu da ihracata yansıyor.

1860-1870 döneminde toplam üretim değeri %25; hammadde üretimi değeri %24; sanayi mamül malları değeri %28 oranında artarken, dünya ihracatı değeri de %46 oranında artıyor.

1850-1870 döneminde toplam üretim değeri %62; hammadde üretimi değeri %47 oranında artarken, sanayi mamül malları değeri %119 ve dünya ihracat değeri de %158 oranında artmıştır. Yani sanayi mamulleri değeri, toplam üretim değerine ve hammadde üretimi değerine nazaran daha hızlı artıyor, aynı gelişme dünya ihracatı değeri için de geçerlidir.

Bu gelişmeyi tablolastırırsak:

Yıllar	Toplam üretim değeri			Toplam üretim değeri içinde hammadde üretimi			Toplam üretim içinde Sanayi mamul malları değeri			Dünya ihracatı Değeri	
	a	b	c	a	b	c	a	b	c	a	b
1850	14.9	=100	100	11.8	=100	79	3.1	=100	20	1.7	=100
1855	17.1	114	100	12.7	107	74	4.4	142	26	2.1	123
1860	19.3	129	100	14.0	118	72	5.3	171	27	3.0	176
1865	20.4	137	100	14.9	126	73	5.5	177	27	3.6	212
1870	24.2	162	100	17.4	147	72	6.8	219	28	4.4	259

Tabloyu biz hazırladık

- a) Mutlak değer
- b) Oransal büyüme
- c) Toplam içindeki pay

Tabloya göre,

– Toplam üretim değeri 1850'den 1870'e %62 oranında artıyor. Toplam üretim değeri içinde yer alan hammadde üretimi değeri aynı dönemde %47 oranında artıyor. Yine toplam değer içinde yer alan sanayi mamulleri değeri ise aynı dönemde %119 oranında artıyor. Bu artış oranları sonucunda hammadde üretimi değerinin toplam üretim değeri içindeki payı 1850'de %79'dan, 1855'te %74'e; 1860'da %72'ye; 1865'te %73'e ve 1870'de de %72'ye düşerken, sanayi ürünlerinin değerinin toplam üretimdeki payı da aynı yıllarda sırayla %20'den %26'ya; %27'ye ve %28'e çıkıyor.

– Aynı dönemde dünya ihracatı değeri de %159 oranında artıyor.

– Dünya ihracatı değerinin toplam üretim değerine olan oranı 1850'de %11'den; 1855'te %12'ye; 1860'da %15'e; 1865'te %17'ye ve 1870'te de %18'e çıkıyor.

Diğer bir ifadeyle; toplam üretim değerleri, giderek, dünya ticaretine açılıyorlar; dünya ticareti gelişiyor.

Dünya ticaretinin ülkelere ve ülke gruplarına göre dağılımını gösteren başka bir kaynaktaki verileri de değerlendirelim.

Dünya ticareti (9)

(Milyar mark– İthalat+ihracat toplamı)

Yıllar	Toplam dünya ticareti	Tarım ve hammadde üreten ülkeler	Orta Avru-panın sanayi ülkeleri	Almanya	Fransa	İngiltere	ABD
1840	9.6	4.2	5.3	1.1	1.2	2.2	0.9
1850	12.1	5.6	6.5	1.1	1.5	3.1	1.3
1860	24.1	10.6	13.5	1.9	3.3	6.5	2.7
1870	37.2	14.9	22.3	5.6	4.6	9.4	3.4

Toplam dünya ticareti verilen değer bazında 1840'dan 1870'e %287 oranında; tarım ve hammadde ülkelerinin dış ticareti %254; Orta Avrupa'nın sanayi ülkelerinin dış ticareti %320; Almanya'nın %409; Fransa'nın %283; İngiltere'nin %327 ve ABD'nin de %277 oranında artmıştır.

Toplam dünya ticareti içinde ülke gruplarının paylarına gelince:

Yıllar	Toplam dünya ticareti	Orta Avrupa'nın sanayi ülkeleri	Tarım ülkeleri ve hammadde üreten ülkeler
1840	9.6=100	5.3=% 55.2	4.2=% 44.8
1850	12.1=100	6.5=% 53.7	5.6=% 46.3
1860	24.1=100	13.5=% 56.0	10.6=% 44
1870	37.2=100	22.3=% 59.9	14.9=% 40.1

Tabloyu biz hazırladık

Bu veriler de, dünya ticareti ile ilgili yukarıdaki tablolardaki eğilimi doğruluyorlar. Dünya sanayi üretiminde değil, ama dünya ticaretinde tarım ülkelerinin ve hammadde üreten ülkelerin payı bu dönemde oldukça önemli bir paya sahip. Bu pay, 1840-1870 döneminde %40-46 arasındayken, sanayi ülkelerinin payı, aynı dönemde %53-60 arasında değişiyordu.

Almanya, Fransa, İngiltere ve ABD'nin bu veriler temelinde dünya ticaretindeki paylarına gelince:

Yıllar	Toplam dünya ticareti	Almanya	Fransa	İngiltere	ABD
1840	9.6=100	1.1=% 11.4	1.2=% 12.5	2.2=% 22.9	0.9=% 9.3
1850	12.1=100	1.1=% 9.1	1.5=% 12.4	3.1=% 25.6	1.3=% 10.7
1860	24.1=100	1.9=% 7.9	3.3=% 13.7	6.5=% 27.0	2.7=% 11.2
1870	37.2=100	5.6=% 15.0	4.6=% 12.4	9.4=% 25.3	3.4=% 9.1

Tabloyu biz hazırladık

Dünya ticareti ve ülkelerin bu ticaretteki paylarıyla ilgili olarak üç ayrı tablo verdik. Her üçünde de payların oransal ifadeleri farklı. Bu doğaldır. Her üçünde ortak olan yön, bu dört ülkenin; sanayi ülkelerinin ve diğer ülkelerin dünya ticaretindeki konumlarının açık olarak görülmesidir.

Ülkeler ve bölgeler arâsında ticaret, kapitalizmden önce de vardı; köleci ve feodal

toplumlar/devletler de ticari ilişkilerde bulunuyorlardı. Ama bu ticarete esas olan, eşit olmayan metaların mübadelesiydi. Bu, doğrudan baskıya talana dayanan veya ekonomi dışı zorun önemli rol oynadığı, en fazlasıyla, giderek uluslararasılaşan bir köleci toplum veya feodal toplum ticaretiydi.

Kapitalist ticaretin olması için, her şeyden önce meta ekonomisinin gelişmesi gerekir. Yani *gerekli görüldüğü zaman yapılan ticaretin, süreklilik arz eden ticarete dönüşmesi* gerekir; metaların fiyatlarının oluştuğu bir pazarın (*dünya pazarı*) olması gerekir.

Bizim ele aldığımız dönemde pazarlanan bütün metalar için bir pazar fiyatının oluştuğunu savunmak şüphesiz ki abes olur. Ama sürekli dış ticaret metası olan ürünlerin (sanayi ürünleri, tarımsal ürünler, hammaddeler) fiyatları şu veya bu şekilde oluşan dünya pazarında belirleniyordu. Örneğin ekonomik krizlerin (ilk fazla üretim krizi olarak 1825 krizi) fiyatları etkilemesi. Soruna bu açıdan bakarsak ve söz konusu dört ülkenin dünya kapitalist üretimindeki paylarının belirleyici olduğunu gözönünde tutarsak, 1800'lerden sonra *belli bir dünya ticaretinden*, 1825 fazla üretim krizinden itibaren de *hatları iyice belirlenmiş bir dünya ticaretinden* bahsedebiliriz. Daha genel bir tanımlamayla; 1800-1825 döneminden itibaren belli bir dünya ticaretinden bahsedebiliriz; kapitalist dünya ticaretini 1800-1825 dönemiyle başlatabiliriz.

2- Sömürgecilik

Aslında sömürgecilik kendi başına bir bölüm olarak ele alınması gereken bir konu. Ne var ki ele aldığımız dönemde sadece İngiltere'nin (ve kısmen de Fransa'nın) sömürgeci yayılmacılığı söz konusu olduğu ve buna İngiltere'yi ele alırken değindimiz için, sömürgeciliği bu kitapta dünya ticaretinin bir parçası olarak ele alıyoruz. İkinci kitapta bu konu başlı başına bir bölüm olarak ele alınacaktır. Ayrıca konuya daha önce değindiğimiz için burada, İngiltere'nin hangi tarihte nereyi sömürgeleştirmek için fetih savaşları verdiğini belirtmekle yetineceğiz.

- * 12. yüzyıl: İrlanda'nın işgaline başlanması
- * 1562: İngilizlerin köle ticaretine başlamaları
- * 1583: Newfoundland'ın ele geçirilmesi
- * 1585: Viriginia'da koloni kurulması
- * 1600: Doğu Hindistan şirketinin faaliyete geçişi
- * 1609: Bermuda adalarının ilhakı
- * 1632: Antigua, Montserrat vb. adaların ilhakı
- * 1655: Jamaika'nın fethi
- * 1661: Bombay'ın ele geçirilmesi
- * 1704: Gibraltar'ın (cebelitarık) fethi

- * 1757: Bengal'in fethi
- * 1759: Quebec'in fethi
- * 1795: Malezya'nın fethine başlanması
- * 1799: Maisur'un (Hindistan) ele geçirilmesi
- * 1800: Malta'nın ilhakı
- * 1802: Marathen Konfederasyonuna karşı savaş; Boroda, Beror ve Hindistan'ın merkezi eyaletlerinin fethi
- * 1812: Tasmanya'nın (Avustralya) İngiliz sömürgesi olması
- * 1815: Viyana Anlaşması gereği bir dizi Fransız ve Hollanda adalarının İngilizler tarafından fethedilmesinin kabulü
- * 1817-1818: Marathaen devletlerinin (Hindistan'da) işgali
- * 1819: Singapur'un işgali
- * 1824-1826: Burma'ya karşı ilk fetih savaşı
- * 1840: Yeni Zelanda'nın ilhakı
- * 1841: Hongkong'un işgali
- * 1843: Natal'ın (Güney Afrika) işgali
- * 1843-1849: İngiltere'nin Hindistan'da sürdürdüğü işgal savaşları
- * 1846: Sindh ve Pencap'ın işgali
- * 1849: Pencap'ın ilhakı
- * 1852-1853: Burma'ya karşı ikinci fetih savaşı
- * 1856: Audh'un işgali
- * 1858: Doğu Hindistan Şirketi'nin dağıtılması
- * 1860: Kaulun'un (Çin) fethi
- * 1867: Kanada Federasyonu'nun kurulması
- * 1868: Basuto ülkesinin (Afrika) ilhakı
- * 1869: Süveyş Kanalı'nın (Mısır) tamamlanması ⁽¹⁰⁾

Daha kapitalizmin serbest rekabetçi döneminde sömürge imparatorluğu kuran tek ülke İngiltere idi. İngiltere'nin yanı sıra Fransa'nın da sömürgeleri vardı. Fransa, sömürgelerinin önemli bir kısmını 18. yy'da İngiltere'ye kaptırmıştı. Napoleon'un sömürge planları, plan olarak kaldı. Bunun ötesinde Fransa, Napoleon döneminde bir kısım sömürgelerini daha kaybetti. Sömürge olarak geriye sadece Martinique, Réunion, Guadelup, Senegal'in bazı bölgeleri ve Hindistan'da beş yerleşim birimi kalmıştı.

Fransa'nın sömürgeci yayılcılığı 1830'da Cezayir'in işgaliyle yeniden başlar ve gelişir.

Fransa, 1840'da Madagaskar'a girdi. 1842'de Tahiti'yi işgal etti. Afrika'nın batı kıyıla-

rında yeni üsler kuruldu. IV. Napoleon döneminde Yeni Kaledonya ve Senagal'i işgal etti, Hindi-Çin'indeki işgal bölgelerini genişletti. Asya'da yeni üsler kurdu. ⁽¹¹⁾

İngiliz ve Fransız sömürgelerinin kapsamı

	İngiltere		Fransa	
	Alan (Milyon mil kare)	Nüfus Milyon	Alan (Milyon mil kare)	Nüfus Milyon
1820	2.0	100.0	0.02	0.4
1860	2.5	145.1	0.2	3.4
1870	-	-	0.4	6.0
1880	7.7	267.9	0.7	7.5

Tablo, "esas" sömürgeciliğin 1870'lerden sonra başladığını gösteriyor. Bu tesadüfi değildir. Sömürgeci yayılmacılığın yoğunlaşmasının, kapitalizmin *emperyalizm* aşamasının doğuşuyla doğrudan ilişkisi vardır. (Bu gelişme 2. kitabın bir konusu olacaktır.)

Tabloya göre İngiliz sömürgelerinin alanı 1820'den 1860'a %25 oranında, aynı dönemde sömürge nüfusu %45 oranında büyürken, 1820'den 1880'e sömürge alanı %285, sömürge nüfusu da %168 oranında artıyor.

Fransız sömürgelerinin alanı 1820'den 1860'a %900 oranında, sömürge nüfusu da %750 oranında artıyor.

1860'dan 1880'ne İngiliz sömürge alanı %208, Fransız sömürge alanı %350 oranında; İngiliz sömürge nüfusu %85 ve Fransız sömürge nüfusu da %120 oranında artıyor. Açık ki, 1860-1870'den sonra Fransız sömürgeciliği, İngiliz sömürgeciliğine nazaran daha hızlı geliyor, ama Fransız sömürgelerinin kapsamı ve nüfusu, İngiliz sömürgelerinkinden oldukça küçük. Örneğin Fransız sömürgelerinin 1880'de tamamı, İngiliz sömürgelerinin ancak %9'na, nüfusu da %2.8'ine tekabül ediyordu.

3- Sermaye İhracı

Ele aldığımız dönemde sadece İngiltere ve Fransa'nın sermaye ihracı söz konusuydu ve bunu Fransa ve İngiltere bölümlerinde ele aldık. Burada her iki ülkenin yurtdışı sermaye yatırımlarını (sermaye ihracını) yıllara göre belirtmekle yetineceğiz.

İngiltere'nin sermaye yatırımları (sermaye ihracı)
- Milyon sterlin - ⁽¹²⁾

Yıllar	Miktar	Yıllık ortalama net yatırımlar
1820	46.1	-
1830	110.7	6.5
1840	155.7	4.5
1850	208.7	5.3
1860	379.7	17.1
1870	692.3	31.3

Sermaye ihracında 1850'ye kadar önemli bir gelişme olmamıştır. Ancak 1850'den sonra sermaye ihracında sıçramalı bir gelişme olmuştur. Örneğin 1840-1850 arasında miktar, ancak %34 oranında, yıllık ortalama net yatırımlar da %17 oranında artarken, aynı kalemler 1850-1860 arasında %82 ve %222 oranlarında; 1860-1870 arasında ise %82 ve %83 oranlarında artmıştı. 1850'den 1870'e toplam miktar %231 ve yıllık ortalama net yatırımlar da %490 oranında artmıştır.

Fransız sermaye ihracı konusunda farklı kaynaklar, farklı sonuçlar veriyorlar. Bunları toplu olarak gösterirsek:

Fransız sermaye ihracı ⁽¹³⁾
(Milyar mark)

Yıllar	Cameron		Staley	Lenin	Kuczynski
	Net	Brüt			
1851	1.9	2.0	-	-	-
1855	-	-	4.1	-	3
1869	-	-	-	8	-
1870	10.3	10.8	10.3	-	-

Cameron ve Staley'i esas alırsak, Fransız sermaye ihracı 1851'den 1870'e Cameron'a göre (net) %442 oranında, Staley'e göre de 1855'ten 1870'e %151 oranında artmıştır.

Cameron, Fransa'nın 1850-1912 dönemindeki dış yatırımları üzerine başkalarının tahminlerini de veriyor. Örneğin Théry'ye göre bu türden yatırımlar 1850'de 2,5 milyar franktan 1869'da 10 milyar franka çıkar. Neymarck'a göre bu miktar 1869'da 10 milyar franktır.

(14)

Fransız kapitalizminin gelişmesini ele aldığımız bölümde verilen sermaye ihracatıyla ilgili verileri de gözönünde tutarsak, 1850'den sonra sermaye ihracının sıçramalı bir gelişme gösterdiği sonucuna varırız. Orada toplam net sermaye yatırımlarının 1816-1830'dan

1831-1847'ye %266 oranında artarken, 1848-1851'den 1852-1870'e %431 oranında arttığını belirtmişim. Sonuç itibariyle; Fransa'da da 1850'lerden sonra giderek yoğunlaşan bir sermaye ihracı söz konusu olmuştur.

Sermaye ihracı, yabancı hükümetlere çıkartılan devlet borçları (istikraz) formunda olduğu gibi alt yapı yatırımlarına da yoğun olarak yapılıyordu. Örneğin demiryolu yapımı. Bütün dünyada demiryolu ağının özellikle 1850'lerden sonra, ama esasen 1860-1870 dönemindeki gelişmesi bunu gösteriyor.

Asya, Afrika, Amerika ve Avustralya'da demir yolu uzunluğu (km) ⁽¹⁵⁾

	1840	1850	1860	1870
Amerika kıtası				
(ABD hariç)	220	549	4643	8000
Afrika kıtası	-	-	455	1786
Asya kıtası	-	-	1393	8185
Avustralya	-	-	367	1765
Toplam	222	549	6858	19736

1840-1850 döneminde Avrupa dışında sadece Amerika'da demiryolu var. Ancak 1860'lardan sonra Afrika, Asya ve Avustralya'da da demiryolu yapımına başlanıyor. Buna göre;

Demiryolu yapımı Afrika'da 1860'dan 1870'e %292 oranında; Asya'da %487 oranında ve Avustralya'da da %380 oranında artmıştır. Bu kıtalardaki toplam demiryolu uzunluğu da 1860-1870 döneminde %187 oranında artmıştır.

Böylelikle kapitalist ülkeler, demiryolu yapımıyla bu kıtalarda kapitalizmin gelişmesine de “hizmet” ederlerken, esas itibariyle sömürü ve talanlarını yoğunlaştırmışlar, kendi fabrikasyon mallarının en ücra köşelerde de pazarlanmasını sağlamışlar, bir nevi dünya iç pazarının oluşmasını sağlayan adımlar atmışlardır.

III- Sanayi Devriminden Emperyalizme Uluslararası İşbölümünün Gelişmesi

Uluslararası işbölümü derken, hem kapitalist ülkeler arasındaki, hem de kapitalist ülkelerle sömürge veya geri, feodal ülkeler arasındaki ekonomik ilişkilere dayanan işbölümünün nasıl geliştiğini; tarihi gelişmesini anlatmayacağız. Biz burada, uluslararası işbölümünün gelişme **derecesini** ve **oranını** hesaplayarak, ne zamandan itibaren dünya ekonomisinden bahsedilebileceğini, uluslararası işbölümünün hangi üretim alanında (hammadde, sanayi) daha ziyade geliyor olduğunu tespit etmeye çalışacağız.

Uluslararası işbölümünün derecesini ve oranını hesaplamak için iki formüle ve gerekli verilere ihtiyaç vardır. Bilmemiz gereken, dünya ihracatı değeri ve de endeksi ile dünya üretimi ve endeksidir. Bu veriler elimizde var. Biz ayrıca mamul sanayi malları ve hammadde üretimi açısından da uluslararası işbölümünün derecesini ve oranını hesaplayacağız. Bu hesap için gerekli olan veriler de var. Formüller de şöyle: ⁽¹⁶⁾

Dünya üretimi açısından uluslararası işbölümünün derecesi ve oranı için formül:

$$\text{a- } \frac{\text{Dünya ihracatının değeri}}{\text{Dünya üretiminin değeri}} \times 100 = \text{Uluslararası işbölümünün derecesi}$$

$$\text{b- } \frac{\text{Dünya ihracatı endeksi}}{\text{Dünya üretimi endeksi}} \times 100 = \text{Uluslararası işbölümünün endeksi}$$

Bu iki formülü hammaddelerin ve sanayi mallarının uluslararasılaşması için de kullanacağız. Buna göre;

$$\text{– } \frac{\text{Dünya ihracatının değeri}}{\text{Dünya sanayi mallarının değeri}} \times 100 = \text{Sanayi malları açısından uluslararası işbölümünün derecesi}$$

$$\text{– } \frac{\text{Dünya ihracatı endeksi}}{\text{Dünya sanayi malları endeksi}} \times 100 = \text{Sanayi malları açısından uluslararası işbölümünün endeksi}$$

$$\frac{\text{Dünya ihracatının değeri}}{\text{Dünya hammadde üretiminin değeri}} \times 100 = \text{Dünya hammaddeleri değeri açısından uluslararası işbölümünün derecesi}$$

$$\frac{\text{Dünya ihracatı endeksi}}{\text{Dünya hammadde üretiminin endeksi}} \times 100 = \text{Dünya hammaddeleri değeri açısından uluslararası işbölümü endeksi}$$

1) Dünya üretimi açısından uluslararası işbölümünün derecesi

Bunu hesaplamak için gerekli verileri tablo olarak verelim:

$$\text{Formül: } \frac{\text{Dünya ihracatı değeri}}{\text{Dünya üretimi değeri}} \times 100 = \text{Üretim değeri açısından uluslararası işbölümünün derecesi}$$

Tablo I
1850-1870 döneminde dünya üretiminin ve
dünya ihracatının değeri (milyar dolar, 1913 fiyatları)

Yıllar	Dünya üretimi değeri	Dünya ihracatı değeri	Dünya üretimi açısından uluslararası işbölümünün derecesi ^(*)
1850	14.9	1.7	11.4
1855	17.1	2.1	12.3
1860	19.3	3.0	15.5
1861	19.3	3.0	15.5
1862	17.9	3.0	16.7
1863	18.0	3.2	17.8
1864	19.1	3.4	17.8
1865	20.4	3.6	17.6
1866	21.6	4.2	19.4
1867	21.6	4.2	19.4
1868	22.5	4.4	19.5
1869	22.8	4.6	20.2
1870	24.2	4.4	18.2

^(*) Hesaplama tarafımızdan yapılmıştır.

1.2) Dünya üretimi açısından uluslararası işbölümü endeksi

Formül:
$$\frac{\text{Dünya ihracatı endeksi} \times 100}{\text{Dünya üretimi endeksi}} = \text{Dünya üretimi açısından uluslararası işbölümü endeksi}$$

Tablo II
1850-1870 döneminde dünya üretiminin ve
dünya ihracatının endeksi, 1913=100 bazından

Yıllar	Dünya üretimi endeksi	Dünya ihracatı endeksi ^(*)	Dünya üretimi açısından uluslararası işbölümü endeksi ^(*)
1850	19	8.9	46.8
1855	21	11.0	52.4
1860	24	15.8	65.8
1861	24	15.8	65.8
1862	22	15.8	65.8
1863	22	16.8	76.4
1864	24	17.9	74.6
1865	25	18.9	75.6
1866	27	22.1	81.8
1867	27	22.1	81.8
1868	28	23.2	82.8
1869	28	24.2	86.4
1870	30	23.2	77.3

^(*) Hesaplamalar tarafımızdan yapılmıştır.

2) Dünya sanayi üretimi açısından uluslararası işbölümünün derecesi

Formül:
$$\frac{\text{Dünya ihracatı değeri} \times 100}{\text{Dünya sanayi üretimi değeri}} = \text{Sanayi üretimi açısından uluslararası işbölümünün derecesi}$$

Tablo III
1850-1870 döneminde dünya ihracatı ve
dünya sanayi üretimi değeri (milyar doları, 1913 fiyatları)

Yıllar	Dünya ihracat değeri	Dünya sanayi üretimi değeri	Dünya sanayi üretimi açısından uluslararası işbölümünün derecesi ^(*)
1850	1.7	3.1	54.8
1855	2.1	4.4	47.7
1860	3.0	5.3	56.6
1861	3.0	5.3	56.6
1862	3.0	4.7	63.8
1863	3.2	5.1	62.7
1864	3.4	5.4	63.0
1865	3.6	5.5	65.4
1866	4.2	6.3	66.7
1867	4.2	6.2	66.7
1868	4.4	6.7	65.7
1869	4.6	7.0	65.7
1870	4.4	6.8	64.7

(*) Hesaplama tarafımızdan yapılmıştır.

2.1) Dünya sanayi üretimi açısından uluslararası işbölümü endeksi

Formül:
$$\frac{\text{Dünya ihracatı endeksi} \times 100}{\text{Dünya sanayi üretimi endeksi}} = \text{Dünya sanayi üretimi açısından uluslararası işbölümü endeksi}$$

Tablo iV
1850-1870 döneminde dünya ihracı ve
sanayi üretimi endeksi (%)- 1913=100 bazından

Yıllar	Dünya ihracatı endeksi ^(*)	Dünya sanayi üretimi endeksi ^(*)	Dünya sanayi üretimi açısından uluslararası işbölümü endeksi ^(*)
1850	8.9	9	98.9
1855	11.0	13	84.6
1860	15.8	15	105.3
1861	15.8	15	105.3
1862	15.8	13	121.5
1863	16.8	15	112.0
1864	17.9	15	119.3
1865	18.9	16	118.1
1866	22.1	18	122.8
1867	22.1	18	122.8
1868	23.2	19	122.1
1869	24.2	20	121.0
1870	23.2	20	116.0

(*) Hesaplamaları biz yaptık.

3) Dünya hammadde değeri açısından uluslararası işbölümünün derecesi:

$$\text{Formül: } \frac{\text{Dünya ihracatı değeri} \times 100}{\text{Dünya hammadde değeri}} = \text{Dünya hammadde değeri açısından uluslararası işbölümü derecesi}$$

Tablo V
1850-1870 döneminde dünya ihracatı ve
hammadde üretimi değeri (milyar dolar/ 1913 fiyatları)

Yıllar	Dünya ihracatı değeri	Dünya hammadde üretimi değeri	Dünya hammadde üretimi değeri açısından uluslararası işbölümü derecesi % ^(*)
1850	1.7	11.8	14.4
1855	2.1	12.7	16.5
1860	3.0	14.0	21.4
1861	3.0	14.0	21.4
1862	3.0	13.2	22.7
1863	3.2	12.9	24.8
1864	3.4	13.7	24.8
1865	3.6	14.9	24.2
1866	4.2	15.3	27.4
1867	4.2	15.4	27.3
1868	4.4	15.8	27.8
1869	4.6	15.8	29.1
1870	4.4	17.4	25.3

^(*) Hesaplamayı biz yaptık.

3.1) Dünya hammadde değeri açısından uluslararası işbölümü endeksi

$$\text{Formül: } \frac{\text{Dünya ihracatı endeksi} \times 100}{\text{Dünya hammadde değeri endeksi}} = \text{Dünya hammadde değeri açısından uluslararası işbölümü endeksi}$$

Tablo VI
1850-1870 döneminde dünya ihracatı ve
hammadde üretimi endeksi (1913=100)

Yıllar	Dünya ihracatı endeksi ^(*)	Dünya hammadde değeri endeksi ^(*)	Dünya hammadde değeri açısından uluslararası işbölümü endeksi ^(*)
1850	8.9	26.2	34.0
1855	11.0	28.2	39.0
1860	15.8	31.1	50.8
1861	15.8	31.1	50.8
1862	15.8	29.3	53.9
1863	16.8	28.6	58.7
1864	17.9	30.4	58.9
1865	18.9	31.4	60.2
1866	22.1	34.0	65.0
1867	22.1	34.2	64.6
1868	23.2	35.1	66.0
1869	24.2	35.1	68.9
1870	23.2	38.7	59.9

^(*) Hesapları biz yaptık

Bu 6 tablodaki verileri birleştirelim.

Dünya üretimi, sanayi üretimi ve hammadde üretimi değerleri
açısından uluslararası işbölümünün derecesi ve endeksi (%)

Yıllar	Dünya üretimi açısından uluslararası işbölümünün derecesi	Dünya üretimi açısından uluslararası işbölümü endeksi	Dünya sanayi üretimi açısından uluslararası işbölümü derecesi	Dünya sanayi üretimi açısından uluslararası işbölümü endeksi	Dünya hammadde üretimi açısından uluslararası işbölümü derecesi	Dünya hammadde üretimi açısından uluslararası işbölümü endeksi
	Tablo I	Tablo II	Tablo III	Tablo IV	Tablo V	Tablo VI
1850	11.4	46.8	54.8	98.9	14.4	34.0
1855	13.9	52.4	47.7	84.6	16.5	39.0
1860	15.5	65.8	56.6	105.3	21.4	50.8
1861	15.5	65.8	56.6	105.3	21.4	50.8
1862	16.7	65.8	63.8	121.5	22.7	53.9
1863	17.8	76.4	62.7	112.0	24.8	58.7
1864	17.8	74.6	63.0	119.3	24.8	58.9
1865	17.6	75.6	65.4	118.1	24.2	60.2
1866	19.4	81.8	66.7	122.8	27.4	65.0
1867	19.4	81.8	66.7	122.8	27.3	64.6
1868	19.5	82.8	65.7	122.1	27.8	66.0
1869	20.2	86.4	65.7	121.0	29.1	68.9
1970	18.2	77.3	64.7	116.0	25.3	59.9

Buradaki veriler 1870'e kadar olan dönemdeki, kapitalizmin serbest rekabetçi dönemindeki gelişmeyi kapsıyorlar. Kapitalizmin emperyalizm aşamasına girişinden günümüze kadar olan süreçteki bu gelişmelerin nasıl bir eğilim gösterdiklerini, bu çalışmanın devamı olan kitaplarda ele alacağız ve böylelikle çeşitli dönemleri karşılaştırma olanağımız olacak.

Yukarıdaki tablo bize şunları gösteriyor:

– 1850-1870 döneminde dünya üretimi açısından uluslararası işbölümünün derecesi giderek artıyor ve 1869'da %20,2'ye ulaşıyor. Buna bağlı olarak endeks de %86.4 oranına çıkıyor. Bunun anlamı şudur: 1850'de dünya üretiminin ancak %11.4'ü dünya pazarına sürülürken, 1869'da %20.2'si dünya pazarına sürülüyordu. Yani 1850'de tarımda ve sanayide üretilen bütün metaların (dünya üretimi) %11.4'ü 1869'da da %20.2'si ülkeler arasında dış ticaret formunda (ihracat) mübadele ediliyordu.

Kapitalizmin o dönemdeki gelişme seviyesini, ulaşım imkanlarını vs. gözönünde tutarsak üretilen bütün metaların 1850'de %11.4'ünün ve 1869'da da %20.2'sinin ülkeler arasında mübadele edilmesi küçümsenemeyecek bir gelişmedir; bu durum, metaların belli oranda uluslararasılaşmasına işaret eder.

– Sanayi malları ve hammaddeler ile ilgili veriler, daha ziyade hangi türden metaların, uluslararası planda hangi derecede mübadele edildiklerini gösteriyorlar.

Daha önceki dış ticaretle ilgili hesaplamalardan 1850-1870 döneminde toplam dünya üretiminin %62; hammadde üretimi değerinin %47 ve sanayi malları değerinin ise %119 oranında arttığını görmüştük. Bu gelişmeyi yukarıdaki tabloda da görüyoruz.

1850-1870 döneminde uluslararası planda mübadele edilen sanayi ürünleri değeri, 1850'de tüm sanayi ürünleri değerinin %54.8'ine, 1870'de de %64.7'sine tekabül ediyordu ve endeks de buna bağlı olarak artıyordu. Diğer bir ifadeyle; bütün dünyada üretilen sanayi mallarının 1850'de %54.8'i ve 1870'de de %64.7'si ülkeler arasında –ihracatla– pazarlanıyordu. Bu, fevkaalede yüksek bir pazarlama derecesidir.

Verilen dönem içinde sanayi ürünleri değerinin uluslararasılaşma derecesi 1866-1867'de %66.7 ile doruk noktasına ulaşıyor ve sonra düşme eğilimi gösteriyor. (İleriki dönemlerde bu oran giderek düşecektir.)

Hammadde üretimi değerlerine gelince: 1850'de bütün dünyada üretilen hammadde değerlerinin ancak %14.4'ü dünya pazarında mübadele edilirken, mübadele derecesi 1869'da %29.1'e çıkıyor. Buna paralel olarak da endeks yükseliyor. Demek oluyor ki, 1869'da üretilen tüm hammadde değerlerinin yaklaşık üçte biri, 1870'de de dörtte biri mübadele ediliyor. (İleriki dönemlerde uluslararasılaşma derecesinin giderek artacağını göreceğiz.)

IV- Dünya Ekonomisinin Oluşumu

Birinci bölümün ikinci kısmında dünya pazarı ve ticareti üzerinde durduk. Bundan dolayı aynı sorunları burada tekrarlamayacağız. Burada sadece, dünya pazarının oluşumunu belirlemek için kısaca hatırlatacağız.

Meta mübadelesi ve ticaret kapitalizmden önce de vardı. Köleci ve feodal toplumlarda sadece bölgesel değil, ülkeler arasında uzun mesafe ticareti yapılıyor, birtakım mallar mübadele ediliyordu. Bu mübadelede malların fiyatı pazarda oluşmuyordu. Ayrıca, yeteri derecede meta üretimi de söz konusu değildi. Şüphesiz bu dönemdeki ticaretin de bir yönü vardı, ama bu belirleyici değildi. Bundan dolayı o dönem için (köleci ve feodal dönemler) bir dünya ticaretinden, dünya pazarından bahsedilemezdi. (Bunun ötesinde, kapitalizmin küçük üretim ve manifaktür dönemlerinde de dünya pazarından ve dünya ticaretinden bahsedilemez.) Ancak kapitalizm döneminde üretimin kapsamı değişmeye başladı ve kapitalizm koşullarında meta üretimi dünya ticareti ve dünya pazarı için çıkış noktası oldu. Komünist Manifesto'da Marks ve Engels'in dedikleri gibi, "Büyük sanayi dünya pazarını kurdu" veya Lenin'in tespit ettiği gibi "Hem ülke içinde meta mübadelesinin ve hem de uluslararası planda meta mübadelesinin artışı kapitalizmin karakteristik bir özelliğidir." (Emperyalizm... kitabından).

Demek oluyor ki, meta mübadelesi ancak kapitalizm koşullarında tam anlamıyla gelişme olanağını buluyor ve fiyatı da, giderek oluşan dünya pazarında belirleniyor. Eşdeğer olmayan şeylerin mübadelesi ortadan kalkıyor.

Yine Komünist Manifesto'da tespit edildiği gibi "Burjuvazi, dünya pazarını sömürsüyle, bütün ülkelerin üretimini ve tüketimini kozmopolit yaptı."

Buna göre, dünya pazarı tek tek ülke ekonomilerinin iç içe geçtiği, iktisadi ilişkiye girdiği alan oluyor. Bu, aynı zamanda bir ülkede gelişen bir olayın diğer bir ülkeyi de etkilemesi anlamına geliyor.

Engels şöyle der:

"Büyük sanayi, yerkürenin bütün halklarını birbiriyle ilişkiye geçirdi, bütün küçük yerel pazarları, dünya pazarı olarak topladı, her tarafta medeniyeti ve ilerleyişi hazırladı." ⁽¹⁷⁾

"Dünya ticaretinde metalar kendi değerlerini uluslararası düzeyde geliştirirler. Bağımsız değer şekillenmesi burada metalar karşısında dünya parası olarak çıkar. Ancak dünya pazarında para, bütün kapsamıyla dünya parası olarak işlev görür." ⁽¹⁸⁾

Paranın ve metanın bu boyutlarda gelişmesinin anlamı, dünya ticaretinin ve dünya pazarının gelişmiş olması demektir ve bu da ancak ve ancak kapitalizm koşullarında mümkün olabilir.

Meta mübadelesinin dünya pazarını ve dünya ticaretini oluşturacak boyutlarda gelişmesi bugünden yarına olmamıştır. Kapitalizm, küçük üretim ve manifaktür seviyesinde de kapitalizmdi. Ama o aşamalarında kapitalizmin meta üretimi ve mübadelesi, dünya pazarını ve dünya ticaretini oluşturacak boyutlarda değildi.

Diğer taraftan kapitalist mübadelenin olabilmesi ve bunun dünya ticareti, dünya pazarı

çerçevesinde ele alınabilmesi için dünya ticaretinin ve pazarının gelişmesini etkileyen bir-
den fazla ülkenin kapitalist koşullarda; büyük sanayi koşullarında üretimde bulunmaları
gerekir.

Dünya böyle bir sürece, baş tarafta ele aldığımız sanayi devrimleriyle girmiştir.

17. ve 18. yüzyılda tam anlamıyla gelişmiş bir uluslararası ticaret sözkonusuydu. Kapitalizmin küçük üretim-manifaktür evrelerindeki bu uluslararası ticaret, ele aldığımız ül-
kelerde sanayi devrimlerinin gelişmesi ve bunun kaçınılmaz sonucu olarak meta üretiminin
artmasıyla giderek kapitalizm koşullarında dünya ticaretine, dönüşmüştür.

– İngiltere'de sanayi devrimi burjuva devrimiyle aynı dönemde (1760'larda) başlıyor
ve ilk fazla üretim krizi döneminde (1825'lerde) sona eriyor.

– Fransa'da sanayi devrimi keza burjuva devrimiyle başlıyor (1789) ve 1847
krizi–1848-50 devrimleriyle sona eriyor.

– ABD'de sanayi devrimi keza bağımsızlık savaşı döneminde başlıyor ve 1836 krizi
döneminde sona eriyor.

– Almanya'da sanayi devrimi olmuyor (en azından bu üç ülkede olduğu gibi olmuyor.)
Prusya reformlarıyla (1807-1813) başlayan endüstriyel evrim oluyor.

Bütün bu gelişmelerin zamansal ortak noktası 19. yüzyılın başıyla-ortası arasında
kalan zaman dilimidir. 19. yy'ın ortalarındaki üretim ve ticaretin gelişmişliği gözönünde
tutulursa, 1800-1825 dönemini böyle bir gelişmenin çıkış noktası olarak ele alabiliriz.
Dolayısıyla *bu dönemi, dünya ticareti ve dünya pazarının oluşum süreci olarak
görebiliriz.*

Şimdi sorun şu; dünya pazarı, dünya ticareti oluşmuş. Böylelikle dünya ekonomisinin
de oluşmuş olduğu söylenebilir mi? Veya dünya ekonomisi, aynı zamanda dünya ticareti ve
dünya pazarı değil mi?

Marks, "Ekonomi Politığın Eleştirisine Katkı" yapıtında, sadece bir sayfalık bir yerde,
"dünya parası"ndan, "dünya dolaşımından", "dünya pazarı"ndan, "dünya ticareti"nden,
"dünya sanayisi"nden bahsediyor. ⁽¹⁹⁾

Marks, metaların dünya dolaşımından, mübadele değerlerinin uluslararası düzeyde
oluşumundan, dünya parasından, dünya pazarından ve dünya ticaretinden aynı zamanda
dünya sanayisinden de bahsediyor. Soru şu: Bu tanımlamalardan hangisi. diğerlerini kendi
kapsamına alabilir?

Dünya parası, dünya ticareti, dünya pazarı, tek başlarına birer kavram olarak belli bir
sistemi ve onun örgütlenmesini ifade ederler mi? Edemezler. Marks'ın burada kullandığı
"dünya sanayisi" aynı zamanda dünya üretimi anlamına gelir. Burada söz konusu olan, her-
hangi bir üretim değil, belli koşullar altındaki bir üretimdir. Yani kapitalist üretim.
Dolayısıyla Marks'ın "dünya sanayisi" ifadesi aynı zamanda dünya kapitalist üretimi
anlamına da geliyor. Dünya kapitalist üretimi, dünya ticaretini, dünya pazarını, dünya
parasını kapsamına alıyor. Dolayısıyla dünya kapitalist üretimi, bu kavramları da ifade eden
belli bir örgütlenmenin daha doğrusu *belli* bir üretim biçimine dayanan bir örgütlenmenin
ifadesidir. Bilindiği gibi bu örgütlenmeye dünya ekonomisi deniyor.

Belli bir örgütlenme söz konusu olduğuna göre burada, bu örgütlenmeyi ifade eden belli yapılaşmalar söz konusudur. Örneğin dünya ekonomisi ile tek tek ülke ekonomilerinin ortak yönü, her ikisinin de kapitalist üretim biçimine dayanmalarıdır. Tek tek ülke ekonomileri, kapitalist dünya ekonomisinin bir parçasıdır. Ama dünya ekonomisi tek tek ülke ekonomilerinin sadece bir toplamı değildir. Öyle fonksiyonlar, kurumlaşmalar vardır ki, bunların bir kısmı ulusal ekonomiler –tek bir ülke ekonomisi– için geçerli olurken, bir kısmı dünya ekonomisi için geçerli olur. Belirttiğimiz gibi hem dünya ekonomisi hem de ulusal ekonomiler, kapitalist üretim biçiminin yasaları temelinde vardır. Bu noktada dünya ekonomisi, ulusal ekonomi ayrımı yapılamaz. Ama öyle kurumlaşmalar vardır ki, bunlar dünya ekonomisinin bir sonucu olarak doğarlarken, ulusal ekonomiler açısından işlevsizleşirler. Örneğin bugün güncel olan fazla üretim krizi, keskinleşen emperyalistler arası çelişkiler sürecinde, ülkelerin dünya ekonomisi çerçevesinde birbirlerine karşı aldıkları tavırlar, tedbirler –örneğin ABD ile Japonya arasındaki ihracat kotası vs.– her bir ülke ekonomisi için geçerli olmayan tedbirlerdir. Amerikan kapitalistlerinin ABD’de, Japon kapitalistlerinin Japonya’da –ülke içinde– geçerli olan ihraç kotalarından, gümrük sorunlarından bahsetmeleri, böylesi tedbirlere başvurmaları söz konusu olabilir mi?

Evet, dünya ekonomisi tek tek ülke ekonomilerinden oluşur, ama tek tek ülke ekonomileri, sadece, dünya ekonomisinin bir parçası değildirler. Soruna nicel (ülke ekonomilerinin sadece toplamı) açısından değil de, nitel açıdan baktığımızda, dünya ekonomisinin belirleyici bir özelliği ortaya çıkar; dünya ekonomisini ifade eden ulusal ürünlerin toplamı, nitel olarak farklılık gösterirler.

Baş tarafta dünya ticaretinden ve işbölümünden bahsettik. Yani dünya ticaretinin doğması, uluslararası bir işbölümünün oluşması anlamına gelmektedir. Ticarete bir alan, bir de satan vardır. Uluslararası işbölümü, ülkeleri, sanayi ve hammadde ülkeleri, sanayi ve tarım ülkeleri diye ikiye bölmüştür. Böylelikle, dünya ticaretinin doğmasından beri “tam ulusal” ekonomi, ihtiyaç olan her şeyi üreten ekonomi kalmamıştır. (Aslında böylesi “ulusal” bir ekonomi kapitalizm koşullarında hiç gerçekleşmemiştir). Yani kapitalizmden önce de olduğu gibi, kapitalizm koşullarında da her ülke, bütün metalleri üreten ülke değildir. Bir ülke ihtiyaç duyduğu metayı, dünya pazarından temin eder ve ürününü de yine orada pazarlar. Bu alışveriş, bir taraftan ülkelerin birbirlerine bağımlı olmalarına neden olurken, diğer taraftan geri, zayıf ülkelerin, dünya pazarına hakim olan ülkelerin etki alanına girmelerine, yeni bir bağımlılık ilişkisinin doğmasına neden olur.

Buna göre:

Dünya ekonomisi, kapitalizm koşullarında doğan işbölümüne; hakim sanayi ülkeleri ve bağımlı tarım-hammadde ülkeleri arasındaki işbölümüne dayanan, kendine özgü yasaları ve mekanizmaları olan bir sistemdir. Söz konusu bu hakim ve bağımlı ülkelerin tümünü kapsayan ve bir birliği/bütünlüğü ifade eden bu sisteme kapitalist dünya ekonomisi diyoruz. Bu ekonomi doğduğunda *tek* ve *bütünlüklü* bir sistemdi. (Ekim Devrimi’nden sonra bu özelliğini yitirdi. Bu çalışmanın son kitabında ele alacağımız gibi bugün de *tek* ve *bütünlüklü* bir sisteme dönüştü.)

Son olarak, bu ekonominin ne zaman oluştuğuna bakalım: Aslında bunun cevabını,

dünya pazarını ele alırken vermiştik. Orada Lenin ve Stalin'den aktardığımız anlayışlara burada sorunun cevabı olarak bir daha yer veriyoruz.

Lenin'den:

"Kapitalizm, dünya pazarını çoktan oluşturdu. Sermaye ihracı arttıkça ve büyük tekellerin yabancı ülkeler ve sömürgelerle ilişkileri ve "etki alanları" her bakımdan genişledikçe, işler "doğal olarak" bu birlikler arasında, uluslararası bir anlaşmaya ve uluslararası kartellerin kurulmasına doğru yöneldi.

Bu, sermaye ve üretimin evrensel yoğunlaşması, daha öncekileriyle karşılaştırılamayacak kadar yüksek bir yoğunlaşması." ⁽²⁰⁾

Aynı doğrultuda Stalin de şöyle der:

"Sömürge ve bağımlı ülkelere yoğun sermaye ihracı; bütün yerküreyi kapsayana kadar sömürge ve 'nüfuz alanları'nın sömürülmesi; kapitalizmin, dünya nüfusunun ezici çoğunluğunun bir avuç 'ileri' ülkeler tarafından mali köleciliğin ve sömürgeci baskının bir **dünya sistemine** dönüşmesi. Bütün bunlar bir taraftan tekil ulusal ekonomileri ve ulusal toprakları –dünya ekonomisi denen– bütünlüklü bir zincirin halkalarına dönüştürdü ve diğer taraftan da dünya nüfusunu iki kampa böldü; bir yanda geniş sömürge ve bağımlı ülkeleri sömüren ve ezen bir avuç 'ileri' kapitalist ülke ve diğer yanda da emperyalist boyunduruktan kurtulmak için mücadeleye zorlanmış olan sömürge ve bağımlı ülkelere dönüşen ezici çoğunluk." ⁽²¹⁾

Buna göre:

Dünya ticareti, dünya pazarı, uluslararası işbölümü doğuyor ve kapitalist üretim, bu katagoriler çerçevesinde dünya hakimiyetini kuruyor. Ama kapitalist üretim o aşamasında kalmıyor, onun gelişmesi devam ediyor. Yani kapitalizm, dünya ticaretini ve dünya pazarını oluşturduğu serbest rekabetçi aşamasından gelişmesinin son aşaması olan emperyalist aşamaya geçiyor. Ve yukarıda Lenin ve Stalin'den aktardığımız anlayışlarda gördüğümüz gibi kapitalizm, emperyalizm aşamasında belli bir sistem oluşturuyor. Bu sisteme, dünya ekonomisi diyoruz.

Öyleyse;

– *Dünya ticareti ve dünya pazarı kapitalizmin serbest rekabetçi aşamasında oluşmuştur.*

– *Dünya ticareti, dünya pazarı ve uluslararası işbölümü temelinde yükselen dünya ekonomisi de kapitalizmin emperyalist aşamasında doğmuştur* ve kapitalist sistemde bütün dünya ülkeleri bir bütünselliği ifade eden dünya ekonomisi zincirinin halkaları olmuşlardır.

Emperyalizm, kapitalizmin nihai aşamasıdır. Bu aşama, kapitalist dünya ekonomisinin hem doğuşu ve olgunlaşması, hem de sonudur.

Çalışmamızı bu kitapta 1870'lere kadar getirdik. İkinci kitapta emperyalizmin doğuşundan I. Dünya Savaşı'na kadar olan dönemi ele alacağız.

KAYNAKLAR

BÖLÜM III

- 1) Bkz.: M. G. Mulball; "The Dictionary of Statistics", London 1899, Aktaran; bkz.: Kuczynski, J.; a.g.k., C. 2, s. 15
- 2) Bkz.: M. G. Mulball; a.g.k., Aktaran "Weltgeschichte im Aufriss", C. II, 17. baskı, 1970, s. 120
- 3) Kuczynski, J.; a.g.k., C. 37, s. 19
- 4) Bkz.: Kuczynski, J.; a.g.k., C. 37, s. 16
- 5) Bkz.: Kuczynski, J.; a.g.k., C. 37, s. 31
- 6) M. G. Mulball; a.g.k., Aktaran "Weltgeschichte im Aufriss"..., s. 120
- 7) Kuczynski, J.; a.g.k., C. 37, s. 45
- 8) Bkz.: Kuczynski, J.; a.g.k., C. 37, s. 34-78
- 9) Ernst Wagemann; "Struktur und Rhythmus der Weltwirtschaft", Berlin 1931, s. 388
- 10) Sömürgeci fetihlerle ilgili tarih cetveli için bkz.: "Grosse Sowjet Enzyklopedie" (Büyük Sovyet Ansiklopedisi), "das Britische Reich" bölümü, Berlin 1953, s. 44-45
- 11) Bkz.: Grosse Sowjet Enzyklopedie; "Geschichte Indonesiens", "Geschichte Indiens", ve "Geschichte Afrikas" bölümleri, Berlin 1953, 1954
- 12) Bkz.: A. H. Imlah; "Economie elements in the pax Britanica", Cambridge 1958, s. 70-72. Aktaran: Kuczynski, J.; a.g.k., C. 24, s. 93
- 13) Derleyen: Kuczynski, J.; a.g.k., C. 33, s. 84
- 14) R. E. Cameron; a.g.k., s. 534
- 15) Bkz.: Handwörterbuch... C. III, s. 642-646
- 16) Bkz.: Kuczynski, J.; a.g.k., C. 37, s. 31-35, 66, 78. Yazar, bu verileri çeşitli kaynaklardan derleyerek, hesaplayarak çıkarmış.
- 17) METE; C. 4. s. 367 (F. Engels: "Grundsätze des kommunismus" makalesinden)
- 18) METE; C. 23. s. 156 ("Kapital", C. I.)
- 19) METE; C. 13. s. 250 (F. Engels: "Po und Rhein" makalesinden)
- 20) Lenin; C. 22. s. 250 ("Emperyalizm...")
- 21) Stalin; C. 6, s. 83-84 ("Leninizmin İlkeleri")

İncelemek istediğim konu, günümüz koşullarında kapitalizmin genel kriziydi. Nereden başlamalı sorusu, kapitalizmde eşit olmayan siyasi ve ekonomik gelişmenin ve rekabetin tarihine götürdü. Kapitalizmde eşit olmayan siyasi ve ekonomik gelişme ve rakebet ele alınmaksızın günümüz koşullarında kapitalizmin genel krizinin eksik bir araştırma olacağı düşüncesinden hareketle sorunu, doğuş koşullarından başlayarak günümüze kadar incelemeyi doğru buldum. Böylece bir kitap olarak düşünülen çalışma, altı kitaba yayıldı. İyi de oldu. Böylelikle kapitalizmde eşitsiz gelişmenin ve rekabetin tarihini bütünüyle ele almış olduk.

Bu çalışmanın birinci kitabında sanayi devriminden emperyalizmin doğuşuna kadar olan dönemde eşit olmayan gelişme ve rekabet ele alınıyor.

İkinci kitapta, emperyalizmin doğuşundan 1. Dünya Savaşı'na kadar eşit olmayan gelişme ve rekabet inceleniyor.

Üçüncü kitapta kapitalizmin genel krizinin birinci aşamasında eşit olmayan gelişme ve rekabet ele alınıyor. Yani iki dünya savaşı arasında kalan dönem (1914-1940).

Dördüncü kitapta kapitalizmin genel krizinin ikinci aşamasında (1940-1956) eşit olmayan gelişme ve rekabet incelenmektedir.

Beşinci kitapta, kapitalizmin genel krizinin üçüncü aşamasında eşit olmayan gelişme ve rekabet ele alınıyor. 1956 (SBKP XX. Kongresi)- 1989/90 dönemini kapsayan bu çalışmada revizyonist/sosyal emperyalist sistemin gelişmesi ve klasik emperyalist dünya ile rekabeti de inceleniyor.

Altıncı kitapta ise kapitalizmin genel krizinin dördüncü aşamasında (1989-90'dan sonrası) eşit olmayan gelişme ve emperyalistler arası rekabetin güncel seyri ele alınıyor.

ISBN 975-8426-09-5 Tk
ISBN 975-8426-10-9 1.Cilt

